शिक्षक निर्देशिका

सामाजिक अध्ययन तथा मानव मूल्य शिक्षा
(कक्षा ६)

पृष्ठपोषणका लागि मसौदा प्रति

नेपाल सरकार

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

सानोठिमी, भक्तपुर

प्रकाशक :   नेपाल सरकार

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

सानोठिमी, भक्तपुर

© पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

प्रथम संस्करण : वि.सं. २०७९

(यो शिक्षक निर्देशिका पाठ्यक्रमले तोकेका विषयगत सिकाइ उपलब्धि पूरा गर्न तथा पाठ्यपुस्तकका क्रियाकलापको सहजीकरणमा शिक्षकलाई मदत पुगोस् भन्ने हेतुले विकास गरिएको हो । यसलाई अझ राम्रो बनाउन प्रयोगकर्ताका सुझाव भए केन्द्रको समन्वय तथा सम्पादन शाखामा उपलब्ध गराउनुहुन अनुरोध छ ।)

एकाइ १ **हामी र हाम्रो समाज** **अनुमानित कार्यघण्टा : १६**

१. एकाइगत सिकाइ उपलब्धि

- समाज र समुदायको अवधारणा तथा समाज निर्माणका आधार उल्लेख गर्न
- गाउँपालिका/नगरपालिकाको परिचय दिई यसका संरचना र सेवा वर्णन गर्न
- आफ्नो गाउँपालिका/नगरपालिकाभित्र भएका विकासका कार्यको सूची तयार पार्न
- विकासका पूर्वाधारको परिचय र महत्त्व उल्लेख गरी विकासका मुख्य मुख्य पूर्वाधार पहिचान गर्न

२. एकाइ परिचय

यो कक्षा ६ को सामाजिक अध्ययन तथा मानवमूल्य शिक्षा विषयको पहिलो एकाइ हो । तसर्थ पाठको औपचारिक सहजीकरण गर्नुभन्दा अगि यस एकाइले समेटेका विषयक्षेत्र *(समाज र समुदाय, समाज निर्माणका आधारहरू, गाउँपालिका र यसले प्रदान गर्ने सेवाहरू, नगरपालिका र यसले प्रदान गर्ने सेवाहरू, स्थानीय तहमा विकास कार्यहरू र विकासका पूर्वाधारहरू)* का सम्बन्धमा सङ्क्षेपमा चर्चा गर्दै प्रस्ट पार्नु उपयुक्त हुने ठानिएको छ ।

३. विषयवस्तु, सामग्री र समय विभाजनसम्बन्धी विवरण

पाठ	पाठको नाम	सिकाइ उपलब्धि	शैक्षणिक सामग्री	अनुमानित **कार्य घण्टा**
१	समाज र समुदाय	समाज र समुदायको अवधारणा उल्लेख गर्न	– समाज र समुदायको अर्थ र परिचय लेखिएको चार्ट – समुदाय र समाज झल्काउने चित्र तथा भिडियो क्लिपहरू – समाज र समुदायको तुलना गरिएको तालिका वा चार्ट	**३**
२.	समाज निर्माणका आधारहरू	समाज निर्माणका आधारहरू उल्लेख गर्न	– समाज झल्कने चित्र, समाज निर्माणका विभिन्न आधारहरू लेखिएको चार्ट – समाज निर्माणका आधारसँग सम्बन्धित चित्र तथा भिडियो क्लिपहरू	**३**
३. र ४.	३.गाउँपालिका र यसले प्रदान गर्ने सेवाहरू ४.नगरपालिका र यसले प्रदान गर्ने सेवाहरू	गाउँपालिका/नगरपालिकाको परिचय दिई यसका संरचना र सेवाहरू वर्णन गर्न	– गाउँसभा/नगरसभा र गाउँकार्यपालिका/नगरकार्यपालिकाको संरचना लेखिएको चार्ट – गाउँपालिका/नगरपालिकाको गठन प्रक्रियालाई बुझाउने सङ्गठन तालिका – गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने मुख्य मुख्य कार्यको सूची – गाउँपालिका/नगरपालिकाले गरेका विभिन्न कार्य झल्कने चित्र र भिडियोहरू	**५**
५	स्थानीय तहमा	आफ्नो गाउँपालिका/नगर	– गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने विकाससम्बन्धी	**३**

	विकास कार्यहरू	पालिकाभित्र भएका विकासका कार्यहरूको सूची तयार पार्न	विभिन्न कार्यहरू झल्कने चित्र वा भिडियो • विकास निर्माणसम्बन्धी कार्य झल्कने चित्र, भिडियो	
६	विकासका पूर्वाधार	विकासको पूर्वाधारहरूको परिचय र महŒव उल्लेख गरी विकासका मुख्य मुख्य पूर्वाधार पहिचान गर्न	विकासका पूर्वाधारहरू झल्कने चित्र, तस्विर, चार्ट र भिडियो	२

पाठ : १

समाज र समुदाय

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रममा उल्लेखित सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
समाज र समुदायको अवधारणा उल्लेख गर्न	• समाज र समुदायको अर्थ र परिभाषा दिन • समाज र समुदायबिच रहेका समानता उल्लेख गर्न • समाज र समुदायबिच रहेका भिन्नता पत्ता लगाउन

२. पाठ परिचय

समाज र समुदाय उस्तै उस्तै अर्थ लाग्ने शब्द हुन् र यी दुईबिच धेरै समानता र भिन्नता रहेका छन् । यी दुई अवधारणा फरक फरक हुन् । समाज एक व्यापक अवधारणा हो । यो साझा उद्देश्य प्राप्तिका लागि मानिसको समूह हो, जुन भौगोलिक सिमाभित्र मात्र एकीकृत नभई सिमाभन्दा बाहिर पनि जान सक्छ । आपसी विश्वास, एकता, सहकार्य र सामुहिक सोच समाजका विशेषता हुन् । समुदाय भनेको पनि त्यही समाजभित्र रहेका मिल्दाजुल्दा सामाजिक पहिचान भएका मानिसको अलग अलग समूह हो । यसर्थ समाज बृहत् अवधारणा हो भने समुदाय समाजभित्रकै ससाना समूहको छुट्टाछुट्टै रूप हो । हरेक समाजका आआफ्नै विशेषता र विशिष्टता हुन्छन् । हरेक व्यक्तिले समाजभित्र समायोजित हुनका लागि आफ्नो समाजका ती विशेषता र विशिष्टता पहिल्याउन सक्नुपर्छ । विद्यार्थीहरू बसोबास गरेको क्षेत्र एउटा समाज हो । यस समाजभित्र समान जातीय, धार्मिक, भाषिक तथा पेसागत पहिचान भएका मानिसको बसोबास पनि रहेको हुन्छ । यस पाठमा समाज र समुदायको अवधारणा, यी दुईबिचको समानता र भिन्नताको चर्चा गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

- समाज र समुदायको अर्थ र परिचय लेखिएको चार्ट
- समुदाय र समाज झल्काउने चित्र तथा भिडियो क्लिपहरू
- समाज र समुदायको तुलना गरिएको तालिका वा चार्ट

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप न. १. रमाइलो खेलका माध्ययमबाट विद्यार्थीसँग एकआपसमा परिचय गराउनुहोस् । परिचय गराउँदा समाजको बहुलताका झल्कने गरी गर्नुहोस् र समाजको सामान्य जानकारी दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. २. कक्षाकोठालाई समुदाय र विद्यालयलाई समाजका रूपमा उदाहरण दिने र समाज र समुदायको अर्थ, परिभाषा र विशेषता लेखिएको चार्ट प्रस्तुत गर्दै समाज र समुदायका अवधारणा र विशेषताका सम्बन्धमा छलफल गरी स्पष्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ३. शिक्षकले समाज र समुदायको समानता सम्बन्धमा उदाहरण दिँदै स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ४. कक्षाका विद्यार्थीलाई ससाना समूह बनाएर Running Dictation विधिको प्रयोग गर्दै समाज र समुदायको समानता र भिन्नताका सम्बन्धमा क्रियाकलाप गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप गराउने तरिका

(क) शिक्षकले समाज र समुदायको समानता र भिन्नतासम्बन्धी विभिन्न बुँदा लेखिएको चार्ट कक्षाकोठाको बाहिरको भित्तामा टाँस्ने ।

(ख) विद्यार्थीको समूह बनाई हरेक समूहबाट एक एक जना अभिलेखकर्ता छनोट गर्न लगाउनुहोस् ।

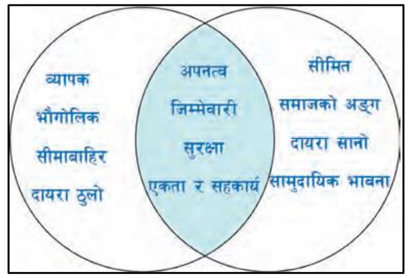

(ग) अभिलेखकर्ताबाहेकका हरेक समूहका अन्य विद्यार्थीलाई पालैपालो भित्तामा टाँसेको सामग्री अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् र उनीहरूले सम्झेका कुरा अभिलेखकर्तालाई टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीलाई टाँसिएका विषयवस्तु सार्न वा फोटो खिच्न पाइँदैन । सम्झेको आधारमा मात्र अभिलेखकर्तालाई बताउनुपर्छ ।

(घ) अन्तिममा जुन समूहले पहिला टिपोट गर्ने काम सक्छ त्यही समूहलाई विजयी घोषित गर्नुहोस् र पालैपालो समूहगत प्रस्तुति गर्न लगाउनुहोस् केही अस्पष्ट विषयवस्तु भए शिक्षकले स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।

(ङ) शिक्षकले भित्तामा टाँसेका सामग्री सबै समूहका लागि छुट्टाछुट्दै ठाउँमा बराबर दुरी कायम हुने गरि टाँस्नुपर्छ ।

क्रियाकलाप न. ५: सामाजिक सिप विकास हुने कुनै खेल खेल्न लगाउनुहोस् ।

सामाजिक सिप विकास हुने खेलको उदाहरण

१. विद्यार्थीहरूलाई गोलो घेरामा उभिन लगाउनुहोस् ।
२. तीन जना सहभागीलाई कक्षाबाहिर लगी भित्रको घेराभित्र आफ्नो बल, बुद्धि र विवेक प्रयोग गरी छिर्न पर्ने हुन्छ भनी सम्झाउनुहोस् ।
३. तुरुन्तै भित्रका विद्यार्थीलाई तपाइँका सबै साथीहरू घेराभित्र आउन प्रयास गर्नेछन् तर बलजफती र जबरजस्ती नगर्नेलाई र अनुरोध गर्नेलाई मात्र भित्र प्रवेश गराउनुहोस् । अरूलाई प्रवेश नगराउनुहोस् र जबरजस्ती गरे सबै मिली बाहिर पठाउनुहोस् भनी निर्देशन दिनुहोस् ।
४. तीन जना विद्यार्थीलाई पालैपालो घेराभित्र पस्न निर्देशन दिनुहोस् र अन्तिमको सहभागीलाई सुटुक्क अनुरोधका शब्दहरू भन्न लगाई भित्र छिर्न अनुरोध गर्न लगाउनुहोस् ।
५. खेल कस्तो लाग्यो भनेर सोध्नुहोस् ।
६. तपाइँहरू किन भित्र छिर्न सक्नुभएन भनी भित्र छिर्न नसक्ने दुई जनालाई सोध्नुहोस् ।
७. अन्तिमको साथीलाई किन भित्र छिराएको भनी कक्षामा प्रश्न गर्नुहोस् र २/३ जनालाई उत्तर दिन लगाउनुहोस् ।

अन्तिममा शिक्षकले निम्न लिखित निष्कर्ष प्रस्तुत गर्नुहोस् :

- खेलमा घेराभित्रको अवस्था समाजको नमुना हो ।
- समाज भनेको आपसी सम्बन्ध, एकता र सामाजिक स्वार्थको मेल हो ।
- समाजमा बल मिचाइ र जबरजस्त स्वीकार्य हुँदैन ।
- समाजमा सम्मान, विनम्रता र अनुरोध सदैव स्वीकार्य हुन्छन् ।
– समाजमा ध्वंस र हिंसा र जबरजस्त गरीने कार्यले भन्दा मेलमिलाप, सहयोग र सहकार्यबाट धेरै राम्रा काम गर्न सकिन्छ ।

– Request is such a key which can easily open door of any social problem.

५. मूल्याङ्कन

(क) विद्यालयमा विद्यार्थीमा सामाजिकीकरण सिप विकास भए नभएको सन्दर्भमा रुजु सूची, रुब्रिक्स आदिमार्फत मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारि भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. तपाइँको समुदायका विशेषता लेख्नुहोस् ।

२. समाजबाट मानिसलाई के के फाइदा हुन्छन् ?

३. समाज र समुदायबिचको समानता र भिन्नता उल्लेख गर्नुहोस् ।

६.थप सन्दर्भ सामग्री : शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएको भिडियो सामग्री : https://youtu.be/L4h3yXhO868

पाठ : २

समाज निर्माणका आधारहरू

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइउपलब्धि
समाज निर्माणका आधार उल्लेख गर्न	• समाज निर्माणका आधारको पहिचान गर्न • समाज निर्माणमा योगदान गर्न

२. पाठ परिचय

हरेक समाजका खास खास विशेषता र विशिष्टता हुन्छन् । हरेक समाजको इतिहास कुनै कालखण्डमा निर्माण भई विभिन्न चरणमा विकसित हुँदै आएको हुन्छ । सुरक्षा, आवश्यकताको परिपूर्ति, सामूहिक कार्य, जिम्मेवारी, सहयोग र सद्भाव, सामाजिक परम्परा र संस्कार, रुचि आदि समाज निर्माणका मुख्य आधार हुन । यस पाठमा यी आधारको चर्चा गरिएको छ । जसको सहजीकरणले विद्यार्थीलाई आफ्नो समाजको निर्माणका मुख्य आधार पहिचान गर्न र समाज निर्माणमा उनीहरूको भूमिका बुझी सोअनुरूप योगदान दिन सक्षम बनाउने अपेक्षा गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

समाज झल्कने चित्र, समाज निर्माणका विभिन्न आधार लेखिएको चार्ट
समाज निर्माणका आधारसँग सम्बन्धित चित्र तथा भिडियो क्लिपहरू ।

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १: सर्वप्रथम शिक्षकले विद्यार्थीलाई उनीहरूको आफ्नो समाज कसरी र कहिले बन्यो होला भनी अनुमान गर्दै उनीहरूको जवाफलाई टिपोट गर्दै जानुहोस् । समाज निर्माणका आधारहरू समेट्ने गरी कथा वा किंवदन्ती सुनाउनुहोस् । *जस्तै : पहिले पहिले मानिसहरू जङ्गलमा बस्थे । उनीहरू जङ्गलका फलेका अन्न, फलफूल सङ्कलन गरेर तथा जङ्गली जनावरहरू मारेर खान्थे । तर आफूले सङ्कलन गरेका खानेकुरा अन्य मानिसले चोरेर र खोसेर खाइदिने तथा उनीहरूलाई कुटपिटसमेत गर्न थाले । आफ्नो र आफूले सङ्कलन गरेका खानेकुराको सुरक्षाका लागि मानिसहरू एकै ठाउँमा बस्ने गर्न थाले । यसरी बिस्तारै समूहमा बस्दै गर्दा यसले समाजको रूप लियो ।*

क्रियाकलाप २: .विद्यार्थीहरूको समूह निर्माण गर्नुहोस् । समूहका सबै विद्यार्थीलाई पुस्तकमा दिइएका सबै ६ ओटा समाज निर्माणका आधारसम्बन्धी बुँदालाई अध्ययन गर्न निश्चित समय प्रदान गर्नुहोस् । क्रमशः १ देखि ६ ओटा चिट्ठा बनाउने र हरेक समूहको नेतालाई एक एकओटा चिट्ठा तान्न लगाउनुहोस् । चिट्ठामा परेअनुसार तत् समूहलाई क्रमशः समाज निर्माणका एक एक आधारका सम्बन्धमा प्रस्तुति गर्न मौका प्रदान गर्नुहोस् । विद्यार्थीहरूले गरेको प्रस्तुतिलाई शिक्षकले आवश्यकताअनुसार उदाहरणसहित पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् र अन्तिममा निष्कर्ष प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ : समाज निर्माणका आधारहरू लेखिएको चार्टलाई बोर्ड वा भित्तामा टाँसेर हरेक बुँदाका ती बुँदाहरू कसरी समाज निर्माणका आधार भए भन्ने सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूलाई छलफल गर्न लगाउनुहोस् र त्यसैमा आधारित भई भूमिका अभिनय गर्न लगाउनुहोस् । शिक्षकले भूमिका अभिनयका लागि आवश्यकता विषयवस्तु ,सन्दर्भ र गर्नुपर्ने अभिनयको सम्बन्धमा सहजीकरण गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४: विद्यार्थीहरूको समाजमा हुने गरेका विभिन्न सामाजिक तथा सांस्कृतिक उत्सव, समारोह तथा अवसरका सन्दर्भमा छलफल गर्दै एउटा छोटो प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

प्रतिवेदनको नमुना

समारोहको नाम : व्रतबन्ध

समारोह भएको मिति : २०७८ माघ २४ गते

समारोह भएको स्थान : आठबिसकोट, राडी बजार, रुकुम पश्चिम

समारोहको विवरण : यस दिन म, मेरो भाइ राकेश र गणेश काकाको छोरा नरेशको व्रतबन्ध गरिएको थियो । व्रतबन्धका दिन हाम्रा छिमेकीहरू, जेठो मामा र माइलो मामा हजुरबुबा, गङ्गा सानिमा आउनुभएको थियो । त्रिवेणीबाट रश्मी ठुलीआमा र नेपालगन्जबाट आमाको साथी पनि आउनुभएको थियो । विद्यालयबाट गुरुबा, गुरुआमा र साथीहरू पनि आउनुभएको थियो । त्यहाँ आउनुभएका सबैले सहयोग गर्नुभएका कारणले व्रतबन्धमा खाने कुरा बनाउन र व्रतबन्धका अन्य काममा धेरै सहयोग भयो । व्रतबन्ध समारोहमा छिमेकी, आफन्त, साथीहरू र गुरुवर्ग आउनुभएका कारण धेरै रमाइलो भयो ।

५. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले तयार गरी प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदनलाई निम्न आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

क्र.स.	विवरण	उत्कृष्ठ	मध्यम	सामान्य
१.	विषयवस्तुको ज्ञान			
२.	प्रस्तुतीकरण शैली			
३.	सामाजिकीकरणको अवस्था			
४.	ढाँचामा निर्माण			

(ख) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थी सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

(अ) समाज निर्माणका मुख्य आधारको सूची बताउनुहोस् ।

(आ) तपाइँ बसेको समाज निर्माणमा के कस्ता आधारले सहयोग गरेका छन् ?

(इ) अन्तिम पटक तपाइँ सहभागी हुनुभएको सामाजिक तथा सांस्कृतिक उत्सव, समारोह तथा अवसरको नाम लेखी तपाइँ र तपाइँका अविभावकहरूले निर्वाह गरेको भूमिका प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

पाठ : ३ **गाउँपालिका र यसले प्रदान गर्ने सेवाहरू**

पाठ : ४ **नगरपालिका र यसले प्रदान गर्ने सेवाहरू**

अनुमानित कार्यघण्टा : ५

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठगत सिकाइ उपलब्धि	पाठगत विशिष्ट उदेश्य
• गाउँपालिका/नगरपालिकाको परिचय दिई यसका संरचना र सेवाहरू वर्णन गर्न	• गाउँपालिका र नगरपालिकाको गठन प्रक्रियाको व्याख्या गर्न • गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने विकासका कार्यहरूको खोजी गर्न • गाउँपालिका/नगरपालिकाले प्रदान गर्ने सेवाका क्षेत्रहरू पहिल्याउन

२. पाठ परिचय

नेपालको वर्तमान संविधानअनुसार नेपाललाई सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहमा विभाजन गरिएको छ । केन्द्रमा सङ्घीय सरकार रहन्छ । नेपालमा सातओटा प्रदेश छन् । हरेक प्रदेशमा प्रादेशिक सरकार हुन्छ । स्थानीय तह भन्नाले गाउँपालिका र नगरपालिकालाई बुझिन्छ । गाउँपालिका र नगरपालिकामा पनि विभिन्न वडा रहेका हुन्छन् ।

जनतासँग नजिकको र प्रत्यक्ष सम्पर्कमा रहने तह स्थानीय तह अर्थात् गाउँपालिका र नगरपालिका हुन् । गाउँपालिका र नगरपालिका ग्रामीण र सहरी क्षेत्रमा जनसङ्ख्या र निश्चित भौगोलिक अवस्थितिका आधारमा रहेको तह हो । नेपालमा हाल ४६० गाउँपालिका र २९३ नगरपालिका छन् । प्रत्येक गाउँपालिकामा गाउँसभा र गाउँ कार्यपालिका तथा नगरपालिकामा नगरसभा र नगर कार्यपालिकाको गठन गरिन्छ । स्थानीय तहमा गाउँपालिको उपाध्यक्ष तथा नगरपालिकाको उपप्रमुखको संयोजकत्वमा न्यायिक समिति रहन्छ । गाउँ वा नगरसभामा जनताले छानेका प्रतिनिधिहरू र गाउँ वा नगरसभाबाट निर्वाचित प्रतिनिधि समेत हुन्छन् भने गाउँ वा नगर कार्यपालिकामा निर्वाचित प्रतिनिधिका साथै गाउँ वा नगर सभाले निर्वाचित गरेका सदस्यहरू पनि रहन्छन् ।

गाउँ वा नगरसभाका सदस्यहरूको सङ्ख्या वडाको सङ्ख्याअनुसार फरक फरक हुन्छ । वडाको सङ्ख्या धेरै भए धेरै जना र थोरै भए थोरै जना प्रतिनिधि हुन्छन् । वर्तमान अवस्थामा एउटा गाउँपालिकामा ५ देखि २१ वडाहरू र नगरपालिकामा कम्तीमा ९ देखि बढीमा ३५ वडाहरू रहेका हुन्छन् । यस पाठमा गाउँपालिका र नगरपालिकाको गठन प्रक्रिया, तिनीहरूले गर्ने कार्य र प्रदान गर्ने सेवा जस्ता विषयवस्तु समेटिएका छन् ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

- गाउँसभा/नगरसभा र गाउँकार्यपालिका/नगरकार्यपालिकाको संरचना लेखिएको चार्ट
- गाउँपालिका/नगरपालिकाको गठन प्रक्रियालाई बुझाउने सङ्गठन तालिका
- गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने मुख्य मुख्य कार्यको सूची
- गाउँपालिका/नगरपालिकाले गरेका विभिन्न कार्य झल्कने चित्र र भिडियोहरू

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १: विद्यार्थीलाई आफ्नो पालिकाको प्रमुख र उपप्रमुखको नाम भन्न सक्नुहुन्छ भनी सोध्नुहोस्, उनीहरू कुन पार्टीबाट र कहिले निर्वाचित भएका हुन् भनी सोच्न समय दिनुहोस् र प्राप्त जवाफका आधारमा स्थानीय तहको अवधारणा स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २: यस पाठको सहजीकरणका लागि सम्बन्धित पालिका वा वडामा निर्वाचित जनप्रतिनिधीलाई विद्यालयमा आमन्त्रण गरी विद्यार्थी जनप्रतिनिधी अन्तरक्रिया गराउनु प्रभावकारी हुन्छ । यसरी अन्तरक्रिया गराउँदा विद्यार्थीहरूले अन्तरक्रियामा सोध्नु र बुझ्नुपर्ने विषयवस्तुहरूका सन्दर्भमा विषय शिक्षकले अन्तरक्रिया सम्पन्न हुनुअगि नै प्रश्नावली तयार पार्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि विद्यार्थीहरूले बुझ्नुपर्ने आधारभूत विषयवस्तुहरू जस्तै स्थानीय निकायका रूपमा गाउँपालिका/नगरपालिकाको परिचय, संरचना, गाउँसभा/नगरसभा र गाउँकार्यपालिका/नगरकार्यपालिकाको गठन प्रक्रिया तथा गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने प्रदान गर्ने सेवा र कार्यहरू सम्बन्धमा छलफल गराउनुहोस् । मुख्य मुख्य कार्यका सन्दर्भमा विषय शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउनुहोस् र अन्तरक्रियाको लागि प्रश्नावली तयार पार्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३: सर्वप्रथम विद्यार्थीहरूसँग आफू बसोबास गरेको गाउँपालिका वा नगरपालिकाको संरचना, गठन प्रक्रिया तथा यसले गर्ने कार्यहरूका सन्दर्भमा विभिन्न चार्ट, तालिका, चित्र, भिडियो आदि देखाउँदै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४: विद्यार्थीहरूलाई गाउँपालिका र नगरपालिकाले गर्ने कार्यहरू उस्तै प्रकृतिका हुने कुरा प्रस्ट पार्दै गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने एक एक कार्य भन्नका लागि विद्यार्थीलाई तातो आलु खेल खेलाउनुहोस् ।

तातो आलु खेल

तातोआलु खेल खेलाउनका लागि सर्वप्रथम विद्यार्थीहरूलाई गोलो घेरामा उभिन लगाउनुहोस् र ती विद्यार्थीहरूमध्ये कुनै एक जना विद्यार्थीलाई एउटा बल वा किताब दिने । त्यसलाई क्रमशः अर्को विद्यार्थीलाई पास गर्न लगाउनुहोस् । मादल वा गीतको धुन बजाउने र रोक्ने । धुन रोकिँदा जसको हातमा बल वा किताब पुगेको हुन्छ, उसलाई गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने कुनै एउटा कार्य भन्न लगाउनुहोस् र प्राप्त बुँदाहरूलाई टिपोट गर्दै जानुहोस् । यो क्रमलाई निश्चित समयसम्म दोहोर्‍याउने र प्राप्त बुँदाहरू उपर पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५: .कक्षामा विद्यार्थीहरूविच नमुना निर्वाचन आयोजना गरी गाउँपालिका/नगरपालिका प्रमुख र उपप्रमुख छान्ने जस्तै प्रतिनिधि छान्ने क्रियाकलाप गर्नुहोस् । छानिएका प्रतिनिधिलाई प्रमुख र उपप्रमुखको भूमिका अभिनय गर्न लगाई गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने कार्यका सम्बन्धमा भन्न लगाउनुहोस् । शिक्षकले आवश्यकताअनुसार सहजीकरण गर्नुहोस् र अन्त्यमा पृष्ठपोषणसमेत दिनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीले गरेको नमुना निर्वाचनमा उनीहरूको सक्रियता, सहभागीता, जिम्मेवारी बोध, आत्मविश्वास आदि पक्षलाई समेटी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थी सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. गाउँपालिका/नगरपालिकाको संरचना उल्लेख गर्नुहोस्।

२. गाउँसभा/नगरसभाको गठन प्रक्रियालाई चार्टमा देखाउनुहोस्।

३. गाउँकार्यपालिका/नगरकार्यपालिकाको गठन प्रक्रियालाई चार्टमा देखाउनुहोस्।

४.गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने विकास र सेवासम्बन्धी कार्यहरूलाई तालिकामा देखाउनुहोस्।

पाठ : ५

स्थानीय तहमा विकास कार्यहरू

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१.सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रममा उल्लेखित सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
• आफ्नो गाउँपालिका/नगरपालिकाभित्र भएका विकासका कार्यहरूको सूची तयार पार्न	• आफ्नो गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने विभिन्न विकास कार्यहरूको सूची तयार पार्न

२. पाठ परिचय

नागरिक र सरकार दुवैले चासो लिई काम गरेमा मात्र विकास सम्भव हुन्छ । देशका सबै ठाउँको समान विकास र सेवासुविधाका लागि विभिन्न स्थानीय तहमा सरकार गठन गरिएका छन् । जनताका दैनिक जीवनसँग सरोकार राख्ने काम र विकासका लागि स्थानीय सरकारहरू बढी सक्रिय हुन्छन् । गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने विकाससम्बन्धी गतिविधिहरूले समग्र देशको विकासको अवस्थालाई निर्धारण गर्छ ।

गाउँपालिका र नगरपालिकाले स्थानीय स्तरमा सडक निर्माण तथा मर्मत, ढल तथा खानेपानीको व्यवस्था, शिक्षा र स्वास्थ्यको उचित प्रबन्ध, स्थानीय प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, विपत् व्यवस्थापन गर्ने जस्ता काम गर्छन् । त्यस्तै स्थानीय झैझगडा र विवाद मिलाउने तथा समाजमा शान्ति सुव्यवस्था र अमनचैन कायम गर्ने काम पनि स्थानीय तहले गर्छन् । साथै स्थानीय स्तरमा शिक्षा, स्वास्थ्य र सञ्चार सुविधालगायत अन्य प्रशासनिक कार्य पनि गाउँपालिका, नगरपालिका र तिनका वडाहरूबाट सम्पन्न हुन्छन् । यस पाठमा गाउँपालिका/नगरपालिकामा हुने गरेका विकासात्मक कार्यसँग सम्बन्धित विषयवस्तु समेटिएका छन् साथै विद्यार्थीहरूले आफ्नो स्थानीय विकास सन्दर्भसँग जोडेर विकासात्मक कार्यहरूलाई बुझ्ने र भइरहेका अभ्यासको जानकारीसमेत पाउने अपेक्षा गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

- गाउँपालिका/नगरपालिकाले गर्ने विकाससम्बन्धी विभिन्न कार्यहरू झल्कने चित्र वा भिडियो
- विकास निर्माणसम्बन्धी कार्य झल्कने चित्र

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १ : विद्यार्थीहरूलाई पालैपालो आफ्नो गाउँ टोलमा के कस्ता विकासका कार्य भएका छन् भनी भन्न लगाउनुहोस् । उनीहरूका विचारलाई जोड्दै ती विकासका कार्यमा कसको सहयोग र सहभागीता रहेको छ भन्ने सन्दर्भमा समेत छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : विकास कार्य झल्कने विभिन्न भिडियो वा चित्रहरू देखाउँदै ती कुन कुन विकासका कार्य हुन, त्यसले गाउँटोलमा के कस्तो सहजताको अवस्था सिर्जना गर्छ आदि प्रश्न गर्दै छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ : शिक्षकले पनि न्यायीक समितिको भूमिका सम्बन्धमा घटना अध्ययन वा उदाहरणमार्फत थप प्रस्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप ४: .सबै विद्यार्थीलाई पाठ्यपुस्तकको क्रियाकलाप खण्डमा दिइएको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको तेमाल गाउँपालिकाको घटनालाई अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि सबै विद्यार्थीहरूलाई २ समूहमा वर्गीकरण गर्नुहोस् । विद्यार्थीहरूको एउटा समूहलाई तेमाल गाउँ वा कुनै काल्पनिक गाउँ वा नगरपालिकाको विगतको अवस्थाको अध्ययन गरेर मुख्य मुख्य बुँदाहरू टिपोट गर्न लगाउनुहोस् र अर्को समूहलाई गाउँपालिकाको अहिलेको अवस्थाको अध्ययन गरेर मुख्य मुख्य बुँदा टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीहरूले टिपोट गरेका तेमालको विगत र वर्तमान अवस्थासँग सम्बन्धित बुँदाहरूलाई बोर्डमा तालिका बनाएर देखाउनुहोस् र छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्नुहोस् ।

तेमाल गाउँ	
पहिले	**अहिले**
बाटोघाटो र सञ्चारको सुविधा नभएको	बाटोघाटोको सुविधा भएको
गाउँमा आधारभूत विद्यालयहरू मात्र भएको, माध्यमिक शिक्षाका लागि अन्यत्र जानु	गाउँमा नै माध्यमिक विद्यालय र क्याम्पसको स्थापना भएको
केही ठाउँमा मात्र स्वास्थ्य केन्द्रहरू भएको तर राम्रो उपचार हुन नसकेको	स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा स्वास्थ्य सुविधा उपलब्ध हुने गरेको
सञ्चार सुविधा नभएको, सुविधाका लागि घण्टौं हिडेर जिल्ला सदरमुकाम जानुपर्ने	गाउँमै सञ्चारको सहज सुविधा भएको

क्रियाकलाप ५ : अब विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो ठाउँको विगतको र वर्तमान अवस्थाका सम्बन्धमा अविभावक तथा छिमेकी वा जानकार व्यक्तिसँग सोधीखोजी गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

विद्यार्थी रहेको ठाउँ	
पहिले	**अहिले**

क्रियाकलाप ६. विद्यार्थीहरूको समूह निर्माण गर्नुहोस् । हरेक समूहलाई उनीहरूको ठाउँमा शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, बैङ्क तथा वित्तीय संस्था र अन्य क्षेत्रमा भएको विकासका सन्दर्भमा समूहमा प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

प्रतिवेदनको नमुना

शीर्षक : मेरो गाउँको विकासको अवस्था
विगतको अवस्था :
अहिलेको अवस्था :
विकासले गाउँटोलमा पुगेको सुविधा :

क्रियाकलाप ७ : . पाठ्यपुस्तकमा दिएको तेमाल गाउँका सम्बन्धमा दिइएको समाचारलाई नमुनाका रूपमा दिँदै वातावरण वातावरण दिवशका अवशरमा वृक्षारोपण शीर्षकमा तयार पारिएको समाचारको नमुना तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

समाचारको नमुना

शीर्षक:

मुख्य समाचार

निष्कर्ष

५.मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूको स्थानीय सरकारले गरेका विकास निर्माणसम्बन्धी विभिन्न कार्यहरूसँग सम्बन्धित चित्रहरू सङ्कलन गरेर कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ख) दिइएका आधारमा प्रतिवेदन लेखनको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

शीर्षक	उत्कृष्ठ	माध्यम	सामान्य
विषयवस्तुको ज्ञान			
प्रस्तुतीकरण शैली			
सहकार्य सिप			

(ग) विद्यार्थीले तयार पारेको समाचारको नमुनालाई निम्न आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

- **समाचारको शीर्षक**
- **समाचारको पृष्ठभूमि**
- **मुख्य समाचार**
- **निष्कर्ष**
- **समाचारको ढाँचा**

(घ) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. स्थानीय तहमा भएका विकास कार्यहरूको सूची बनाउनुहोस् ।

२. तपाइँहरूको स्थानीय तहमा केकस्ता थप विकास निर्माणका कार्य हुनुपर्ने ठान्नुहुन्छ ?

३. तपाइँको ठाउँमा झैझगडा र विवाद भएमा कसरी समाधान गरिन्छ ?

४. स्थानीय तहमा हुने विकास निर्माणसम्बन्धी काममा तपाइँले कसरी सहयोग गर्न सक्नुहुन्छ ?

पाठ : ६

विकासका पूर्वाधारहरू

अनुमानित कार्यघण्टा : २

१. सिकाइ उपलब्धि

सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
• विकासको पूर्वाधारहरूको परिचय र महŒव उल्लेख गरी विकासका मुख्य मुख्य पूर्वाधारहरू पहिचान गर्न	• पूर्वाधार र विकासका पूर्वाधारहरूको अर्थ र परिभाषा दिन • आफ्नो ठाउँमा भएका विकासका पूर्वाधारहरूको खोजी गर्न ।

२. पाठ परिचय

कुनै पनि पक्षमा हुने क्रमिक सुधार वा वृद्धि र उन्नतिलाई विकास भनिन्छ । कुनै पनि कार्यको पहिलो वा मुख्य आधारलाई पूर्वाधार भनिन्छ । कुनै योजना वा काम सुरु गर्नुभन्दा पहिलेको आवश्यक आधार नै पूर्वाधार हो । यसरी हेर्दा कुनै पनि योजना वा कार्यमा क्रमिक सुधार ल्याउन चाहिने पहिलो वा मुख्य आधारलाई विकासको पूर्वाधार भनिन्छ । पूर्वाधारबिना कुनै पनि कार्यमा उन्नति वा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिँदैन । त्यस्तै पूर्वाधारबिना कुनै विकास कार्य सञ्चालन गर्न सकिँदैन । त्यसकारण विकासका पूर्वाधारहरू महŒवपूर्ण छन् । विकासका गतिविधिलाई अगि बढाउन आवश्यक स्रोतसाधनहरू विकासका पूर्वाधार हुन् ।

कुनै पनि समाज, गाउँ, सहर वा देश विकसित हुनु भनेको उक्त स्थानका मानिसका लागि आवश्यक सबै सेवा र सुविधा उपलब्ध हुनु हो । विकासले नै मानिसको जीवनलाई सुखी, सम्पन्न र सफल बनाउन सक्छ । मानिसलाई स्वस्थ राख्न अस्पताल, औषधी, डाक्टर र नर्सको आवश्यकता पर्छ । त्यसैगरी शिक्षाका लागि विद्यालय र शिक्षकको आवश्यकता पर्छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, विद्युत्, सडक, खानेपानी, सञ्चारसेवा आदि विकासका पूर्वाधार हुन् । यस पाठमा यिनै विषयवस्तुमा आधारित भई चर्चा गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

विकासका पूर्वाधारहरू झल्कने चित्र, तस्बिर, चार्ट र भिडियो

४.सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १: विकाससम्बन्धी कार्यहरूका सम्बन्धमा चित्र, उदाहरणमार्फत विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्दै ती विकास कार्यहरूलाई किन विकासका पूर्वाधार भनिएका होलान् भन्ने सन्दर्भमा अनुमान गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : पुस्तकमा दिइएको काउले गाउँमा भएका विकासका पूर्वाधारहरूसम्बन्धी कथाका आधारमा विद्यार्थीहरूलाई त्यहाँ निर्माण र विकास भएका विकासका पूर्वाधारसम्बन्धी कार्यहरू टिपोट गरेर भन्न लगाउनुहोस् । उनीहरूको गाउँटोलमा भएका विकास र काउलेको विकासमा भएका समानता र भिन्नता सम्बन्धमा छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ : काउले गाउँको कथा र विद्यार्थीले तयार पारेका आफ्ना गाउँटोलका विकास सम्बन्धमा भएको छलफलका आधारमा एवम् पाठ्यपुस्तकमा दिइएको महत्त्वको बुँदाहरूका आधारमा विद्यार्थीहरूलाई विकासका पूर्वाधारहरूको महŒव बताउन लगाउनुहोस् । शिक्षकले पूर्वाधारको महŒवसम्बन्धी सूचीलाई प्रस्तुत गर्नुहोस् र आवश्यकताअनुसार चित्र वा भिडियोसमेत प्रस्तुत गर्दै हरेक बुँदालाई व्याख्या गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४: विद्यार्थीलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । हरेक समूहका सदस्यलाई आफ्नो डेस्कमा आफ्नो कलम वा डटपेन राख्न लगाउनुहोस् । यसभन्दा अगाडि सिकेका विषयवस्तुमा आधारित कुनै एक प्रश्न सोध्नुहोस् र त्यसको जवाफ समूहका हरेक सदस्यलाई पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् । सही जवाफ भन्नेले आफ्नो डटपेन वा कलम फिर्ता लान सक्ने कुरा बताइदिनुहोस् । पालैपालो सबैलाई भन्न लगाउनुहोस् । अन्तिमसम्म उत्तर भन्न नसक्नेलाई साथीहरूले सही जवाफ भन्न सहयोग गर्नुहोस् भनेर समूहमा भन्नुहोस् ।

उदाहरण: विकासको पूर्वाधारको एउटा महत्त्व बताउनुहोस् ।

विकासको कुनै एक पूर्वाधारको नाम भन्नुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीलाई दिइएको तालिकामा आफ्नो ठाउँमा भएका विकासका पूर्वाधारहरू र आफ्नो ठाउँमा बन्न नसकेका पूर्वाधारहरूको सूची बनाउन लगाउनुहोस् ।

आफ्नो ठाउँमा भएका विकासका पूर्वाधारहरू	आफ्नो ठाउँमा बन्न नसकेका पूर्वाधारहरू

(ख) निम्नलिखित प्रश्नहरूमा आधारित भई विद्यार्थी सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. पूर्वाधारको अर्थ बताउनुहोस् ।

२. विकासका पूर्वाधारको सूची बनाउनुहोस् ।

३. पूर्वाधारको महŒवलाई बुँदागत रूपमा बताउनुहोस् ।

एकाइ : २ हाम्रा मानव मूल्यमान्यता

जम्मा कार्यघण्टा : २०

एकाइगत सिकाइ उपलब्धि

- आत्मअनुशासन र सामाजिक व्यवहारको पालना गर्न
- विभिन्न प्रकारका चाडपर्वको महत्त्वबोध गरी सम्मान गर्न
- राष्ट्रिय गौरवका आधारको पहिचान गरी सोअनुरूप आचरण गर्न
- विभिन्न सांस्कृतिक तथा धार्मिक सम्पदा स्थलहरूको पहिचान गरी यसको महत्त्व र संरक्षणका उपाय बताउन ।
- नेपालका प्रेरणादायक राष्ट्रिय व्यक्तित्वको खोजी गरी सम्मान गर्न र उनीहरूको कामबाट प्रेरणा लिन
- चरित्र निर्माणमा बालक्लब, स्काउटको भूमिका पहिचान तथा अभ्यास गर्न

एकाइ परिचय

यो एकाइ मानव **मूल्यमान्यता**सँग सम्बन्धित छ । विद्यार्थीहरूलाई हाम्रा मानव **मूल्यमान्यता**को पहिचान गराई मानव **मूल्यमान्यता** अनुकूलको आचरणको विकास गराउनु यस एकाइको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस एकाइको अध्ययन पश्चात् विद्यार्थीहरूमा आत्मअनुशासन, सामाजिक व्यवहार, हाम्रा चाडपर्वहरू, हाम्रो राष्ट्रिय गौरव, हाम्रा धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको बारेमा ज्ञान प्राप्त हुने अपेक्षा गरेको छ । त्यस्तैगरी बालबालिकाको हक हित संरक्षण र बालअधिकार प्राप्तीका लागि बालक्लब र बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक एवम् बौद्धिक विकासका लागि स्काउट जस्ता संस्थाहरूका बारेमा जानकारी गराउने उद्देश्य पनि यस एकाइले लिएको छ । यस्ता संस्थाहरूमा आबद्ध गराई बालबालिकामा **मूल्यमान्यता** तथा असल संस्कारको विकास हुने छ भन्ने आशा गरिएको छ । बालबालिकाहरूमा हाम्रा राष्ट्रिय व्यक्तित्वहरूको खोजी सम्मानका साथै उनीहरूको कामबाट प्रेरणा प्राप्त गरी आफ्नो जीवनलाई सफल र सक्षम बनाउन सक्ने छन् भन्ने अपेक्षाका साथ यस्ता विषयवस्तु समावेश गरिएका छन् ।

३.विषयवस्तु, सामग्री र समय विभाजनसम्बन्धी विवरण

पाठ	पाठको नाम	सिकाइ उपलब्धि	शैक्षणिक सामग्री	अनु.काघ.
१	आत्म अनुशासन	आत्म अनुशासन र सामाजिक व्यवहारको पालना गर्न	– आत्मअनुशासनका उदाहरण लेखिएका मेटाकार्ड – आत्मअनुशासनका पक्षहरू लेखिएको चार्ट – आत्मअनुशासनसँग सम्बन्धित घटना विवरण – मर्यादित व्यवहार झल्कने तस्बिरहरू तथा भिडियो क्लिप्स – संयमित र सभ्य आचरणका फाइदाहरू लेखिएका चार्टपेपर – स्वमूल्याङ्कनका लागि रुजुसूची	३
२.	सामाजिक व्यवहार	आत्मअनुशासन र सामाजिक व्यवहारको पालना गर्न	– सामाजिक सद्व्यवहारसम्बन्धी तस्बिर, पोस्टर तथा भिडियो – सामाजिक व्यवहारको सूची लेखिएको चार्टपेपर – दुखी, असहाय, असक्त, अपाङ्गता, दृष्टिबिहीन अथवा पिडामा परेका व्यक्ति आदिलाई सहयोग गरेका तस्बिरहरू वा भिडियो – समाजमा हुने सामाजिक, सांस्कृतिक कार्यक्रमहरूमा सहयोग गरेका र सहभागी भएका तस्बिरहरू तथा भिडियो – सामाजिक व्यवहार झल्कने कथा वा कविता वा गीत – सामाजिक व्यवहारको महत्त्व लेखिएको चार्टपेपर	३

३	हाम्रा चाडपर्व	विभिन्न प्रकारका चाडपर्वहरूको महत्त्वबोध गरी सम्मान गर्न	● चाडपर्वहरू मनाइरहेका तस्बिर तथा भिडियो ● चाडपर्वहरू प्रस्टसँग उल्लेख भएको भित्तेपात्रो ● नेपालमा मनाइने विभिन्न चाडपर्वको सूची चार्ट	३
४	हाम्रो राष्ट्रिय गौरव	राष्ट्रिय गौरवका आधारको पहिचान गरी सोअनुरूप आचरण गर्न	• प्राकृतिक सम्पदाहरू, धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरूको चित्र तथा भिडियो • हाम्रा राष्ट्रिय गौरव झल्कने चार्ट • नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक मुलुक हो भन्ने आधारहरू झल्कने चित्र तथा तस्बिर वा भिडियो • धार्मिक सहिष्णुताको परिभाषा लेखिएको मेटाकार्ड • शान्तिका अग्रदुत गौतम बुद्धले दिएका सन्देश लेखिएको चार्टपेपर • विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत सम्पदाको चार्ट, चित्र आदि	३
५	हाम्रा धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा	विभिन्न सांस्कृतिक तथा धार्मिक सम्पदा स्थलहरूको पहिचान गरी यसको महŒव र संरक्षणका उपायहरू बताउन	• धार्मिक स्थल झल्कने तस्बिर तथा भिडियो • विभिन्न जातजातिले चाडपर्व मनाइरहेको, कुनै ठाउँको मेलापर्वको, विभिन्न जातजातिसँग सम्बन्धित प्रथा, परम्परा वा प्रचलनको चित्र, तस्बिर तथा भिडियो • नेपालमा प्रचलित धार्मिक सम्पदाहरूको नाम र स्थान लेखिएको चार्ट वा तालिका • प्रतिवेदन लेखनको ढाँचा	३
६	बालक्लब र स्काउट	बालक्लब र स्काउटको भूमिका पहिचान गर्न तथा अभ्यास गर्न	• बालक्लबको गठन प्रक्रिया लेखिएको चार्टपेपर • बालक्लबले गरेका गतिविधिसम्बन्धी चित्र तथा तस्बिरहरू • स्काउटको लोगो • स्काउटको स्थापना, गठन प्रक्रिया र कार्यहरूका बारेमा पावरपोइन्ट स्लाइड र चित्र तथा भिडियोहरू • स्काउटको स्थापना, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र कार्यहरू लेखिएको चार्ट • समाचार लेखनको ढाँचा	३
७	राष्ट्रिय व्यक्तित्व	नेपालका प्रेरणादायक राष्ट्रिय व्यक्तित्वहरूको खोजी गरी सम्मान गर्न र उनीहरूको कामबाट प्रेरणा लिन	• राष्ट्रको लागि योगदान पुऱ्याउने विभिन्न व्यक्तिहरूको तस्बिर • जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको तस्बिर • के डब्लु एल चार्ट • जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेतले पुऱ्याएको योगदान लेखिएको चार्ट • खगेन्द्र नवजीवन केन्द्रले गरेका कार्यहरूसँग सम्बन्धित चित्र तथा तस्बिरहरू	२

पाठ : १ आत्मअनुशासन

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
आत्मअनुशासन र सामाजिक व्यवहारको पालना गर्न	• अनुशासन र आत्मअनुशासनको परिचय दिन • आत्मअनुशासनका विविध पक्षहरूका बारेमा जानकार रही तिनीहरूको पालना गर्न

२. पाठ परिचय

निश्चित नियमभित्र रहेर व्यक्तिले गर्ने हरेक क्रियाकलाप तथा गतिविधिलाई अनुशासन भनिन्छ । एउटा विद्यार्थीले विद्यालयको नियमभित्र बसेर आफ्ना गतिविधिहरू गर्नु, आफ्नो घरपरिवार र समाजमा नियमभित्र रहेर आफ्ना कर्तव्यहरू पूरा गर्नु आदि अनुशासनका उदाहरणहरू हुन् ।

व्यक्ति स्वयम् अनुशासनमा रही आफ्नो व्यवहारलाई परिकृत गर्नु एवम् व्यवस्थित बनाउनु आत्मअनुशासन हो । सोच विचार गरेर बोल्नु, अरूलाई संयमित र सम्मानजनक आचरण गर्नु आदि आत्मअनुशासनका उदाहरण हुन् । मर्यादित व्यवहार, सत्य र निष्ठा, सत्कर्म र संयमित र सभ्य आचरण आदि आत्मअनुशासनका पक्ष हुन् । यस पाठमा आत्मअनुशासनको परिचय र आत्मअनुशासनका विविध पक्षको जानकारी र ती विषयवस्तुलाई सहजीकरण कसरी गर्ने भन्ने सन्दर्भको चर्चा गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- आत्मअनुशासनका उदाहरणहरू लेखिएका मेटाकार्ड
- आत्मअनुशासनका पक्षहरू लेखिएको चार्ट
- आत्मअनुशासनसँग सम्बन्धित घटना विवरण
- मर्यादित व्यवहार झल्कने तस्बिरहरू तथा भिडियो क्लिप्स
- संयमित र सभ्य आचरणका फाइदाहरू लेखिएका चार्टपेपर
- स्वमूल्याङ्कनका लागि रुजुसूची

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप न. १

- कक्षा सुरु गर्नुभन्दा अगि कम्तीमा १ देखि बढीमा ३ मिनेटसम्म विद्यार्थीहरूलाई मौन बस्न प्रेरित गर्नुहोस् । त्यसरी मौन बस्दा हलुका किसिमले आँखा बन्द गर्न र लामो सास फेर्न निर्देशन दिनुहोस् । (ध्यान मुद्रामा)
- यस काममा अभ्यस्त हुन विद्यार्थीहरूले आफूलाई मन पर्ने कुनै वस्तु वा आफ्नो जीवनको कुनै खुसीको क्षणको स्मरण गर्न पनि सक्ने छन् ।
- यसरी मौन बस्ने अभ्यासले विद्यार्थीहरूमा धैर्य धारण गर्ने सिपको विकास हुने र धैर्य धारण गर्न सक्ने सिपले नै मानिसलाई आत्मअनुशासित बन्न मदत पुग्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. २

आत्मअनुशासित विद्यार्थीसँग सम्बन्धित तल दिइए जस्तै घटना सुनाउनुहोस् ।

घटनाको नमुना

रामु कक्षा ६ मा अध्ययन गर्छन् । उनी असल, इमानदार र ज्ञानी छन् । रामु शिक्षकले दिनुभएको सबै जिम्मेवारी पूरा गर्छन् । कक्षामा सिकाइमा कमजोर साथीहरूलाई पढाइमा सहयोग गर्छन् । एक दिन विवाद हुँदा हरिले रामुको कापी च्यातेर फालिदिए । कापी नच्यात्न भन्दा उल्टो रामुलाई गाली गर्न थाले । रामुलाई गाली गरेको देखेर अरू साथीले हरिलाई त्यसो नगर्न भने । त्यति वेला रामुले साथीहरूसँग हरिलाई गाली नगर्न भने । उसले नजानेर यस्तो गल्ती गरेको हो । उ पनि हाम्रो साथी हो भनी सम्झाए । कापी च्यात्दा र गाली गर्दा पनि रामुले आफूलाई नराम्रो नसोचेको ले गर्दा हरीलाई ग्लानी महसुस भयो । अन्त्यमा रामुसँग माफी माग्दै भन्यो ‘रामु तिमीले गृहकार्य, कक्षाकार्य राम्रोसँग गर्छौ । परीक्षामा पनि प्रथम भयौ, सबै शिक्षकहरूले तिम्रो धेरै तारिफ गर्नुहुन्छ । म भने परीक्षामा पनि सबै विषयमा फेल भएँ । हिजो पनि गृहकार्य नगरेको भनेर शिक्षकले मलाई अफिसमा बोलाउनुभयो । मैले तिमीलाई नराम्रो सोचेर कापी च्यात्ने र पिट्ने गरेँ । मैले तिमीलाई चिन्न सकिनछु । मलाई माफ गर है । अब आइन्दा कहिल्यै यस्तो गर्दिन ल ।” रामुले हरिलाई सम्झाउँदै भने तिमीले नजानेका कुरा मलाई सोध न म सहयोग गरिहाल्छु नि । रिस उठ्यो भन्दैमा अरूलाई नराम्रो व्यवहार गर्नुहुँदैन । ढिलै भएपनि तिमीलाई आफ्नो गल्ती महसुस भएको छ । त्यसदिनपछि हरिको बानी व्यवहारमा पनि क्रमशः सुधार हुँदै आयो ।

विद्यार्थीहरूलाई उक्त घटनाका बारेमा तल दिइएका जस्तै प्रश्नको उत्तर भन्न लगाउनुहोस् ।

(क) तपाईंले रामुको व्यवहार कस्तो पाउनुभयो ?

(ख) यदि तपाईंको साथी हरि जस्तो भएको भए तपाईं के गर्नुहुन्थ्यो ?

(ग) हरिको व्यवहारमा कसरी परिवर्तन भयो ?

(घ) रामु र हरिमा रहेका मानव मूल्यका पक्षहरूको चर्चा गर्नुहोस् ।

माथि दिइएका जस्तै सम्बन्धित प्रश्नका उत्तरहरूको छलफल गरिसकेपछि व्यक्तिलाई आत्मअनुशासनको आवश्यकता सम्बन्धमा माथिको घटनाको प्रसङ्गलाई जोड्दै छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

- आत्मअनुशासनका पक्षहरू झल्कने भिडियो वा तस्बिरहरू प्रदर्शन गर्नुहोस् र आत्मअनुशासनका विविध पक्षमा छलफल चलाउनुहोस् ।
- भिडियो वा तस्बिर हेरिसकेपछि विद्यार्थीलाई आत्मअनुशासनका पक्षहरू लेखिएको मेटाकार्ड बाँड्नुहोस् र भिडियो वा तस्बिरसँग सम्बन्धित रही निम्न प्रश्न सोधी उत्तर लेख्न लगाउनुहोस् ।
  - माथिको घटनामा आत्मअनुशासनका कुन कुन पक्षहरू समावेश भएका छन् ?
  - तपाईंहरूमा आत्मअनुशासनका यी पक्षमध्ये कुन कुन पक्षको अभ्यास गर्ने गर्नुभएको छ ?
  - आत्मअनुशासनको पालनाले के के फाइदा हुन्छ ?
- माथि दिइए जस्ता प्रश्नहरूबाट छलफल गराउँदै आत्मअनुशासका विभिन्न पक्षहरूका सम्बन्धमा छलफल गर्दै प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

- विद्यार्थीहरूलाई पेज न. २३ को क्रियाकलाप न. १ मा दिइएको कालुको कथा कथाकथन विधिबाट रोचक ढङ्गले हाउभाउसहित पढेर सुनाउने वा कुनै विद्यार्थीलाई सबैले सुन्ने गरी पढेर सुनाउन लगाउनुहोस् । कथा सुनाउँदा बिच बिचमा रोकिएर विद्यार्थीलाई अनुमान गर्न, कुनै पात्रको व्यवहार मन परे नपरेको, कुनै पात्रको उदाहरण दिएर सो पात्र तपाईं भए के गर्नुहुन्थ्यो आदि सिर्जनात्मक उत्तर आउने खालका प्रश्न सोध्दै जानुहोस् ।
- त्यसपछि केही विद्यार्थीलाई यस कथाको भूमिका अभिनय पनि गर्न लगाउनुहोस् ।
- यस कथा सुनेर के शिक्षा पाउनुभयो ? भनी प्रश्न गर्दै सत्य बोल्दाका फाइदाहरू र झुठो बोल्दाका बेफाइदाका बारेमा समूहमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् र पालैपालो प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।

- शिक्षकले आवश्यक पृष्ठपोषणसहित सत्य र निष्ठा आत्मअनुशासनको अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष हो भनी हामीले सधैँ साँचो बोलेर अरूको विश्वास जित्नुपर्छ बोली र व्यवहारले अरूको चित्त दुखाउनुहुँदैन नत्र अगिको कथामा कालुले जस्तै पछुताउनुपर्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

- मर्यादित व्यवहार झल्कने तस्बिर वा भिडियो क्लिप्सहरू (जस्तै : आफूभन्दा ठुला मान्यजन, आमाबुबा, र गुरुलाई सम्मान गरेको, नियमपूर्वक काम गरेको, अरूप्रति इज्जत गरेको आदि) देखाउने ।
- अनि विद्यार्थीहरूलाई यो तस्बिर वा भिडियो क्लिप्स केसँग सम्बन्धित छ, यसले दिन खोजेको सन्देश के हो ? भनी प्रश्न गर्नुहोस् र विद्यार्थीबाट जवाफ आइसकेपछि पृष्ठपोषणसहित उक्त तस्बिर तथा भिडियोबाट मर्यादित व्यवहार झल्कने कुरा प्रस्ट पार्दै मर्यादित व्यवहार गर्न अभिप्रेरित गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

- समाजका कुनै असल व्यक्तिको उदाहरण दिएर सत्कर्म र सभ्य आचरणको परिचय दिनुहोस् । त्यसपछि सत्कर्म, संयमित र सभ्य आचरणका फाइदाहरू के के होलान् भनी विद्यार्थीहरूसँग प्रश्न गर्नुहोस् । उनीहरू सबैलाई पालोपालो भन्ने मौका दिनुहोस् । उनीहरूबाट आएको जवाफ बोर्डमा टिप्दै जानुहोस् ।
- संयमित र सभ्य आचरणका फाइदा लेखिएका चार्टपेपरबाहिर भित्तामा ३ ठाउँमा टाँस्नुहोस् र विद्यार्थीलाई ३ समूहमा विभाजन गरी हरेक समूहका एक जना टिपोट गर्ने व्यक्ति छनोट गर्नुहोस् र हरेक समूहका बाँकी सदस्यलाई बाहिर भित्तामा टाँसेको फाइदाहरू टिपोट गर्ने व्यक्तिलाई सम्झेका आधारमा भन्न लगाउनुहोस् । यसरीभन्दा कापीमा टिप्न वा फोटो खिचेर भन्न नपाइने कुरा समेत बताइदिनुहोस् ।
- अन्त्यमा जुन समूहले छिटो टिपोट गरेर सक्छ, सो समूहलाई विजयी घोषित गर्नुहोस् ।
- हरेक समूहलाई आफूले गरेको कामको समीक्षा गर्न लगाउनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई अगि उनीहरूले भनेका र चार्टपेपरमा भएका के कति मिलेका छन् र कति फरक छन् भनी छलफल गराउँदै सत्कर्म, संयमित र सभ्य आचरणका फाइदाका बारेमा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

(क) विद्यार्थीहरूलाई प्रश्न बल क्रियाकलापमार्फत अगाडि पढिएका विषयवस्तुमा आधारित रही प्रश्नहरू सोध्न र बल प्राप्त गर्नेले उत्तर दिन लगाई पालैपालो यो क्रियाकलापबाट सिकाइ अवस्थाको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

- जस्तो सुरुमा शिक्षकले आत्मअनुशासन भनेको के हो ? भनी प्रश्न गर्नुहोस् र बल कुनै विद्यार्थीलाई पास गर्नुहोस् । बल प्राप्त गर्ने विद्यार्थीले सो प्रश्नको उत्तर दिई अर्को प्रश्न सोध्ने जस्तै आत्मअनुशासनका एक ओटा पक्षहरू भन्नुहोस् ।
- अव बल अर्को कुनै एक जना विद्यार्थीलाई पास गर्न भन्नुहोस् । अव बल पाउनेले आत्मअनुशासनसँग सम्बन्धित रही अन्य प्रश्नहरू सोध्नु पर्ने हुन्छ ।
- यसैगरी पालैपालो बल पास गरी प्रश्नोत्तर क्रियाकलापलाई अगाडि बढाउनुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूलाई नै स्वमूल्याङ्कन गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप	गर्छु	गर्दिन
(क) मान्यजन, आमाबुबा र गुरुलाई मर्यादित व्यवहार		
(ख) अरूलाई इज्जत		
(ग) सामाजिक मान्यतामा आधारित काम निष्ठापूर्वक		
(घ) सधैँ सत्य बोल्ने		

(ङ) अरूलाई आपत परेका वेला सहयोग		
(च) बजारका भन्दा घरमै बनेका खानेकुरा खाने		
(छ) म सबैसँग शिष्ट, सभ्य र मर्यादित व्यवहार		

(ग) विद्यार्थीहरूलाई तल दिइए जस्तै प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुको बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(अ) आत्मअनुशासनको कुनै एउटा उदाहरण भन्नुहोस् ?

(आ) मर्यादित व्यवहारअन्तर्गत कस्ता व्यवहार पर्छन् ?

(इ) गौतम बुद्धले दिएका सन्देश के के हुन् ?

(ई) आत्मअनुशासनका कुनै दुईओटा फाइदा लेख्नुहोस् ?

पाठ : २ सामाजिक व्यवहार

अनुमानित घन्टी : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
आत्मअनुशासन र सामाजिक व्यवहारको पालना गर्न ।	• सामाजिक व्यवहारको परिचय दिन । • सामाजिक व्यवहारहरूको सूची तयार गर्न । • आपसी सहयोग र संलग्नताले सामाजिक व्यवहारमा पार्ने प्रभाव उल्लेख गर्न । • समुदायमा मनाइने चाडपर्व, मेलापात, संस्कार आदिमा हुने सामाजिक व्यवहारको खोजी गर्न ।

२. पाठ परिचय

समाजका व्यक्ति वा समूहले गर्ने विभिन्न किसिमका असल व्यवहार नै सामाजिक व्यवहार हुन् । नेपाली समाजमा विभिन्न धर्म, जाति, भाषा र संस्कृतिका मानिसहरू बसोबास गर्छन् । स्थानअनुसार सामाजिक व्यवहारहरू पनि फरक फरक हुन्छन् । सामाजिक व्यवहार कुनै भावनात्मक र कुनै परोपकारी हुन्छन् । भावनात्मक सामाजिक व्यवहारमा दुःख, पिडा, खुसी एकआपसमा साटासाट हुन्छन् । जस्तै : भित्री मन वा चेतनाबाट आएर गरिने सहयोग, दुखी, असहाय, असक्त, अपाङगता, दृष्टिबिहीन अथवा पिडामा परेका व्यक्ति आदिलाई गरिने सहयोग परोपकारी सामाजिक व्यवहारअन्तर्गत पर्छन् । यस्ता व्यवहार अरूलाई गर्ने सहयोगी व्यवहारहरू हुन् । त्यस्तै समाज सेवा गर्ने, अरूको हक हित र भलाइका लागि गरिने व्यवहारहरू, समाजमा हुने सामाजिक, सांस्कृतिक कार्यक्रमहरूमा सहयोग गर्नु, सहभागी हुनु आदि पनि सामाजिक व्यवहार हुन् । घुलमिल, अर्न्तक्रिया, भेटघाट, सामूहिक कार्य, अनुभव साटासाट, सामूहिक कार्यमा हुने सहभागीता आदि सामाजिक व्यवहारअन्तर्गतका क्रियाकलापहरूका उदाहरण हुन् । यस पाठमा यिनै सामाजिक व्यवहार र यसको महत्त्व र सहजीकरणका उपाय एवम् मूल्याङ्कनका तरिकाहरू समेटिएका छन् ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- सामाजिक सद्व्यवहारसम्बन्धी तस्बिर, पोस्टर तथा भिडियो
- सामाजिक व्यवहारको सूची लेखिएको चार्टपेपर
- दुखी, असहाय, असक्त, अपाङ्गता, दृष्टिविहीन अथवा पिडामा परेका व्यक्ति आदिलाई सहयोग गरेका तस्बिरहरू वा भिडियो
- समाजमा हुने सामाजिक, सांस्कृतिक कार्यक्रमहरूमा सहयोग गरेका र सहभागी भएका तस्बिरहरू तथा भिडियो
- सामाजिक व्यवहार झल्कने कथा वा कविता वा गीत
- सामाजिक व्यवहारको महŒव लेखिएको चार्टपेपर

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १ : सबैभन्दा पहिले सामाजिक व्यवहारसम्बन्धी तस्बिरहरू तथा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् । विद्यार्थीहरूलाई यी के केका तस्बिर तथा भिडियो हुन् ? भनी पहिचान गर्न लगाउनुहोस् र चित्र वा भिडियो सम्बन्धमा विद्यार्थीले अनुभव गरेका कुरा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : सामाजिक व्यवहार लेखिएका केही मेटाकार्ड कक्षामा केही विद्यार्थीलाई बाँड्ने ।

○ समाजमा केही काम परेर कसैसँग भेटघाट गर्नुभएको छ कि छैन ?

  - समाजमा कसैसँग आफ्ना अनुभव साटासाट गर्नुभएको छ कि छैन ?
  - तपाईंको परिवारमा छिमेकीले सहयोग गर्छन् कि गर्दैनन् ? गर्छन् भने कुन कुन काममा सहयोग गर्ने गरेका छन् ?
  - समाजका कुनै सामूहिक कार्यमा सहभागी हुनुभएको छ वा छैन ? छ भने कुन कुन कार्यमा सहभागी हुनुभएको छ ?
- विद्यार्थीहरूका अनुभव सुन्ने । त्यसपछि अगि तपाईंहरूले हेर्नुभएका विभिन्न तस्बिर मा गरिएका क्रियाकलापहरू र भर्खरै मेटाकार्डमा उल्लेखित तपाईंहरूले समुदायमा गर्नुभएका घुलमिल, अर्न्तक्रिया, भेटघाट, सामूहिक कार्य, अनुभव साटासाट, सामूहिक कार्यमा हुने सहभागीता आदि जस्ता समाजका मानिसहरूले गर्ने असल व्यवहार नै सामाजिक व्यवहार हुन् भनी छलफल गर्दै प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप ३

- परोपकारी व्यवहारसम्बन्धी कुनै कथा सुनाउने वा चित्र तस्बिर तथा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई परोपकारी व्यवहारको अवधारणासँग परिचित गराउनुहोस् ।
- प्रश्नोत्तर, छलफल गर्दै सामाजिक व्यवहार कुनै भावनात्मक र कुनै परोपकारी हुन्छन् भनी विभिन्न उदाहरणबाट प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।
- सामाजिक व्यवहार कुनै भावनात्मक र कुनै परोपकारी हुन्छन् भावनात्मक सामाजिक व्यवहारमा दुःख, पिडा, खुसी एकआपसमा साटासाट गर्ने, सम्मान गर्ने आदि हुन्छन् भने परोपकारी सामाजिक व्यवहारअन्तर्गत अरूलाई सहयोग गर्ने, सहकार्य गर्ने व्यवहार पर्छन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

- कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा पाँच समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । प्रत्येक समूहलाई पाठमा भएका पाँचओटा समूहको प्रस्तुतिमध्ये एक एकओटा अध्ययन गर्न लगाई समूहगत छलफल, टिपोट र प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।
- एक समूहको प्रस्तुतिमा अरू बाँकी समूहलाई प्रतिक्रिया दिन र आफ्ना विचारहरू थप्न लगाउनुहोस् र अन्त्यमा शिक्षकले आवश्यक पृष्ठपोषण दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न ५

- सामाजिक व्यवहार झल्कने कथा वा कविता वा गीत सुनाउनुका साथै भूमिका अभिनय गर्न लगाई विभिन्न सामाजिक व्यवहार र त्यसको महŒव स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई पनि त्यस्तै सामाजिक व्यवहार झल्कने कथा वा कविता वा गीत वा घटना वा समाचार लेख्न वा सङ्कलन गर्न लगाई कक्षामा सुनाउन र सूचना पाटीमा टाँस्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

- विद्यार्थीहरूलाई भर्खरै सामाजिक व्यवहार सम्बन्धमा गरेको समूह कार्यबाट के के फाइदा भयो ? भनी प्रश्न सोध्ने र विचार व्यक्त गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहोस् ।
- उनीहरूबाट आएको जवाफ बोर्डमा लेख्दै जाने र सामाजिक व्यवहारको महŒव लेखिएको चार्टपेपर सबैले देख्ने ठाउँमा टाँस्ने र ति सबै सामाजिक व्यवहारको महŒवहरूका बारेमा विभिन्न उदाहरण दिएर छलफल गराउँदै प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप न ७

- कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा एक समूहमा ४ देखि ६ जनासम्म हुने गरी विभिन्न समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । सबै समूहलाई राउन्ड **टेबुल** छलफल विधिअनुसार गोलो गरी बस्न लगाउनुहोस् ।

- एक जना विद्यार्थीलाई अभिलेखकर्ताको भूमिका दिने । समूहका बाँकी सदस्यहरूले पालैपालो समूहमा आआफ्नो विचार राख्नुपर्ने जानकारी गराउनुहोस् । शिक्षकले छलफलका लागि विषय वा प्रश्न समूहमा राखिदिनुहोस् ।
- समूहका प्रत्येक सदस्यलाई घडीको सुईको चालअनुसार आआफ्नो विचार राख्नुपर्ने कुरा पनि बताउनुहोस् । प्रत्येक सदस्यको विचारलाई अभिलेखकर्ताले अभिलेख राख्दै जान लगाउनुहोस् । सबै सदस्यहरूले आफ्नो विचार नराखेसम्म यो प्रक्रिया चलिरहन्छ भन्ने जानकारी गराउनुहोस् । शिक्षकले यो प्रक्रिया पनि अर्न्तक्रियाको एउटा उदाहरण हो भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।
- अभिलेखकर्ताले टिपोट गरेको अभिलेखको निष्कर्ष सुनाउन लगाउनुहोस् र आवश्यक पृष्ठपोषण दिनुहोस् ।
- अब समूह कार्यमा भएको अर्न्तक्रियाबाट के के फाइदाहरू भयो छलफल गरी निष्कर्ष बताइदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ८

- पाठ्यपुस्तकको पेज न. २८ मा भएको समूहगत कार्यलाई निम्नअनुसार गराउन सकिन्छ ।
- विद्यार्थीलाई समूह समूहमा विभाजन गर्ने र परियोजना कार्य तयार गर्न लगाउनुहोस् ।
- समाजमा प्रचलित विभिन्न किसिमका सामाजिक व्यवहारहरूको बारेमा समुदायमा जानकार व्यक्तिहरूसँग भेटी सोधखोज गरी राम्रा र सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू टिपोट गर्न लगाई समूहगत रूपमा कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

१. कक्षामा र कक्षाकोठाबाहिर विद्यार्थीहरूले देखाएको सामाजिक व्यवहारको मूल्याङ्कनका लागि तल दिइए जस्तै रुजु सूचीको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

विद्यार्थीको नाम :

शिक्षकको हेराइमा विद्यार्थीको सामाजिक व्यवहार	धेरै राम्रो	राम्रो	सुधार गर्नुपर्ने
अन्य शिक्षकको नजरमा विद्यार्थीको सामाजिक व्यवहार			
साथीहरूको नजरमा विद्यार्थीको सामाजिक व्यवहार			
अभिभावकको नजरमा विद्यार्थीको सामाजिक व्यवहार			

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

२. समूह छलफल गर्दा विद्यार्थी देखाएको सक्रियता, सहभागीता र छलफलमा भाग लिए नलिएको सम्बन्धमा निम्नअनुसार मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम थर	समूहमा सहभागीता/सक्रियता	आफ्नो विचारको प्रस्तुति	अभिलेखकर्ता भए अभिलेख लेखनमा सहभागीता

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

३. परियोजना कार्यको ढाँचा र प्रस्तुतीकरण हेरेर मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

४. तल दिइए जस्तै प्रश्नहरू सोधेर पनि मूल्याङ्कन वा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) सामाजिक व्यवहार भनेको के हो ?

(ख) तपाईँले गर्नुभएको दुईओटा सामाजिक व्यवहार के के हुन् ।

(ग) सामाजिक व्यवहारको कुनै दुईओटा महŒव उल्लेख गर्नुहोस् ।

(घ) कक्षाकोठामा हुने अर्न्तक्रियाबाट हुने दुईओटा फाइदाहरू के के हुन सक्छन् ।

५. थप सन्दर्भ सामग्री

सामाजिक व्यवहारको महŒव

- समाजका सदस्यहरूबिच सामाजिक एकता कायम गर्न
- आत्मीयताको भावनाको विकास गर्न
- समुदायका मानिसहरूको सामुदायिक गतिविधिमा संलग्नता बढाउन
- नातेदार, आफन्त र इस्टमित्रहरूको बिचमा आपसी सम्बन्ध बलियो बनाउन
- समुदायका सदस्यहरूबिच सामूहिक भावनाको विकास गराउन
- सांस्कृतिक परम्पराको निरन्तरताका लागि
- समाजमा जातीय सद्भावको विकास गर्नका लागि

कक्षाका साथीहरूबिच हुने अन्तरक्रियाबाट हुने फाइदाहरू

- आफू विद्यालय आउन नपाएर छुटेका पाठहरू सिक्ने अवसर मिल्छ ।
- अप्ठ्यारा र नबुझेका पाठहरूलाई बुझ्न सहयोग पुग्छ ।
- कक्षाका साथीहरूमा एकअर्कालाई परेका समस्याहरू समाधान गर्न मदत पुग्छ ।
- साथी साथीबिचमा भएका द्वन्द्व समाधानमा मदत पुग्छ ।
- कक्षाका साथीहरू बिचमा एकता र मेलमिलापको भावना बढ्छ ।

समुदायमा मेलापात, चाडपर्व आदिमा हुने सामाजिक व्यवहारमा पाइने राम्रा पक्षहरू र सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू

राम्रा पक्षहरू	सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू
ऐँचोपैँचोको चलन	बढ्दो तडकभडक नियन्त्रण
एकअर्काको दुख सुखमा साथ र सहयोग गर्ने चलन	अनावश्यक फजुल खर्चको नियन्त्रण
एकअर्काको चाडपर्वमा सरिक हुने शुभकामना आदानप्रदान चलन	अत्यधिक मदिरा सेवन गर्ने प्रवृत्ति
एकअर्काको चाडपर्वको सम्मान गर्ने चलन	

पाठ : ३ हाम्रा चाडपर्वहरू

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
विभिन्न प्रकारका चाडपर्वहरूको महŒव बोध गरी सम्मान गर्न	• चाडपर्वको परिचय दिन • गतेअनुसार र तिथिअनुसार मनाइने चाडपर्वहरू छुट्याउन • समाजमा मनाइने विभिन्न किसिमका चाडपर्वहरूको महŒवबोध गरी सम्मान गर्न

२. पाठ परिचय

नेपालमा विभिन्न प्रकारका चाडपर्व मनाइन्छन् । नेपालमा मनाइने चाडपर्वहरू धर्म, जातजाति र स्थानका आधारमा फरक फरक छन् । यसरी मनाइने चाडपर्वहरू पनि कुनै तिथिअनुसार मनाइन्छ भने कुनै गतेअनुसार मनाइन्छ । जस्तैः दसैं, ल्होसार, होली आदि तिथिअनुसार मानाइने पर्वहरू हुन् भने नयाँ वर्ष, माघी आदि गतेअनुसार मनाइने पर्वहरू हुन् । जे जसरी मनाइएता पनि चाडपर्वको आफ्नै महŒव रहेको छ । यस्ता चाडपर्वहरूले हाम्रो समाजमा सँगै मिलेर चाडपर्व मनाउने, एकअर्काको घरमा जाने, मेलमिलापको भावना बढ्ने, धार्मिक सहिष्णुता र सामाजिक एकता कायम हुने भएकाले चाडपर्वको छुट्टै महŒव रहेको देखिन्छ । चाडपर्वकै माध्यमबाट आपसी मेलमिलाप, हाम्रा सांस्कृतिक **मूल्यमान्यता**को संरक्षण तथा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण गर्न समेत मदत पुऱ्याएको देखिन्छ ।

यसरी विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो परिवार तथा समुदायमा मनाइने विभिन्न चाडपर्वहरूको महŒव बोध गरी सबै किसिमका चाडपर्वहरूप्रति सम्मान प्रकट गर्न सक्ने बनाउनु नै यस पाठको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- चाडपर्वहरू मनाइरहेका तस्बिर तथा भिडियो
- चाडपर्वहरू प्रस्टसँग उल्लेख भएको भित्तेपात्रो
- नेपालमा मनाइने विभिन्न चाडपर्वको सूचीचार्ट

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- तपाईंको समुदायमा कुन कुन चाडपर्व मनाइन्छन् ? तपाईंको परिवारमा कसरी चाडपर्व मनाउने गर्नुभएको छ ? जस्ता विभिन्न प्रश्नहरू गर्दै विद्यार्थीहरूको अनुभवलाई आदानप्रदान गर्ने वातावरण तयार पार्ने र उनीहरूको अनुभवलाई जोड्दै विभिन्न चाडपर्वको परिचय दिने ।
- विभिन्न किसिमका चाडपर्वहरू मनाइरहेका तस्बिर तथा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई भर्खरै तपाईंहरूले हेर्नुभएको तस्बिर वा भिडियो के को तस्बिर वा भिडियो हो ? यी चाडपर्वहरू कुन जाति, धर्म वा

स्थानमा मनाइने पर्व हुन् जस्ता विभिन्न प्रश्न गर्दै चाडपर्व जाति, धर्म र स्थानअनुसार फरक फरक किसिमले मनाइन्छन् भनी प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप २

चाडपर्वहरूको चित्र वा तस्बिरलाई विद्यार्थीहरूको ससानो समूह बनाई समूहमा वितरण गर्ने र उक्त तस्बिर वा चित्रका बारेमा निम्नलिखित कुरा लेख्न लगाउनुहोस् ।

- चाडपर्वको नाम
- चाडपर्वसँग सम्बन्धित जाति वा धर्म
- चाडपर्व मनाउने समय
- चाडपर्वमा गरिने क्रियाकलाप

क्रियाकलाप ३

- कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । प्रत्येक समूहलाई चाडपर्वहरू प्रस्ट रूपमा लेखिएको क्यालेन्डर वितरण गर्नुहोस् र वर्षभरी मनाउने चाडपर्वको सूची बनाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- कुन कुन चाडपर्व हरेक वर्ष एउटै दिनमा पर्छ र कुन कुन चाडपर्व एउटै दिनमा पर्दैन भनी छुट्याउन लगाउनुहोस् र हरेक वर्ष एउटै दिनमा पर्ने चाडपर्वहरू गतेअनुसार मनाइने पर्व हुन् र हरेक वर्ष एउटै दिनमा नपर्ने चाडपर्वहरू तिथिअनुसार मनाइने पर्व हुन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् र तल दिइए जस्तै तालिकामा भर्न लगाउनुहोस् ।

गतेअनुसार मनाइने पर्व	तिथिअनुसार मनाइने पर्व
वैशाख १ गते नयाँ वर्ष	श्री कृष्ण जन्माष्टमी

क्रियाकलाप ४

- कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न धर्म र जातजातिका आधारमा छुट्टाछुट्टै समूह बनाउने
- उनीहरूको समुदायमा मनाउने विभिन्न पर्वका बारेमा आफूले भोगेका र देखेका गतिविधिहरूका बारेमा समूहमा छलफल गरी तल दिइएका शीर्षकहरूमा केन्द्रित रही टिपोट तयार गर्न लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि समूह समूहका बिचमा आफ्नो र अर्काको चाडपर्वको बारेमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् ।

चाडपर्व	मनाउने तरिका	मनाउने समय	जातजाति/धर्म वा क्षेत्र	खाइने परिकारको नाम

क्रियाकलाप ५

कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई पालैपालो विभिन्न चाडपर्वहरूसँग सम्बन्धित रहेर भूमिका अभिनय गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ६

- कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा विभिन्न समूहमा निर्माण गर्नुहोस् ।
- त्यसपछि पाठमा भएका किराँत समुदायको पर्व, हिन्दु समुदायको पर्व, इस्लाम समुदायको पर्व, बौद्ध धर्म मान्ने समुदायका पर्व, इसाई धर्मावलम्बीका पर्वका गतिविधिहरूको समूहगत छुट्टाछुट्टै अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् र पालैपालो प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ७

- विद्यार्थीहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा चाडपर्वको कुनै एक महŒव लेख्न लगाउने, जोडी जोडीमा छलफल गरी व्यक्तिगत विचारलाई जोडीको साझा विचार बनाउने ।
- जोडीका विचारलाई पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् र शिक्षकले बोर्डमा टिप्दै जाने र उनीहरूले व्यक्त गरेका विचारलाई जोड्दै शिक्षकले चाडपर्वको महŒव लेखिएको चार्ट प्रदर्शन गरी चाडपर्वको महŒव स्पष्ट पारिदिने

यस विधिलाई सोच–जोडीमा छलफल –आदानप्रदान(Think- Pair- Share) अर्थात् छोटकरीमा TPS विधि भनिन्छ ।

क्रियाकलाप ८

- फरक धर्म र सम्प्रदायका साथीले मनाउने चाडपर्वमा कहिल्यै सहभागी हुनुभएको छ ? र यदि छ भने कस्तो अनुभव गर्नुभयो ? भनी विद्यार्थीहरूलाई विचार व्यक्त गर्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि शिक्षकले पनि आफ्नो अन्य समुदाय वा साथीकहाँ गएर चाडपर्व मनाएको अनुभव सुनाउनुहोस् ।
- एकअर्काको पर्वमा सहभागी हुँदा एकआपसमा प्रेम, सद्भाव, सहिष्णुता, आत्मियता र सामाजिक एकताको भावनामा वृद्धि हुन्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

१. समूह छलफलका लागि निम्नअनुसार मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम थर	समूहमा सहभागीता/सक्रियता	एकअर्कामा सहयोग	जिम्मेवारी बोध	कक्षामा प्रस्तुतीकरण

२. विद्यार्थीहरूलाई तल दिइए जस्तै प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुको प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) तपाँइको समुदायमा मनाउने कुनै पाँचओटा पर्वहरूको नाम लेख्नुहोस् ।

(ख) तपाइँको घरमा मनाइने कुनै एक पर्वका बारेमा एक अनुच्छेद लेख्नुहोस् ।

(ग) गतेअनुसार र तिथिअनुसार मनाइने कुनै दुई दुईओटा पर्व के के हुन् ।

(घ) चाडपर्वको महत्त्वलाई पाँच बुँदामा लेख्नुहोस् ।

६. परियोजना कार्य

- आफ्नो परिवार वा समुदायमा मनाइने कुनै पर्वका बारेमा चित्र तथा तस्बिर वा विवरण तयार पार्नुहोस् भनी परियोजना कार्य दिन सकिन्छ ।
- स्थानीय समुदायमा मनाइने कुनै पर्वमा समुदायका मानिसहरूसँग समन्वय गरी विद्यार्थीहरूलाई अध्ययन भ्रमणमा लगेर उक्त पर्वका बारेमा प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउन सकिन्छ ।

७. थप अध्ययन सामग्री

चाडपर्वको सामाजिक र धार्मिक महŒव

- टाढा टाढा भएका आफन्तसँग भेट्ने अवसर प्राप्त हुन्छ ।
- एकआपसमा सामाजिक सद्भावको भावनाको विकास हुन्छ ।
- मेलमिलापको भावना बढाउँछ ।
- एकआपसमा भाइचाराको सम्बन्ध बढाउन मदत गर्छ ।
- संस्कृति परम्परा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुन्छ ।
- धार्मिक सहिष्णुताको भावनाको विकास हुन्छ ।
- कामबाट फुर्सद लिने अवसर मिल्छ ।
- सामाजिक एकता कायम हुन्छ ।

पाठ चार हाम्रो राष्ट्रिय गौरव

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
राष्ट्रिय गौरवका आधारहरूको पहिचान गरी सोअनुरूप आचरण गर्न ।	• राष्ट्रिय गौरवको परिचय दिन • हाम्रा राष्ट्रिय गौरवहरूको सूची बनाउन र तिनीहरूलाई राष्ट्रिय गौरव मान्नुको कारणहरू बताउन • विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत सम्पदाहरूको सूची बनाउन • नेपालको गौरव बढाउने आफ्नो समुदायमा भएका प्राकृतिक र ऐतिहासिक सम्पदाहरूको खोजी गरी तिनीहरूको अवस्था समेटी प्रतिवेदन तयार पार्न

२. पाठ परिचय

नेपाललाई विश्वसामु चिनाउन मदत पुऱ्याउने थुप्रै सम्पदा रहेका छन् । यी सम्पदाले हाम्रो देशको शिर उच्च बनाएका छन् र नेपालको गौरव बढाएका छन् । यसरी नेपालको पहिचानलाई उच्च बनाउन मदत गर्ने सबै सम्पदा नै हाम्रा राष्ट्रिय गौरव हुन् । हाम्रा सामाजिक सांस्कृतिक विविधता, प्राकृतिक तथा ऐतिहासिक सम्पदा, शान्ति र सहिष्णु संस्कार आदि सबै हाम्रा राष्ट्रिय गौरव हुन् । विद्यार्थीमा हाम्रा राष्ट्रिय सम्पदाको पहिचान गरी तिनीहरूको प्रचारप्रसार गर्ने र संरक्षण कार्यमा आफू पनि सहभागी भई अरूलाई पनि सहभागी गराउन अभिप्रेरित गर्नु यस पाठको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- प्राकृतिक सम्पदाहरू, धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरू, सांस्कृतिक सम्पदाहरू र कला संस्कृतिहरूको चित्र वा तस्बिर तथा भिडियो
- हाम्रा राष्ट्रिय गौरव झल्कने चार्ट
- नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक मुलुक हो भन्ने आधारहरू झल्कने चित्र तथा तस्बिर वा भिडियो
- धार्मिक सहिष्णुताको परिभाषा लेखिएको मेटाकार्ड
- शान्तिका अग्रदुत गौतम बुद्धले दिएका सन्देशहरू लेखिएको चार्टपेपर
- विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत सम्पदाहरूको चार्ट, चित्र आदि

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप : १

- विद्यार्थीहरूसँग हाम्रो देशको गौरव बढाउने सम्पदाहरू के के होलान् भनी प्रश्न गर्नुहोस् र उनीहरूबाट आएको उत्तर सिकाइ पाटीमा लेख्दै छलफल गर्नुहोस् राष्ट्रिय गौरवको अवधारणा प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप : २

- नेपालमा भएका विभिन्न प्राकृतिक सम्पदाहरू, धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरू, सांस्कृतिक सम्पदाहरू र कला संस्कृतिहरूको चित्र, तस्बिर वा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई ती सम्पदा पहिचान गर्न लगाउनुहोस् ।
- यी सम्पदाले नेपाललाई कसरी विश्व सामु चिनाएका छन् ? तपाईंको समुदायमा यस्ता सम्पदा छन् कि छैनन् ? जस्ता प्रश्न गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूबाट आएका उत्तरहरूको सम्मान गर्दै नेपाललाई विश्व सामु चिनाएर नेपालको शिर उच्च राख्न मदत गर्ने र नेपालको गौरव बढाउन मदत पुऱ्याउने सबै सम्पदा हाम्रा राष्ट्रिय गौरव हुन् भनी प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप न. ३

हाम्रा राष्ट्रिय गौरवहरू लेखिएको तल दिइए जस्तै चार्टपेपर प्रदर्शन गर्नुहोस्र उनीहरूले भनेको र चार्टपेपरमा लेखिएका सम्पदाहरूबिचमा तुलना गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न : ४

- कक्षाका विद्यार्थीलाई विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा ६ ओटा समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र प्रत्येक समूहलाई पाठ्यपुस्तकमा भएका ६ ओटा राष्ट्रिय गौरवहरूको अध्ययन गर्न लगाई तिनिहरूका बारेमा समूहमा छलफल गरी टिपोट गरेर हरेक समूहको टोली नेताबाट कक्षामा प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।
- एक समूहको प्रस्तुतीकरणमा अरू समूहलाई पृष्ठपोषणसहित आफ्ना विचार व्यक्त गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न : ५

- नेपालको सामाजिक सांस्कृतिक विविधता झल्कने चित्र तथा तस्बिर वा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् । विद्यार्थीहरूलाई ती चित्र तथा भिडियो चिन्न अभिप्रेरित गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूको ध्यान आकर्षण गर्न तल दिइएका जस्तै सम्बन्धित विभिन्न प्रश्न गर्न सकिन्छ ।
    - तपाईंको समुदायमा कुन कुन जातजातिका मानिस रहेका छन् ?
    - तिनीहरूले कुन कुन भाषा बोल्ने गरेका छन् ?
    - तिनीहरूका वेशभूषा, खानपान, पेसा, व्यवसायमा के कस्ता भिन्नता रहेका छन् ?
    - नेपालमा कस्ता कस्ता परम्परागत नृत्य रहेका छन् ?
- विद्यार्थीहरूबाट यी प्रश्नहरूको जवाफ आएसँगै नेपाल विविधतामा एकता भएको मुलुक हो भनी यी विविधताले सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक गतिविधिमा पारेका प्रभावहरू र यस्तो विविधतापूर्ण सांस्कृतिक परम्परा नै हाम्रो नेपालको पहिचान र गौरव हो भनी छलफल गराउँदै प्रस्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप न : ६

- विद्यार्थीहरूलाई प्राकृतिक स्रोत साधन भनेको के हो ? भनी प्रश्न गर्नुहोस् । उनीहरूबाट जवाफ आइसकेपछि हिमालय पर्वत श्रृङ्खला, नदी, उपत्यका, टार, बेँसी, ताल, झरना, हरियाली वातावरण आदि प्राकृतिक सम्पदाहरूको चित्र तथा तस्बिर वा भिडियो देखाएर यी केका चित्र तथा तस्बिर वा भिडियो हुन् भनी पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । पहिचानपछि छलफल गर्दै प्राकृतिक सम्पदाको अवधारणा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।
- यी प्राकृतिक सम्पदालाई किन राष्ट्रिय गौरव भनिएका होलान् भनी प्रश्नोत्तर र छलफल गर्नुहोस् र शिक्षकले निचोडका रूपमा यी सम्पदाले हाम्रो देशको सौन्दर्य बढाएका छन्, पर्यटकहरू आकर्षित गरेका छन्, हाम्रो देश नेपालको पहिचान विश्वसामु पुऱ्याएका छन् र आर्थिक विकासमा पनि यिनीहरूको महŒवपूर्ण योगदान रहेको छ त्यसैले प्राकृतिक सम्पदा पनि हाम्रो देशको राष्ट्रिय गौरव हुन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न : ७

- विद्यार्थीहरूको समुदायमा वा नजिकै रहेका ऐतिहासिक सम्पदाहरूको नाम भन्न लगाउनुहोस् र छलफल गराउँदै यी सम्पदाहरू तपाईंको समुदायका गौरवका रूपमा किन मानिएको होला भनी अनुमान गर्न लगाउनुहोस् । उनीहरूका अनुमानलाई जोड्दै ती सम्पदाले समुदायको पहिचान स्थापित गरेका, समुदायको सौन्दर्य वढाएको, समुदायको चिनारी दिएको, पर्यटन आकर्षिक गरेको कारणले ती समुदायको गौरव भएका कुरा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।
- त्यसपछि नेपालमा प्रचलित ऐतिहासिक सम्पदाहरूको सूची चार्ट र चित्र तथा तस्बिर वा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई पहिचान गर्न लगाउनुहोस् ।
- यसरी धेरै पहिले निर्माण भई हालसम्म पनि प्रयोगमा आएका सम्पदाहरू जस्तै गढी, शिलालेख, मठ, मन्दिर, दरबार, स्तुपा आदि सबै ऐतिहासिक सम्पदा हुन् भनी प्रस्ट पार्नुहोस् ।
- यी सबै ऐतिहासिक सम्पदा भनेका हाम्रा धरोहर हुन्, प्राचीन कालिगढीका उत्कृष्ट नमुना हुन्, नेपाली कला संस्कृतिका परिचायक हुन् र विदेशी पर्यटकहरू आकर्षित गरी नेपालको नाम विश्वसामु चिनाएका छन् त्यसैले ऐतिहासिक सम्पदालाई हाम्रो राष्ट्रिय गौरव भनिएको हो भनी प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ८

- गौतम बुद्ध, सीता, भृकुटी, अंशुवर्मा, अरनिको, पृथ्वीनारायण शाह आदिका तस्बिर देखाई यिनीहरू को को हुन्, यिनीहरूलाई किन सबैले चिन्छन्, यिनीहरूको राष्ट्रप्रति कस्तो योगदान रहेको छ ? जस्ता विभिन्न प्रश्न गर्दै छलफल गराउनुहोस् ।
- शिक्षकले यिनीहरू हाम्रो देशका ऐतिहासिक व्यक्तित्व हुन् यिनीहरूले हाम्रो देशको नाम विश्वभरी चम्काएका छन् । नेपालको गौरव बढाएका छन् भनी प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप न. ९

- तपाईंहरू आफ्नो परिवारमा मान्नेभन्दा फरक धर्म मान्ने साथीहरूको घरमा भएको कुनै पर्वमा जानुभएको छ कि छैन ? वा आफ्नो घरको कुनै पर्वमा फरक धर्म मान्ने साथीहरूलाई बोलाउनुभएको छ कि छैन ? भनी धार्मिक सहिष्णुताको अवधारणा सम्बन्धमा अन्तरक्रिया गर्दै धार्मिक सहिष्णुताको परिभाषा लेखिएको मेटाकार्ड प्रदर्शन गरेर विभिन्न उदाहरणबाट धार्मिक सहिष्णुताका बारेमा प्रस्ट पारिदिने ।
- यसरी सहिष्णुता र शान्तिको अर्थ विद्यार्थीहरूले बुझिसकेपछि हाम्रो नेपाली समाजमा रहेको सहिष्णुता र शान्ति पनि हाम्रा गौरव हुन् । राष्ट्रिय पहिचान हुन् र संस्कार हुन् त्यसैले शान्ति र सहिष्णु संस्कारलाई पनि हाम्रो राष्ट्रिय गौरव मानिएको हो भनी प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप न. १०

- विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत सम्पदासम्बन्धी तस्बिर वा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् र प्रश्नोत्तर र छलफल विधिबाट युनेस्कोको विश्व सम्पदा समितिले हाम्रो देशका ४ ओटा स्थललाई ऐतिहासिक, धार्मिक र प्राकृतिक सम्पदाहरूलाई विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गरेको कुरा प्रस्ट पार्नुहोस् ।
  विद्यार्थीहरूलाई तल दिइए जस्तै तालिकामा विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत सम्पदाहरूको नाम र छोटकरी विवरण भर्न लगाउनुहोस् र कक्षाकोठामा सबैले देख्ने ठाउँमा टाँस्न लगाउनुहोस् ।

सम्पदाको नाम	**विवरण**

यी सम्पदा हाम्रो मात्र सम्पत्ती नभएर विश्वकै सम्पत्ती हुन् यी सम्पदाले हाम्रो देश नेपाललाई विश्वसामु चिनाएका छन् । नेपालको शान र मान बढाएका छन् त्यसैले यी सम्पदालाई पनि हाम्रो राष्ट्रिय गौरब मानिएका हो भनी प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप न : ११

पाठ्यपुस्तकमा दिइएको परियोजना कार्यलाई तल दिइएका बुँदाहरूमा आधारित रही मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

परियोजना कार्यको प्रश्न
स्थानीय स्तरमा अवस्थित कुनै ऐतिहासिक, धार्मिक र सांस्कृतिक स्थलको भ्रमण गर्नुहोस् र उक्त सम्पदाको बारेमा तल दिइएका शीर्षकहरूमा केन्द्रित रही प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् भनी प्रतिवेदन तयार गर्न लगाउन सक्नुहुन्छ ।

- **अध्ययनको शीर्षक र परिचय**
- **अध्ययनको उद्देश्य**
- **अध्ययनका विधि**
- **पत्ता लगाइएका कुराहरू**
- **निश्कर्ष**

विषयववस्तु	**आधार**			
	साह्रै राम्रो ४	**राम्रो ३**	**सामान्य २**	**निम्न १**
प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	अध्ययनको शीर्षक र परिचय दिई स्पष्ट रूपमा तोकेको स्पष्ट तोकी अध्ययनका विधि र कम्तिमा ४ ओटा पत्ता लगाएका कुरा उल्लेख गरेमा	अध्ययनको शीर्षक र परिचय दिई उद्देश्य स्पष्ट तोकी अध्ययनका विधि र कम्तीमा ३ ओटा पत्ता लगाएका कुरा उल्लेख गरेमा	अध्ययनको शीर्षक र परिचय उल्लेख नभएको, अध्ययनका विधि नतोकिएको वा तोकिए पनि एउटा मात्र तोकेको पत्ता लगाएका कुरा २ ओटा मात्र उल्लेख	अध्ययनको शीर्षक र परिचय उल्लेख नभएको, अध्ययनका विधि नतोकिएको वा पत्ता लगाएका कुरा १ ओटा मात्र उल्लेख गरेमा

			गरेमा	

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

१. क्रियाकलाप गर्ने क्रममा सगँसगै मूल्याङ्कन पनि गर्दै जानुपर्छ । मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा विद्यार्थीले दिइएको कार्य गरे नगरेको, समूहमा संलग्न भए नभएको, उद्देश्यअनुसार सिके नसिकेको आदि हेरिनुपर्छ । यसका लागि समूह कार्य र प्रस्तुतीकरणको अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् जसका लागि निम्नअनुसारको तालिका प्रयोग गर्नुहोस् ।

क्र.स.	नाम थर	समूह कार्यमा सहभागीता	सक्रियता	जिम्मेवारी वहन	प्रस्तुतीकरण

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

२. कक्षाको अन्त्यमा विद्यार्थीहरूलाई हाम्रा राष्ट्रिय गौरव शीर्षकमा सम्झेका विषयवस्तु ५ मिनेट समय दिएर लेख्न लगाउन सकिने छ । यसका लागि शिक्षकले सुरुमा कापी कलम तयारी हालतमा राख्न निर्देशन दिने

त्यसपछि हाम्रो राष्ट्रिय गौरव शीर्षकमा विद्यार्थीले सिकेका कुराहरू कलम नरोकी निरन्तर लेखी रहनुपर्ने कुरा जानकारी गराउनुहोस् र लेख्न लगाउनुहोस् । बिच बिचमा शिक्षकले समय यति बाँकी भनेर समयको जनाउ दिइरहनुपर्छ । लेखन कार्य सकिएपछि केही विद्यार्थीलाई आफूले लेखेको कुरा भन्न लगाउनुहोस् ।

३. विद्यार्थीले गरेको परियोजना कार्यलाई तल दिइएअनुसार मूल्याङ्कन गर्न सक्नुहुने छ ।

क्र.स.	नाम थर	परियोजना कार्यको ढाँचा	लेखनशैली	विषयवस्तु प्रस्तुतीकरण

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

४. विद्यार्थीहरूलाई तल दिइएको तरिका अपनाई अब मेरो पालो भन्ने मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित क्रियाकलाप गराउनुहोस् ।

- विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी समूहका सदस्यलाई आफ्नो बेन्चको अगाडि आफ्नो कलम वा डट्पेन वा सिसाकलम राख्न लगाउनुहोस् । म एउटा प्रश्न भन्छु, तपाईंहरूले पालैपालो त्यसको उत्तर दिनुपर्ने छ । उत्तर मिलाएमा आफ्नो कलम फिर्ता लान सक्नुहुने छ भनी निर्देशन दिने । जस्तै, विश्व सम्पदा सूचीमा सुचिकृत कुनै दुई सम्पदाको नाम भन्नुहोस् । अब विद्यार्थीले पालैपालो दुई दुई सम्पदाको नाम भन्नुपर्ने छ । सही नाम भन्नेले कलम फिर्ता लान पाइने छ । सही उत्तर नभनेमा कलम फिर्ता लान पाइँदैन । अन्तिमसम्म पनि कलम फिर्ता लान नसक्नेलाई साथीहरूले सहयोग गरी फिर्ता लाने वातावरण तयार पार्नुपर्ने छ ।
- यो काम सबै समूहमा एकैचोटी गर्नुपर्ने छ ।
- अब फेरि विद्यार्थीले पहिले झैँ कलम वा डट्पेन वा सिसाकलम अगाडि राख्न लगाउनुहोस् र दोस्रो प्रश्न सोध्ने जस्तै आफ्नो समुदायमा रहेको कुनै एक प्राकृतिक सम्पदाको नाम भन्नुहोस् । अगिको झैँ विद्यार्थीले क्रियाकलाप गर्नुपर्ने हुन्छ । शिक्षकले आवश्यकताअनुसार अरू प्रश्न यसैगरी सोध्न सक्ने छन् र विद्यार्थीले पनि माथिका तरिका झैँ क्रियाकलाप गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रश्नहरू आज पढाएको पाठसँग सम्बन्धित भई सोध्नुपर्ने छ ।

यस विधिको नाम अब मेरो पालो (Pens in the Middle) हो ।

५. विद्यार्थीहरूलाई तल दिइए जस्तै प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) राष्ट्रिय गौरव भन्नाले के बुझिन्छ ?

(ख) हाम्रा राष्ट्रिय गौरवहरू के के हुन् ?

(ग) तपाईंको जिल्लामा भएका दुईओटा ऐतिहासिक र दुईओटा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको नाम भन्नुहोस् ।

(घ) धार्मिक सहिष्णुता भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ?

(ङ) नेपाल विश्वमा कसरी शान्तिप्रिय मुलुकको रूपमा चिनिएको छ ?

(च) विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गरिएका दुईओटा राष्ट्रिय निकुञ्जहरू कुन कुन हुन् ?

६. थप अध्ययन सामग्री

नेपालमा धार्मिक सहिष्णुताको विकासक्रम

नेपालमा परापूर्वकालदेखि नै एक अर्को धर्मप्रति सम्मान र आस्था रहेको पाइन्छ । गोपाल वंश र किराँत वंशका राजाहरू शैव धर्म मान्थे । त्यस्तैगरी लिच्छवी वंशका राजा मानदेबले पनि शैव धर्म मान्थे भने उनको परिवारका सदस्यले वैष्णव धर्म मानेको पाइन्छ तर उनीहरूको परिवारमा विवाद थिएन । मानदेव स्वयम्ले बौद्ध बिहार बनाउन लगाएको कुरा इतिहासमा उल्लेख छ । यसबाट के देखिन्छ भने राजा मानदेव धार्मिक सहिष्णुतामा अडिक थिए । मल्लकालीन राजा प्रताप मल्लले इसाई पादरीहरूलाई काठमाडौँमा बस्न दिने व्यवस्था मिलाएका थिए । त्यस्तैगरी भास्कर मल्लले इसाई धर्मका विद्वानहरूलाई राखेका थिए भन्ने बारेमा कथ्य रहेको पाइन्छ । पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल एकीकरणको समयमा हातहतियार बनाउन र सेनालाई तालिम दिनका लागि मुस्लिम कालिगढहरूलाई दरबारमा राखेको ऐतिहासिक प्रमाण रहेको छ । हिन्दु धर्म मान्ने शाहवंशीय राजाको दरवार (नारायणहिटी) अगाडि नेपालको सबैभन्दा ठुलो मस्जिद र मदरसा विद्यालय रहेको छ । स्वयम्भूनाथ परिसरमा सरस्वतीको मन्दिर, पशुपतिनाथनजिकै चारुमति बिहार रहेको पाइन्छ । पशुपतिनाथ, बुढानिलकण्ठ, स्वयम्भू र मुक्तिनाथमा हिन्दु र बौद्ध दुवै धर्मावलम्बीहरूले पूजाआजा गर्छन् । गौतम बुद्धले बुद्ध धर्मको स्थापना गरेको भएता पनि उनी स्वयम् हिन्दु पृष्ठभूमिका थिए । अहिले हाम्रो संविधानले नै नेपाललाई धर्म निरपेक्ष राष्ट्रको रूपमा घोषित गरेको छ । यसले पनि धार्मिक सहिष्णुताको भावनालाई अझ मजबुत बनाउन मदत गरेको पाइन्छ ।

- विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत सम्पदाको भिडियोको लिङ्क

1. https://www.youtube.com/watch?v=RKIn8bAPFWc
2. https://www.youtube.com/watch?v=FU4nwrnyKAA

पाठ पाँच **हाम्रा धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा**

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
विभिन्न सांस्कृतिक तथा धार्मिक सम्पदा स्थलहरूको पहिचान गरी यसको महŒव र संरक्षणका उपायहरू बताउन	• धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको परिचय दिन • नेपालका प्रमुख धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको सूची बनाउन • स्थानीय समुदायमा अवस्थित धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको खोजी गरी तिनीहरूको संरक्षण कार्यमा सहभागी हुन

२. पाठ परिचय

धार्मिक सम्पदा भन्नाले हाम्रा धर्मसँग सम्बन्धित मठ, मन्दिर, गुम्बा, मस्जिद, चर्च आदि धार्मिक स्थलहरू र तीसँग सम्बन्धित गतिविधिलाई बुझिन्छ भने सांस्कृतिक सम्पदा भन्नाले हाम्रा चाडपर्व, रितिरिवाज, परम्परा, संस्कृति, प्रथा, प्रचलन, मेलापर्व, गरगहना, परम्परागत नृत्य आदिलाई बुझिन्छ । विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो स्थानीय समुदायमा विद्यमान धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको पहिचान गरी ती सम्पदाको संरक्षण, संवर्धन र प्रचारप्रसार कार्यमा सहभागीताका लागि अभिप्रेरित गराउनु यस पाठको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- धार्मिक स्थल झल्कने तस्बिर तथा भिडियो
- विभिन्न जातजातिले चाडपर्व मनाइरहेको, कुनै ठाउँको मेलापर्वको, विभिन्न जातजातिसँग सम्बन्धित प्रथा, परम्परा वा प्रचलनको चित्र, तस्बिर तथा भिडियो
- नेपालमा प्रचलित धार्मिक सम्पदाको नाम र स्थान लेखिएको चार्ट वा तालिका
- प्रतिवेदन लेखनको ढाँचा

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप : १

- तपाईंहरूको समुदायमा के के धार्मिक स्थल छन् ? भनी विद्यार्थीहरूलाई आआफ्नो समुदायमा भएका धार्मिक स्थलको नाम भन्न लगाउनुहोस् । तपाईंको परिवारमा के कस्ता चाडपर्व मनाइन्छ ? आदि प्रश्न गरी उनीहरूका अनुभव आदानप्रदान गर्न लगाउनुहोस् ।
- विभिन्न जातजातिले चाडपर्व मनाइरहेको, कुनै ठाउँको मेलापर्वको, विभिन्न जातजातिसँग सम्बन्धित प्रथा, परम्परा वा प्रचलनको चित्र, तस्बिर तथा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् र तल दिइए जस्तै प्रश्नहरू सोध्नुहोस् ।
    - यहाँ के गरेको देख्नुभयो ?
    - यी चित्र तथा तस्बिर केका चित्र तथा तस्बिर हुन् ?
- प्रश्नोत्तर र छलफल गराउँदै यी सबै हाम्रा सांस्कृतिक सम्पदा हुन् भनी प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न : २

विभिन्न मठ, मन्दिर, गुम्बा, मस्जिद, चर्च आदिको तस्बिर तथा भिडियो देखाउँदै पहिचान गर्न लगाउनुहोस् र प्रश्नोत्तर, छलफल गर्दै यिनीहरू धार्मिक सम्पदा हुन् भनी प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप न : ३

- स्थानीय स्तरमा रहेका विभिन्न धार्मिक सम्पदाको के महŒव छ ? तपाइँहरूको समुदायमा ती सम्पदाको संरक्षणका लागि के के गर्ने गरिएको छ, जस्ता प्रश्नहरू गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।
- त्यसपछि नेपालका प्रचलित धार्मिक सम्पदाहरूको नाम र स्थान लेखिएको चार्ट र धार्मिक स्थलहरू देखाइएको नेपालको नक्सा विद्यार्थीहरू सबैले देख्ने ठाउँमा टाँसी प्रदर्शन गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीलाई पालैपालो पढ्न लगाउने, नक्सामा पनि विभिन्न धार्मिक स्थल खोज्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि तपाइँहरू यी धार्मिक सम्पदाहरू मध्ये कुन कुन ठाउँमा जानुभएको छ ? ती ठाउँ कस्ता थिए ? ती सम्पदाको के महŒव रहेको छ ? जस्ता प्रश्न गर्दै छलफल र अन्तरक्रिया गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न : ४

- विद्यार्थीहरूलाई सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षणका उपाय के के हुन सक्लान् भनी सोच्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि विद्यार्थीहरूलाई सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षणका उपायसँग सम्बन्धित रही Running Dictation क्रियाकलाप गराउनुहोस् ।
- त्यसपछि धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षणका उपायहरू लेखिएको चार्टपेपर सबै विद्यार्थीले देख्ने ठाउँमा टाँस्ने र विद्यार्थीहरूलाई अगि आफूहरूले भनेको र चार्टपेपरमा भएका बुँदाहरूका बिचमा तुलना गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ५

- विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय नजिकै रहेको वा सम्भव भएको कुनै ऐतिहासिक धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदामा अध्ययन भ्रमणमा लैजानुहोस् । भ्रमणमा प्रत्यक्ष अवलोकनमा देखिएका कुरालाई टिपोट गर्न लगाउनुहोस् र विद्यार्थीलाई सरसफाइ कार्यमा सहभागी गर्न लगाउनुहोस् ।
- तल दिइएको ढाँचामा प्रतिवेदन तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

(क) धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको परिचय

(ख) धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको महŒव

(ग) संरक्षणका लागि गरिएका प्रयास

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

१. विद्यार्थीहरूको विभिन्न समूह बनाउने, प्रत्येक समूहलाई धार्मिक स्थलको चित्रहरू सङ्कलन गर्न लगाउनुहोस् र नक्सामा ती धार्मिक स्थलहरू कहाँ पर्छन् पत्ता लगाएर टाँस्न लगाउनुहोस् र धार्मिक स्थलहरूको चित्र सही स्थानमा टाँसे नटाँसेका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

२. अध्ययन भ्रमणपछि विद्यार्थीले तयार पारेको प्रतिवेदनको निम्नअनुसारले मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम	ढाँचाअनुसार मिले नमिलेको	लेखन शैली	समयमा प्रतिवेदन बुझाएको नबुझाएको	नयाँ पत्ता लगाएको कुरा

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

३. विद्यार्थीहरूले विद्यालय वा समुदाय वरपरका धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण कार्यमा सहभागी भए वा नभएको सम्बन्धमा तल दिइए जस्तै रुजु सूचीको प्रयोग गरेर पनि विद्यार्थी स्वयम्लाई मूल्याङ्कन गर्न लगाउन सकिन्छ

विद्यार्थीको नाम :

१. सम्पदा क्षेत्र वरपर सफा सुग्घर	गर्छु	गर्दिन
२. धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको प्रचार प्रसार	गर्छु	गर्दिन
३. धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण कार्यमा सहभागी	भएको छु	भएको छैन
४. सम्पदाको वरपर वृक्षरोपण कार्यमा सहभागी	भएको छु	भएको छैन

२. विद्यार्थीलाई निम्न प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा भनेको के हो ?

(ख) नेपालका प्रमुख धार्मिक सम्पदाको नाम भन्नुहोस् ।

(ग) तपाईंको स्थानीय स्तरमा रहेका धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको नाम भन्नुहोस् ।

(घ) धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्न विद्यार्थीको भूमिका के कस्तो हुन सक्छ ?

(ङ) तपाईंको स्थानीय स्तरमा रहेका धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षणका लागि के के प्रयास भएका छन् ?

६. थप अध्ययन सामग्री

प्रतिवेदन लेखन

प्रतिवेदन भनेको लिखित रूपमा लेखिएको औपचारिक दस्तावेज (Document) हो जुन विभिन्न उद्देश्य पूरा गर्न लेखिन्छ । अर्को शब्दमा प्रतिवेदन भनेको कार्यको विवरण हो । कुनै घटना, समारोह, भ्रमण तथा अवलोकन विषयगत अध्ययन, अनुसन्धान र प्रयोगात्मक कार्य, सङ्घसंस्थाका गतिविधि र क्रियाकलापको क्रमबद्ध प्रस्तुत गरी त्यसका सम्बन्धमा आफ्नो राय सुझावसहित लिखित रूपमा सम्बन्धित निकायमा पेस गर्न तयार पारिएको विवरणलाई प्रतिवेदन भनिन्छ ।

प्रतिवेदन लेख्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- जुन विषयमा प्रतिवेदन लेख्ने हो उक्त विषयमा प्रतिवेदनको राम्रो ज्ञान र दखल हुनुपर्छ ।
- प्रतिवेदन लेख्नुभन्दा पहिले लेखिने विषयका सम्बन्धमा जे जति तथ्याङ्क वा प्रमाण प्राप्त भएका छन् ती सबैको क्रमबद्ध टिपोट गर्नुपर्छ ।
- सामग्री सङ्कलन गरिसकेपछि प्रकरण अनुच्छेद, शीर्षक, उपशीर्षक र अध्याय परिच्छेद आदिमा प्रतिवेदनलाई कसरी वितरण गर्ने हो त्यसको रूपरेखा वा खाका तयार गर्नुपर्छ ।
- प्रतिवेदन लेखकले सङ्कलित सामग्रीलाई आदि, मध्य र अन्त्यका क्रम विभाजन गरी क्रमबद्ध रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ ।
- प्रतिवेदनको भाषा वस्तुपरक र सुबोध हुनुपर्छ ।
- सुरुमा प्रतिवेदनको शीर्षक र अन्त्यमा प्रतिवेदकको नाम र ठेगाना उल्लेख गर्नुपर्छ ।
- आफूले पाएका कुरालाई सकारात्मक रूपमा राख्दै सुधारात्मक पृष्ठपोषण दिनुपर्छ ।

पाठ ६ : बालक्लब र स्काउट

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
बालक्लब र स्काउटको भूमिका पहिचान गर्न तथा अभ्यास गर्न	• बालक्लबको परिचय दिन • बालक्लबको गठन प्रक्रिया तथा बालबालिकाको हकहितका लागि बालक्लबको भूमिका उल्लेख गर्न • स्काउटको परिचय र गठन प्रक्रिया बताउन • स्काउटको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि उल्लेख गर्न • स्काउटको भूमिका उल्लेख गर्न

२. पाठ परिचय

बालबालिकाको हकहित र साझा उद्देश्य प्राप्तिका लागि बालबालिकाद्वारा खोलिएको संस्थालाई बालक्लब भनिन्छ । यस संस्थाको गठन गर्दा सामान्यतः २५ जना सदस्य राख्ने प्रावधान रहेको छ । नेपालमा वि.सं. २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुर्नस्थापना पछि विभिन्न गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरूको सहयोगमा बालबालिकालाई उनीहरूको हक अधिकार प्राप्तिका लागि सचेत गराउन बालक्लबको स्थापना भएका थिए । हाल स्थानीय तहहरूको सहयोगमा बालक्लब गठन हुन थालेका छन् । नेपालमा हाल करिब ६ लाख बालबालिका बालक्लबमा आबद्ध भएको पाइन्छ । अहिले हरेक विद्यालयमा बालक्लब गठन गरिएको हुन्छ र विद्यार्थी बालक्लबमा आबद्ध भएर आफ्नो हकहितका लागि विभिन्न काम गरिरहेका हुन्छन् । कतिपय समुदायमा पनि बालक्लब गठन गरेर बालबालिकाले विभिन्न काम गरिरहेका देखिन्छन् ।

स्काउट एउटा अन्तर्राष्टिय संस्था हो । यस संस्थाको स्थापना सन् १९०७ मा वेडेन पावेलले **बेलायत**मा गरेका हुन् । यस संस्थाको उद्देश्य बेरोजगार युवालाई सिर्जनात्मक काममा सहभागी गराउनु हो । स्काउटको मूल मन्त्र नै तयार होउ भन्ने रहेको छ । नेपाल स्काउटको स्थापना वि.सं. २००९ सालमा भएको हो । यसको प्रधान कार्यालय काठमाडौँको लैनचौरमा रहेको छ । नेपालमा विभिन्न विद्यालयमा र समुदायमा ब्वाइज र गर्ल्स स्काउटको स्थापना भई समाज सेवाको काममा लागेको देखिन्छ । बालबालिकाहरूलाई बालबालिकाहरूको क्षमता विकासमा बालक्लब र स्काउटको भूमिकाप्रति जानकार रही आफू पनि आबद्ध भएर क्षमता विकास गर्न सकुन् भन्ने किसिमका विषयवस्तु यस पाठमा रहेका छन् ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- बालक्लबको गठन प्रक्रिया लेखिएको चार्टपेपर
- बालक्लबले गरेका गतिविधिसम्बन्धी चित्र तथा तस्बिरहरू
- स्काउटको लोगो
- स्काउटको स्थापना, गठन प्रक्रिया र कार्यहरूको बारेमा पावरपोइन्ट स्लाइड र चित्र तथा भिडियोहरू
- स्काउटको स्थापना, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र कार्यहरू लेखिएको चार्ट
- समाचार लेखनको ढाँचा

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- सबैभन्दा पहिले तपाइँहरू को को बालक्लबमा आबद्ध हुनुहुन्छ ? भनी बालक्लबमा आबद्ध हुनेहरूलाई हात उठाउन लगाउनुहोस् ।
- बालक्लबको सम्बन्धमा आफूलाई थाहा भएका कुराहरू एक एकओटा थाहा भएका कुरा पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् र शिक्षकले बोर्डमा टिप्दै जाने । विद्यार्थीका अनुभव र विचारसँग सम्बन्धित गरी शिक्षकले बालक्लवको परिचय दिने ।
- बालक्लबको गठन प्रक्रिया लेखिएको चार्टपेपर मार्फत बालक्लब र यसको गठन प्रक्रियाको बारेमा छलफल र अर्न्तक्रिया गर्नुहोस् ।
- विद्यालयमा बालक्लब नभएमा प्रधानाध्यापकलाई बालक्लब गठन गर्नका लागि अनुरोध गर्न लगाउनुहोस् र यसका लागि अनुरोध पत्र लेख्न सिकाउने ।

क्रियाकलाप न : २

विद्यालयको बालक्लबको अध्यक्ष र सचिवलाई कक्षामा आमन्त्रण गरेर बालक्लबको गठन प्रक्रिया र विद्यालयमा बालक्लबले गरेका गतिविधिहरूका बारेमा अन्तरक्रियात्मक छलफल गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न : ३

- कक्षालाई दुई समूहमा विभाजन गरी पाठ्यपुस्तकमा भएको बालक्लबको गठन र कार्यहरू सम्बन्धमा भएको घटना अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् र मुख्य मुख्य कुरा बुँदा टिपोट गरी प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि विभिन्न समुदाय र विद्यालयमा बालक्लबले गरेका गतिविधिसम्बन्धी चित्र तथा तस्बिर देखाउँदै बालक्लबका कार्य सम्बन्धमा छलफल गराउनुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो क्षमता विकासका लागि बालक्लबमा आबद्ध हुन अभिप्रेरित गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न : ४

- स्काउटको लोगो सबै विद्यार्थीले देख्ने ठाउँमा टाँस्ने र विद्यार्थीहरूलाई पहिचान गर्न लगाई स्लाइड तथा चार्टबाट स्काउटको स्थापना, गठन प्रक्रिया र कार्यहरूको बारेमा पावरपोइन्ट स्लाइड वा चित्र वा भिडियोहरू देखाएर अन्तर्क्रिया तथा छलफल गर्दै प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप न : ५

नेपाल स्काउटमा संलग्न कोही प्रतिनिधि वा जानकार व्यक्तिलाई विद्यालयमा स्रोत व्यक्तिका रूपमा आमन्त्रण गर्नुहोस् र नेपाल स्काउटको गठन, कार्यहरूको बारेमा प्रस्ट पार्न लगाउनुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई अन्तरक्रियात्मक छलफल गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न : ६

विद्यालय नजिकै नेपाल स्काउटको कार्यालय भए विद्यार्थीहरूलाई उक्त संस्थामा स्थलगत भ्रमणमा लैजानुहोस् र संस्थाको गतिविधि र भावी योजनाका बारेमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् र विद्यालयमा आएपछि प्रतिवेदन तयार पार्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ७

विद्यार्थीलाई समाचार लेखनको ढाँचाका बारेमा प्रस्ट पारी स्काउटको गतिविधि तथा भूमिका सम्बन्धमा समाचार लेख्न लगाउनुहोस् । विद्यालयको सूचना पाटीमा टाँस्न लगाउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

१. विद्यार्थीहरूको कक्षागत सहभागीता, प्रस्तुतीकरण र स्थलगत भ्रमणमा जाँदा वा स्रोत व्यक्ति कक्षामा आउँदा देखाएको सक्रियताका आधारमा निम्नअनुसारले मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्र.स.	नाम थर	सक्रियता	प्रस्तुतीकरण	प्रश्नोत्तरमा संलग्न

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

२. विद्यार्थीले तयार पारेको समाचारको नमुनालाई निम्नअनुसार मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम	ढाँचाअनुसार मिले नमिलेको	विषयवस्तुको उपयुक्तता	लेखन शैली

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

३. विद्यार्थीलाई निम्न प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) बालक्लबको परिचय दिनुहोस् ?

(ख) बालक्लबले बालबालिकाको क्षमता विकासमा कस्तो योगदान पुऱ्याउन सक्छ ?

(ग) बालक्लबको गठन कसरी गरिन्छ प्रक्रिया बताउनुहोस् ।

(घ) स्काउट को परिचय दिनुहोस ।

(ङ) स्काउटले कसरी बालबालिकाको चरित्र विकास र अनुशासनमा मदत पुऱ्याउन सक्छ ?

(च) तपाईंको विद्यालयमा बालक्लब गठन भएको छ कि छैन ? गठन भएको छ भने के के काम गर्ने गरेको छ ?

६. थप अध्ययन सामग्री

१. नेपाल स्काउटको कुनै कार्यालयको भ्रमण गरी वा विभिन्न पत्रपत्रिका, पुस्तकको अध्ययन गरी वा जानकार व्यक्तिसँग सोधखोज गरी वा इन्टरनेटबाट खोजी स्काउटका गतिविधिसम्बन्धमा टिपोट तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

समाचारको नमुना

नेपाल स्काउटको गतिविधि

गोरखापत्र समाचारदाता

ललितपुर, २०७९ वैशाख १० गते

ललितपुर जिल्लाको पुल्चोकमा अवस्थित श्री त्रिपद्म माध्यामिक विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्ने उद्देश्यले स्काउटको स्थापना गरिएको छ । कक्षा ६ देखि १० सम्मका विद्यार्थी स्काउटमा आबद्ध भएका छन् । स्काउटमा आबद्ध भएका विद्यार्थी अत्यन्त हर्षित मुद्रामा रहेर काम गरेको देखिन्छ ।

स्काउटमा सहभागी भएर उनीहरूले धेरै कुरा सिकेका छन् । विद्यार्थीलाई अनुशासित हुन सिकाउने, आत्मविश्वास र आत्मअनुशासन तथा नेतृत्व क्षमताको विकास गर्ने काममा स्काउटले महŒवपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । स्काउटमा आबद्ध भएदेखि नै विद्यार्थी विद्यालय तथा समुदायमा सञ्चालन भएका विभिन्न कार्यक्रममा स्वयम् सेवकको भूमिका निर्वाह गर्ने गरेका छन् । त्यस्तैगरी विद्यालयमा अचानक बिरामी पर्ने विद्यार्थीका लागि प्राथमिक उपचार कक्ष सञ्चालन गरेर सेवा प्रदान गरिरहेका छन् । वेला वेलामा स्काउटका विद्यार्थीहरूले विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई नेतृत्व क्षमता विकास तालिमसमेत सञ्चालन गरेको पाइन्छ । त्रिपद्म विद्यालयको स्काउट ललितपुर जिल्लाकै एक नमुना स्काउटको रूपमा जिल्लामा प्रसिद्ध बनेको छ ।

बालक्लब गठनका लागि प्रधानाध्यापकलाई लेखिएको अनुरोध पत्रको नमुना

मिति : २०७९/०३/१०

श्री प्रधानाध्यापकज्यू,

कान्ति माध्यामिक विद्यालय, कुपन्डोल, ल.म.न.पा.२

विषय : बालक्लब गठन गर्ने सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त विषयमा आजका बालबालिका भोलिका भविष्यका कर्णधार भएका कुरा सर्वविदितै छ । यसका लागि बालबालिकाको हक अधिकारको सुनिश्चित गरिनुपर्छ । त्यसैले बालबालिकाको वृत्ति विकासका लागि र हक अधिकारको सुनिश्चितताका लागि हरेक विद्यालयमा बालक्लब गठन गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । यसै प्रावधानअन्तर्गत हाम्रो यस विद्यालयमा पनि बालक्लब गठन गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरेका छौँ । त्यसैले हामी विद्यार्थीको वृत्ति विकासका लागि बालक्लब गठन गर्न सहजीकरण गरिदिनुहुनका लागि हार्दिक अनुरोध गर्दछौँ ।

निवेदक

कक्षा ६

सम्पूर्ण विद्यार्थीहरू

पाठ ७ राष्ट्रिय व्यक्तित्व

अनुमानित कार्यघण्टा : २

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नेपालका प्रेरणादायक राष्ट्रिय व्यक्तित्वहरूको खोजी गरी सम्मान गर्न र उनीहरूको कामबाट प्रेरणा लिन	• राष्ट्रिय व्यक्तित्वको परिचय दिन • जयपृथ्वीबहादुर सिंहको योगदानको चर्चा गर्दै उनका राम्रा कामबाट प्रेरणा प्राप्त गर्न • खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको योगदानको चर्चा गर्दै उनका राम्रा कामबाट प्रेरणा प्राप्त गर्न

२. पाठ परिचय

राष्ट्रप्रति महŒवपूर्ण, उल्लेखनीय र उदाहरणीय काम गरेर ख्याति प्राप्त गर्न सफल व्यक्तित्वहरूलाई राष्ट्रिय व्यक्तित्व भनिन्छ । राष्ट्रिय व्यक्तित्वहरूको योगदान पढेर विद्यार्थीहरूमा आफ्नो राष्ट्रप्रति योगदान गर्न प्रेरणा प्राप्त होस् भन्ने यस पाठका उद्देश्य रहेको छ ।

जयपृथ्वीबहादुर सिंहको जन्म वि.सं. १९३४ भदौमा बझाङको चैनपुरमा भएको थियो । उनी राणा शासकका नातेदार भएपनि उनले शिक्षामा गरेको योगदानको कारणले उनलाई राष्ट्रिय व्यक्तित्वका रूपमा सम्मान गरिन्छ । उनले अक्षराङ्क शिक्षा, बालबोध, ज्ञानमाला, शिक्षा दर्पण तथा प्राकृत व्याकरण जस्ता पुस्तक प्रकाशित गरेका थिए । उनी मानवतावादी र समाज सुधारक राजा थिए । जयपृथ्वीबहादुर सिंहले नेपाली भाषा, साहित्य, शिक्षा, पत्रकारिता र न्यायिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानको कदर गर्दै वि.सं. २०७९ असार ६ गतेको मन्त्रीपरिषद्को निर्णयले अठारौँ राष्ट्रिय विभूतिको रूपमा घोषणा गरेको छ ।

खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको जन्म वि. सं. १९८५ माघ ५ मा काठमाडौँमा भएको थियो । उनले खगेन्द्र नवजीवन केन्द्र नामक संस्था खोलेर आफू जस्तै अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई आवासीय व्यवस्थासहित शिक्षादिक्षाको सुविधा उपलब्ध गराएका थिए । उनी आफैँ अपाङ्गता भएर पनि उनको योगदानको कारणले राष्ट्रिय व्यक्तित्वको रूपमा सम्मानित छन् । यस पाठमा यिनै दुई राष्ट्रिय व्यक्तित्वको योगदानको चर्चा गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- राष्ट्रको लागि योगदान पुऱ्याउने विभिन्न व्यक्तिहरूको तस्बिर
- जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको तस्बिर
- के डब्लु एल चार्ट
- जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेतले पुऱ्याएको योगदान लेखिएको चार्ट
- खगेन्द्र नवजीवन केन्द्रले गरेका कार्यहरूसँग सम्बन्धित चित्र तथा तस्बिरहरू

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप : १

- विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो समुदायमा राम्रो काम गर्ने व्यक्तित्वहरूको नाम र वहाँहरूले समाजका लागि पुऱ्याएको योगदानको बारेमा पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि राष्ट्रको लागि योगदान पुऱ्याउने विभिन्न व्यक्तिहरूको चित्र वा फोटो प्रदर्शन गर्नुहोस् र यी व्यक्ति को को हुन् भनी पहिचान गर्न लगाउनुहोस् र यिनै राष्ट्रिय व्यक्तित्वहरू मध्य आज हामी जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेत दुई राष्ट्रिय व्यक्तित्वहरूको योगदानका बारेमा छलफल गर्ने छौँ भनी प्रस्ट पारिदिने ।
- जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेतलाई किन राष्ट्रिय व्यक्तित्व भनिएको हो ? भनी प्रश्न गर्नुहोस् । विद्यार्थीहरूबाट आएको जवाफ सेतोपाटीमा लेख्दै जाने र अन्तर्क्रिया, छलफल गर्दै राष्ट्रिय व्यक्तित्व भनिनुका कारणहरू प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न : २

शिक्षकले बोर्डमा के डब्लु एल चार्ट बनाउने ।

हामीलाई के थाहा छ ? (Know)	**हामी के जान्न चाहन्छौ ?** (Want to Know)	**हामीले के सिक्यौ ?** (Learn)

शिक्षकले विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्दै सबैभन्दा सुरुमा जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको बारेमा तपाईंहरू के थाहा छ भनी थाहा भएका कुराहरू तालिकामा टिप्नुहोस् ।

हामीलाई के थाहा छ ? (Know)	**हामी के जान्न चाहन्छौ ?** (Want to Know)	**हामीले के सिक्यौ ?** (Learn)
जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेत दुवै राष्ट्रका लागि उल्लेखनीय काम गरेर योगदान पुऱ्याउने राष्ट्रिय व्यक्तित्व हुन् ।		

त्यसैगरी विद्यार्थीसँग छलफल गर्दै विद्यार्थीले जान्न चाहेका कुरा शिक्षकले हामी के जान्न चाहन्छौँ भन्ने कोलममा लेख्ने । जस्तै :

हामीलाई के थाहा छ ? (Know)	हामी के जान्न चाहन्छौ ? (Want to Know)	हामीले के सिक्यौ ? (Learn)
जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेत दुवै राष्ट्रका लागि उल्लेखनीय काम गरेर योगदान पुऱ्याउने व्यक्तित्व हुन् ।	– जयपृथ्वीबहादुर सिंहको परिचय – जयपृथ्वीबहादुर सिंहले राष्ट्रका लागि पुऱ्याएको योगदानहरू – जयपृथ्वीबहादुर सिंहको जीवनीबाट लिन सकिने प्रेरणा – खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको परिचय – खगेन्द्रबहादुर बस्नेतले राष्ट्रका लागि पुऱ्याएको योगदानहरू – खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको जीवनीबाट लिन सकिने प्रेरणा	

- अब शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई जोडी जोडी बनाएर बस्न लगाउनुहोस् ।
- **जोडीमा पढाइ र जोडीमा सारांश** (paired reading-paired summarizing) विधिको प्रयोग गरी जोडीलाई पढ्न लगाउनुहोस् ।
- यसका लागि सुरुमा शिक्षकले पाठ्यपुस्तकमा भएको जयपृथ्वीबहादुर सिंहको जीवनीको परिचय खण्ड सबै विद्यार्थीहरूले सुन्ने गरी पढेर सुनाउनुहोस् र उक्त अनुच्छेदको सारांश बताइदिनुहोस् । अब विद्यार्थीहरूले उक्त अनुच्छेदबाट तल दिइए जस्तै प्रश्न सोध्न सक्नेछन् । जस्तै :

  (क) जयपृथ्वीबहादुर सिंहको जन्म कहिले भएको हो ?

  (ख) जयपृथ्वीबहादुर सिंहले कुन कुन देशको भ्रमण गरेका थिए ?

  उक्त प्रश्नको जवाफ शिक्षकले दिनुपर्ने छ ।

  - अब यस्तै गरी बनाएको जोडीमध्ये एक जनालाई जयपृथ्वीबहादुर सिंहको योगदानको अनुच्छेद पढ्न लगाउनुहोस् र उक्त अनुच्छेदको सारांश भन्न लगाउनुहोस् । यसका लागि समय पनि तोकिदिनुपर्छ । अब जोडीको अर्को विद्यार्थीलाई आफ्नो जोडीले भर्खर पढेको र साराशं निकालेको विषयवस्तुका बारेमा प्रश्न सोध्न लगाउनुहोस् । केही विद्यार्थीलाई आफूले सोधेका प्रश्न भन्न लगाउनुहोस् । आवश्यक परे विद्यार्थीलाई सुझाव पनि दिनुहोस् ।
  - हरेक अनुच्छेद वा तोकिएको ठाउँसम्म जोडीका सदस्यलाई पालैपालो यो क्रियाकलाप गर्न लगाउनुहोस् ।
  - पहिला पढ्नेलाई प्रश्न सोध्न र प्रश्न सोधेकालाई सारांश भन्न लगाउनुहोस् ।
  - अन्त्यमा जयपृथ्वीबहादुर सिंहको सम्बन्धमा विद्यार्थीलाई आफ्नो छोटो लेख लेख्न लगाउनुहोस् । तोकिएको छोटो समयमा उनीहरूले निरन्तर लेख्नुपर्छ भनी बताउनुहोस् । तोकिएको समयमा नसकिए समय थप गर्न पनि सकिन्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।
  - उक्त लेखलाई कक्षामा पालैपालो पढ्ने मौका दिने र राम्रा लेखहरूलाई विद्यालयको बुलेटिन बोर्डमा टाँस्न लगाउनुहोस् ।
  - यस्तै गरी खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको पनि जोडीमा पढाइ जोडीमा सारांश पालैपालो गर्न लगाउनुहोस् । जोडीमा एउटाले पढ्दा र सारांश भन्दा अर्कोलाई प्रश्न सोध्न लगाउनुहोस् समय पनि तोकिदिनुहोस् र अन्त्यमा खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको बारेमा जस्तै छोटो अनुच्छेद लेख्न लगाउनुहोस् । आवश्यक परेको खण्डमा सुझाव दिनुहोस् ।

अव शिक्षकले K-W-L तालिका पूरा गर्नुपर्छ ।

हामीलाई के थाहा छ ? (Know)	हामी के जान्न चाहन्छौँ ? (Want to Know)	हामीले के सिक्यौँ ? (Learn)
जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेत दुवै राष्ट्रका लागि उल्लेखनीय काम गरेर योगदान पुऱ्याउने राष्ट्रिय व्यक्तित्व हुन् ।	– जयपृथ्वीबहादुर सिंहको परिचय – जयपृथ्वीबहादुर सिंहले राष्ट्रका लागि पुऱ्याएका योगदानहरू – जयपृथ्वीबहादुर सिंहको जीवनीबाट लिन सकिने प्रेरणा – खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको परिचय – खगेन्द्रबहादुर बस्नेतले राष्ट्रका लागि पुऱ्याएका योगदानहरू – खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको जीवनीबाट लिन सकिने प्रेरणा	– जयपृथ्वीबहादुर सिंहको परिचय दिएर उनले राष्ट्रका लागि पुऱ्याएका योगदान बताउन – खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको परिचय दिएर उनले राष्ट्रका लागि पुऱ्याएका योगदान बताउन – जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको जीवनीबाट लिन सकिने प्रेरणा बताउन

क्रियाकलाप न. ४

विद्यार्थीहरूलाई तपाईँ हरूको समुदायमा पनि जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेत जस्तै समाज वा विद्यालयलाई योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरूको खोजी गरी तल दिइएका शीर्षकहरूका आधारमा टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

व्यक्तिको जन्ममिति र स्थान :
मातापिताको नाम :
शिक्षा :
समाज वा विद्यालयका लागि पुऱ्याएका योगदान :
प्राप्त गर्न सकिने प्रेरणा :

५. मूल्याङ्कन /प्रतिविम्बन

१. जोडीमा पढाइ र जोडीमा सारांश (paired reading-paired summarizing) विधिको प्रयोगबाट सफलतापूर्वक सिकाइमा भाग लिए नलिएको सम्बन्धमा निम्नअनुसार मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

कक्षामा सहभागीता/सक्रियता	सारांश प्रस्तुति	प्रश्नोत्तरमा संलग्न	अनुच्छेद लेखन

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

२. जयपृथ्वीबहादुर सिंह र खगेन्द्रबहादुर बस्नेत जस्तै समाजलाई योगदान पुरयाउने व्यक्तिहरूको खोजी गरी टिपोट प्रस्तुतीकरण गरेकोमा दिइएको ढाँचाअनुसार सबै कुरा पूरा भए वा नभएको आधारमा अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्र.स.	नाम थर	**समाजलाई योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिको**	**योगदान पुऱ्याएको क्षेत्र**	मुख्य मुख्य योगदानहरूको	प्राप्त गर्न सकिने प्रेरणा

		परिचय		टिपोट	

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

३. विद्यार्थीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) राष्ट्रिय व्यक्तित्व भनेर कस्ता व्यक्तिलाई भनिन्छ ?

(ख) जयपृथ्वीबहादुर सिंहलाई किन राष्ट्रिय व्यक्तित्व भनिएको हो ?

(ग) खगेन्द्रबहादुर बस्नेतलाई किन राष्ट्रिय व्यक्तित्व भनिएको हो ?

(घ) जयपृथ्वीबहादुर सिंहले पुऱ्याएका योगदान के के हुन् ?

(ङ) खगेन्द्रबहादुर बस्नेतले पुऱ्याएका योगदान के के हुन् ?

एकाइ ३ : नागरिक चेतना, कर्तव्य र अधिकार

१. एकाइगत सिकाइ उपलब्धि

- नागरिकको परिचय दिई नागरिक कर्तव्य पालन गर्न र अधिकारप्रति सचेत रहन
- लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यताको अनुसरण गर्न
- सामाजिक नियमको पालना गर्न
- बालअधिकार र कर्तव्य पहिचान गरी बालअधिकारको उपयोगप्रति सचेत रहन
- आफ्नो व्यक्तिगत तथा पारिवारिक सुरक्षा सम्बन्धमा सजग रहन
- ट्राफिक नियमको परिचय र फाइदा बताउन एवम् यसको पालना गर्न

२. एकाइ परिचय

मानिस स्वतन्त्र नागरिक हो । उसले नागरिक भएका नाताले विभिन्न अधिकार र कर्तव्यप्रति जिम्मेवार हुनु पर्ने हुन्छ । अरूको अधिकारको सम्मान गर्ने र आफ्ना अधिकारप्रति आवाज उठाउने मात्र नभई आफ्ना दायित्वलाई जिम्मेवारीताका साथ पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । नागरिकले एउटा लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता**को अनुसरण गर्ने, आफ्ना बानी, व्यवहार र आचरणलाई लोकतान्त्रिक वनाउने कार्य गर्नुपर्छ । समाजको सक्रिय सदस्यका रूपमा सामाजिक नियमको पालना गर्नु पनि नागरिकको दायित्व हो । त्यस्तै समाजको भलाइका कार्यका अतिरिक्त आफ्नो व्यक्तिगत सुरक्षामा चासो राख्ने, पारिवारिक सुरक्षामा जिम्मेवार बन्ने कुरा पनि एउटा सचेत नागरिकको काम कर्तव्यभित्र पर्न आउँछ । त्यस्तै ट्राफिक नियमको जानकारी लिई त्यसको पालना गर्दा सडक दुर्घटनाबाट वच्न सकिने हुँदा यस्ता कुरामा पनि नागरिकहरू जिम्मेवारी हुनुपर्ने हुन्छ । यस एकाइमा यिनै विषयवस्तुको जानकारी, यी विषयवस्तुको जिम्मेवारी र सचेतना सम्बन्धमा सहजीकरण गरी व्यवहारमा परिवर्तन गर्ने अपेक्षा राखिएको छ ।

३. विषयवस्तु, सामग्री र समय विभाजनसम्बन्धी विवरण

पाठ	पाठको नाम	सिकाइ उपलब्धि	शैक्षणिक सामग्री	अनुमानित **कार्य घण्टा**
१	हामी नागरिक	नागरिकको परिचय दिई नागरिक कर्तव्य पालना गर्न र अधिकारप्रति सचेत रहन	– नागरिक अधिकार लेखिएको चार्ट – मौलिक हक लेखिएका मेटाकार्ड – नागरिक अधिकार लेखिएका मेटाकार्ड – नागरिक अधिकार उपयोग गरिएका चित्र, फोटो, भिडियो	**३**
२.	हामी नागरिकः हाम्रो अधिकार	नागरिकको परिचय दिई नागरिक कर्तव्य पालना गर्न र अधिकारप्रति सचेत रहन	– नागरिक अधिकार लेखिएको चार्ट – मौलिक हक लेखिएका मेटाकार्ड – नागरिक अधिकार लेखिएका मेटाकार्ड – नागरिक अधिकार उपयोग गरिएका चित्र, फोटो, भिडियो	**३**
३	हाम्रा कर्तव्य	नागरिकको परिचय दिई नागरिक कर्तव्य पालना गर्न र अधिकारप्रति सचेत रहन	– नागरिक कर्तव्य लेखिएको चार्ट – विभिन्न प्रकारका कर्तव्य लेखिएका मेटाकार्ड – नागरिक कर्तव्य पालना गरिएका चित्र, फोटो भिडियो – नागरिक कर्तव्य पालनासम्बन्धी घटना अध्ययन	**२**
४	लोकतान्त्रिक	लोकतान्त्रिक	– लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता**का बुँदा लेखिएको चार्ट	२

	मूल्यमान्यता	मूल्यमान्यताको अनुसरण गर्न	– लोकतान्त्रिक व्यवहारका उदाहरण लेखिएको घटना अध्ययनहरू – कथाहरू, चित्र, भिडियो, पत्र पत्तीकाका कटिङ	
५	बालअधिकार	बालअधिकार र कर्तव्य पहिचान गरी बालअधिकारको उपयोगप्रति सचेत रहन	- बालअधिकार संरक्षण वा उपयोग भएको र हनन भएका चित्रहरू - बालअधिकार संरक्षण सम्बन्धमा घटना अध्ययन (सत्य घटनामा आधारित कथा) - बालअधिकारहरू लेखिएको चार्ट - बालअधिकारसम्बन्धी मौलिक हकमा उल्लेखित बुँदाहरू लेखिएको चार्ट	३
६	हाम्रा सामाजिक नियम	सामाजिक नियमको पालन गर्न	- समाजमा हुने विभिन्न प्रकारका सामाजिक कार्यहरू र गतिविधि झल्कने चित्र, भिडियो, फोटो - समाजिक नियमको उदाहरण लेखिएको चार्ट	२
७	हाम्रो सुरक्षा	आफ्नो व्यक्तिगत तथा पारिवारिक सुरक्षा सम्बन्धमा सजग रहन	- विभिन्न प्रकारका असुरक्षाका अवस्था तथा सुरक्षाका उपाय झल्कने चित्र, फोटो, भिडियो - सुरक्षा र असुरक्षाका घटना झल्कने समाचारका कटिङ एवम् घटना अध्ययन - व्यक्तिगत एवम् परिवारिक सुरक्षाका उपायहरू लेखिएको चार्ट	२
८	ट्राफिक नियम	आफ्नो व्यक्तिगत तथा पारिवारिक सुरक्षा सम्बन्धमा सजग रहन	- ट्राफिक सङ्केत लेखिएको चार्ट - ट्राफिक नियमसँग सम्बन्धित चित्र फोटो भिडियो	३

पाठ १ : हामी नागरिक

१. सिकाइ उपलब्धि

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नागरिकको परिचय दिई नागरिक कर्तव्य पालना गर्न र अधिकारप्रति सचेत रहन	• नागरिकको परिचय दिन • असल नागरिकका गुणहरू बताउन

२. पाठ परिचय

नागरिक भनेको कुनै राज्यमा स्थायी रूपले बसोबास गर्ने र राज्यले नागरिकको पहिचान दिएका व्यक्तिहरू हुन् । जसलाई त्यहाँको संविधान र कानुनबमोजिम अधिकार उपयोग गर्ने हक हुन्छ । कुनै निश्चित राज्यभित्र बसोबास गर्ने र राज्यबाट निश्चित अधिकार प्राप्त गरेका व्यक्तिलाई नागरिक भनिन्छ । नागरिक राज्यबाट पहिचान प्राप्त व्यक्ति हो । नागरिकले राज्यप्रतिको दायित्व र कर्तव्य पनि पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । चरित्रवान्, राष्ट्रियता र देशप्रेमको भावना भएको, राजनीतिक चेतना भएको, दूरदर्शिता एवम् बुद्धिमत्तापूर्ण व्यवहार प्रदर्शन गर्ने नागरिक नै असल नागरिक हो । यस पाठमा नागरिकको परिचय, नागरिक शब्दको **उत्पत्ति** र असल नागरिकका गुणहरूको चर्चा एवम् सहजीकरण र मूल्याङ्कन प्रक्रियाको चर्चा गरिने छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

यो पाठ शिक्षण गर्नका लागि निम्नानुसारका सिकाइ **सामग्री** आवश्यक पर्छन् ।

- नेपालको नक्सा
- विभिन्न जातिको वेशभूषा देखाइएको नेपालको नक्सा
- युरोपको नक्सा
- असल नागरिकका गुणहरू लेखिएको चार्ट
- वाक्यपत्तीहरू

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप : १

केही विद्यार्थीसँग उनीहरूको ठेगाना सोधेर विद्यार्थीको स्थानीय पहिचान हुन्छ भनी बताउने । त्यसपछि हामी कुन देशमा बस्छौँ ? हामीले यहाँ के के सुविधा पाएका छौँ ? हामी कुन देशका नागरिक हौँ ? जस्ता प्रश्न सोधी विद्यार्थीहरूलाई मस्तिष्क मन्थन गर्दै छलफल गर्नुहोस् । विद्यार्थीबाट सही जवाफ नआएमा शिक्षकले सहजीकरण गर्दै हामी नेपालमा बस्छौँ, हाम्रो देश नेपाल हो, त्यसैले हामी नेपालका नागरिक हौँ भनी बताइदिने । नेपालको नक्सा प्रदर्शन गर्दै यस देशमा बस्ने र नागरिकको मान्यता पाएका व्यक्ति नेपाली नागरिक हुन् भनी प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

युरोपको नक्सा प्रदर्शन गर्दै नागरिक शब्दको **उत्पत्ति** ग्रिसबाट भएको भन्ने प्रसङ्गसहित नागरिक शब्दको अर्थ बताइदिनुहोस् । कुनै देशमा स्थायी बसोबास गर्ने र सो देशको संविधान र कानुनले मान्यता दिएका व्यक्तिहरू त्यस देशका नागरिक हुन् । त्यस्ता नागरिकले राज्यप्रतिको दायित्व र कर्तव्य पनि पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ भनी नागरिकको परिभाषा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

केही विद्यार्थीलाई पाठ्यपुस्तकमा दिइएको संवादमा भएका पात्रहरूको भूमिका तोकेर हाउभाउसहित पाठको संवाद वाचन गर्न लगाउनुहोस् । शिक्षकले कठिन शब्दको अर्थ बताइदिने । अन्त्यमा बाँकी विद्यार्थीसँग छलफल गरी पाठले दिएको सन्देश बताइदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

मतदाता, प्रजा र नागरिक बिचको भिन्नता के के होला भनी प्रश्न गर्नुहोस् । विद्यार्थीको जवाफ लेख्ने पाटीमा टिप्दै शिक्षकले मतदाता, प्रजा र नागरिकबिचको भिन्नता सम्बन्धमा उदाहरण दिएर प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

मतदाता	प्रजा	नागरिक

क्रियाकलाप ५

विद्यार्थीहरूलाई कस्तो व्यक्तिलाई असल व्यक्ति भनिन्छ भनी टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीले टिपोट गरेका बुँदाहरू प्रस्तुत गर्दै असल नागरिकका गुण सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् । शिक्षकले असल नागरिकका गुण लेखिएको चार्ट प्रदर्शन गर्दै थप प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

मतदाता, प्रजा, व्यक्ति वा नागरिकको विशेषता झल्कने वाक्य पति वा शब्द पति को सेट तयार पारी चार समूहमा वितरण गर्नुहोस् । हरेक समूहलाई कुन वाक्यपत्ती कुनसँग मिल्छ सो सो तालिकामा भर्न लगाउनुहोस् । छिटो सक्ने समूहलाई हौसला दिन विभिन्न क्रियाकलाप गराउनुहोस् ।

- मतदाता नामावलीमा नाम भएको
- राज भएको देशमा नागरिक
- जुनसुकै देशका नागरिक
- राजनीतिक, नागरिक अधिकार प्राप्त व्यक्ति
- मतदान गर्ने अधिकार जोसँग रहन्छ
- व्यक्तिलाई जनाउने पुरानो शब्द

मतदाता	प्रजा	व्यक्ति	नागरिक

प्रतिविम्बन/मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीमा कुन कुन गुण छन् भनी निम्नानुसारका रुजुसूची फाराम भर्न लगाउनुहोस् । फाराममा उल्लेखित काम गर्ने गरेको भए गर्छु र नगर्ने गरेको भए गर्दिन भनी लेख्न लगाउनुहोस् । सोका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

विद्यार्थीको नाम	इमान्दारीपूर्वक काम	सहयोग	सबैको भलो हुने काम	दुःख पर्दा बुद्धि पुऱ्याएर काम	सबैसँग मेलमिलाप
गर्छु	गर्दिन				

(ख) विद्यार्थीहरूलाई तलका जस्तै प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(अ) नागरिक शब्दको **उत्पत्ति** कसरी भएको रहेछ ?

(आ) प्रजा र नागरिकमा के के फरक छ ?

(इ) असल नागरिकमा के के गुण हुनु पर्छ ?

पाठ २ हामी नागरिक हाम्रा अधिकार

१. सिकाइ उपलब्धि

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नागरिकको परिचय दिई नागरिक कर्तव्य पालना गर्न र अधिकारप्रति सचेत रहन	• नागरिकका अधिकार पहिचान गर्न • व्यक्तिगत अधिकार पहिचान गरी सोअनुसार व्यवहार गर्न • आफ्नो अधिकारको उपयोग र अरूको अधिकारप्रति सम्मान गर्न

२. पाठ परिचय

कुनै देशको नागरिक भएका कारण राज्यद्वारा पाउनु पर्ने अधिकारलाई नागरिक अधिकार भनिन्छ । यस्ता अधिकारको उपयोग गर्न पाउनु सबै नागरिकको हक हो । राज्यद्वारा लागु गरिएका र समाजका समग्र नागरिकको कल्याणका लागि समाजले स्विकारेका पक्षहरू हाम्रा अधिकार हुन् । अधिकार शक्ति हो, माग हो जसलाई समाजले स्वीकार गर्छ, राज्यले लागु गर्छ । हाम्रा अधिकार नागरिक अधिकार, राजनीतिक अधिकार र आर्थिक अधिकार गरी तीन किसिमका हुन्छन् । हामीले आफ्नो अधिकार प्रयोग गर्दा अरूको अधिकारमा बाधा उत्पन्न गर्नुहुँदैन भन्ने कुरामा सदैव सचेत हुनुपर्छ । नागरिकको अधिकार पहिचान, व्यक्तिगत अधिकार र अधिकारको उपयोग र अरूको अधिकारको सम्मान जस्ता विषयवस्तु र ती विषयवस्तु र मूल्य विकासका सिपहरू सहजीकरणको प्रक्रिया र मूल्याङ्कन यस पाठमा चर्चा गरिने छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- नागरिक अधिकार लेखिएको चार्ट
- मौलिक हक लेखिएका मेटाकार्ड
- नागरिक अधिकार लेखिएका मेटाकार्ड
- नागरिक अधिकार उपयोग गरिएका चित्र, फोटो, भिडियो

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

नागरिकले आफ्नो अधिकारको सदुपयोग गरी आफ्नो जीवनमा सफलता हासिल गरेको कुनै एक कथा प्रस्तुत गर्दै छलफल सुरु गर्नुहोस् । कथामा नागरिकले के के अधिकार पाएका रहेछन् । त्यस्तो अधिकार कसरी सदुपयोग गरेछन्, अधिकार पाएर उनीहरूमा के के सकारात्मक प्रभाव परेको रहेछ भन्ने जस्ता प्रश्न गर्दै छलफल गर्नुहोस् र नागरिक अधिकारका सम्बन्धमा प्रस्ट पारिदिनुहोस् । कथामा भनिए जस्तै अधिकार तपाइँ र तपाइँको परिवारले पाएका छन् कि छैनन् भनी छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

नागरिकका राजनीतिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा सांस्कृतिक, आर्थिक, अधिकारसहितको सूची प्रदर्शन गर्दै प्रत्येक अधिकारका सम्बन्धमा पालैपालो चित्र, फोटो, भिडियो आदि प्रदर्शन गर्दै प्रस्ट पारिदिने । यस्ता अधिकारहरूलाई हाम्रो संविधानमा मौलिक हकका रूपमा समावेश गरिएको कुरा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

हाम्रो संविधानमा व्यवस्था भएका मौलिकहकमध्ये एउटा कार्डमा एउटा हक र त्यसको छोटो व्याख्या लेखिएको मेटाकार्ड तयार पार्ने । प्रत्येक विद्यार्थीलाई एक एकओटा कार्ड दिने । धेरै विद्यार्थी सङ्ख्या भएमा एउटै हकको दुईओटा कार्ड बनाउने । थोरै विद्यार्थी भएमा एक जनालाई दुई वा तीनओटा कार्ड दिनुहोस् ।

- अब आधा विद्यार्थीलाई एक लाइनमा उभिन लगाउनुहोस् र तिनको सामुन्ने अर्को आधा विद्यार्थीलाई उभिन लगाउनुहोस् ।
- एक लाइनका विद्यार्थीलाई स्थिर र अर्को लाइनलाई चलायमान लाइन भनी तोक्ने । चलायमान लाइनका विद्यार्थी घन्टी बजेपछि दायाँतर्फ एक स्टेप सर्नु पर्ने र सबैभन्दा पछाडिको व्यक्ति निस्केर लाइनको पहिलो व्यक्ति भएको खाली ठाउँमा गएर बस्न निर्देशन दिनुहोस् ।
- प्रत्येक ३० सेकेन्डमा घन्टी बज्ने छ ।
- लाइनमा आफ्नो अगाडि जो हुन्छन् उनलाई आफ्नो कार्डमा लेखिएको कुरा सुनाउने र आफूले पनि सामुन्नेको साथीको कुरा सुन्न भन्नुहोस् ।
- ३० सेकेन्ड सकिएपछि घन्टी बज्ने छ । चलायमान लाइनका साथीहरू दायाँतर्फ सर्नेछन् । यो क्रम सो लाइनका सबैको पालो नसकिएसम्म चलिरहन्छ ।

क्रियाकलाप ४

पहिले नागरिक अधिकारको उपयोग गर्न नपाएर दुःख पाएको वा समस्यामा परेको र पछि नागरिक अधिकारको उपयोग गरेर सुख पाएको वा सन्तुष्टि भएको कथा प्रस्तत् गर्दै नागरिक अधिकारको उपयोग र महŒव सम्बन्धमा प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

अधिकारबाट वञ्चित भएका कारण समस्यामा परेको, पछि अदालतमा अधिकार मागेर अधिकार पाएको र समस्या सामाधान भएको कथा प्रस्तुत गर्दै छलफल गर्नुहोस् । अधिकारबाट वञ्चित भएमा अदालतबाट अधिकार दिलाउने काम हुन्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

नागरिक अधिकार उपयोग गरिएको चित्र फोटो, भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् र नागरिकले आफ्नो अधिकार नपाएमा अदालतमा माग गर्नुपर्छ । आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्दा अरूको अधिकारको हनन हुनुहुँदैन भन्ने कुरामा सधैँ सचेत रहनुपर्छ भन्ने कुरा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

तलका जस्तै छोटा प्रश्न सोधेर मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(क) नागरिक अधिकारअन्तर्गत कुन कुन अधिकार पर्छन् ? ती के के हुन् ?

(ख) तपाईंले कुन कुन अधिकार उपयोग गर्न पाउनुभएको छ ?

(ग) नागरिकका राजनीतिक अधिकारअन्तर्गत कुन कुन अधिकार पर्छन् ?

(घ) नेपालको संविधानमा कतिओटा मौलिक हक समावेश गरिएका छन् ?

६. थप अध्ययन सामग्री

यो सामग्री शिक्षकको स्वअध्ययनका लागि मात्र हो ।

१. नागरिक अधिकार	**२. राजनैतिक अधिकार**	**३. आर्थिक अधिकार**
(क) जीवनको अधिकार (ख) पारिवारिक जीवनको अधिकार (ग) शिक्षाको अधिकार (घ) व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको अधिकार (ङ) समानताको अधिकार (च) धार्मिक अधिकार (छ) सांस्कृतिक अधिकार (ज) सम्पत्तीको अधिकार (झ) विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता (ञ) सङ्गठनको स्वतन्त्रता (ट) न्यायको अधिकार (ठ) घुमफिर गर्ने स्वतन्त्रता (ड) व्यक्तिगत सम्मानको रक्षाको अधिकार	(क) मतदानको अधिकार (ख) निर्वाचित हुने अधिकार (ग) सरकारी नोकरी पाउने अधिकार	(क) कामको अधिकार (ख) पर्याप्त पारिश्रमिकको अधिकार (ग) सम्पत्तीको अधिकार (घ) आराम गर्ने र फुर्सद लिने अधिकार (ङ) सामाजिक र आर्थिक सुरक्षाको अधिकार

खेल खेलाउने प्रयोजनका लागि मेटाकार्ड तयार पार्न तलका जस्तै बुँदा प्रयोग गर्नुहोस् ।

१. सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक

प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुने छ । कसैलाई पनि मृत्युदण्डको सजाय दिने गरी कानुन बनाइने छैन ।

२. **स्वतन्त्रताको हक**

प्रत्येक नागरिकलाई विचार राख्ने, शान्तिपूर्वक भेला हुने, सङ्घ र संस्था खोल्ने, आवतजावत र बसोबास गर्ने, पेसा गर्ने स्वतन्त्रता हुने छ ।

३. **समानताको हक**

सबै नागरिक कानुनको दृष्टिमा समान हुने छन् । कसैलाई पनि कानुनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन ।

४. **सञ्चारको हक**

कुनै समाचार, लेख, रचना, श्रव्य, दृश्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न वा सूचना प्रवाह गर्न प्रतिबन्ध लगाइने छैन ।

५. **न्यायसम्बन्धी हक**

कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ भएको कारणसहितको सूचना नदिई थुनामा राखिने छैन ।

पाठ ३ हाम्रा कर्तव्य

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : २ घण्टा**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नागरिकको परिचय दिई नागरिक कर्तव्य पालना गर्न र अधिकारप्रति सचेत रहन	• नागरिक कर्तव्य पहिचान गर्न • व्यक्तिगत कर्तव्य बुझी सोअनुसार व्यवहार गर्न

२. पाठ परिचय

कर्तव्य आफूले गर्नुपर्ने जिम्मेवारी वा दायित्व हो । प्रत्येक देशका नागरिकहरूले आफूले गर्नुपर्ने कार्य तथा दायित्व आफैँले जानेर वा बुझेर गर्नुपर्छ । अरूको अधिकारमा नकारात्मक असर पर्ने गरी कुनै पनि क्रियाकलाप नगर्नु वा गर्न प्रोत्साहन नगर्नु पनि कर्तव्य हो । कर्तव्य बाध्यात्मक हुँदैन, यो स्वेच्छिक हुन्छ । मानवअधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा २९ मा नागरिक कर्तव्य सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ, 'हरेक नागरिकले आफ्नो अधिकार उपभोग गर्दा अरूको अधिकारको पनि ख्याल गर्नुपर्छ ।' नागरिकका कर्तव्यहरू मुख्य गरी नागरिक कर्तव्य, नैतिक कर्तव्य, कानुनी कर्तव्य र सामाजिक कर्तव्य गरी चार प्रकारका हुन्छन् । विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो कर्तव्यका सम्बन्धमा बोध गराउने उद्देश्यले यी विषयवस्तु समावेश गरिएका छन् ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- नागरिक कर्तव्य लेखिएको चार्ट
- विभिन्न प्रकारका कर्तव्य लेखिएका मेटाकार्ड
- नागरिक कर्तव्य पालना गरिएका चित्र, फोटो भिडियो
- नागरिक कर्तव्य पालनासम्बन्धी घटना अध्ययन

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूले दैनिक रूपमा गर्दै आएका कार्यका सम्बन्धमा छलफल गर्दै कर्तव्यको अवधारणा सम्बन्धमा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

नागरिक कर्तव्य झल्कने चित्र वा भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गराउनुहोस् । त्यसमा कुन कुन कर्तव्य पालना भएको छ र त्यसले के सकारात्मक प्रभाव परेको छ भन्ने सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

विद्यार्थीहरूलाई तपाईंहरूले पालना गरेका कर्तव्य के के हुन् र त्यसबाट के के सकारात्मक प्रभाव परेको छ भन्ने सम्बन्धमा तलको जस्तै तालिका बनाई भर्न लगाउनुहोस् र प्रस्तुत गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

पालना गरेको कर्तव्य	सकारात्मक प्रभाव

क्रियाकलाप ४

कक्षामा चार समूह निर्माण गरी प्रत्येक समूहलाई पाठ्यपुस्तकमा भएका एक एकओटा कथाहरू वा त्यस्तै सन्देश दिने गरी तयार पारिएको कथा अध्ययन गरी त्यस कथामा पालना भएका कर्तव्यहरू लेखेर पालैपालो प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक प्रस्तुतिसँगै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

अधिकार र कर्तव्य एकअर्काका परिपुरक हुन् भन्ने प्रस्ट पार्न विद्यार्थीहरूलाई अधिकार र कर्तव्यका एक एकओटा उदाहरण प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । शिक्षा पाउनु बालअधिकार हो भने मिहिनेत गरेर पढ्नु कर्तव्य हो । विद्यार्थीले भनेअनुसार उदाहरण अगाडि बोर्डमा लेखिएको तलको जस्तै तालिकामा भर्दै जानुहोस् ।

अधिकार	**कर्तव्य**
खेल्न पाउनु	खेलका सामग्री सुरक्षित गरेर राख्नु
माया ममता पाउनु	सम्मान र आदर प्रकट गर्नु
गुणस्तरीय सामान किन्न पाउनु	बिल लिनु

क्रियाकलाप ६

कक्षामा विभिन्न समूह बनाउनुहोस् । अधिकार र त्यससँग सम्बन्धित कर्तव्य उल्लेख भएको वाक्यपत्ती छ्यासमिस गर्नुहोस् र हरेक समूहमा कर्तव्य र अधिकारको जोडा मिलाउन लगाउनुहोस् । जुन समूहले छिटो सक्छ सो समूहलाई विभिन्न क्रियाकलापमार्फत प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।

पढ्न पाउनु, खेल्न पाउनु, माया ममता पाउनु, खाना खान पाउनु, ध्यान दिएर पढ्नु, आफूभन्दा ठुलालाई आदर गर्नु, खाना खेर नफाल्नु, अनुशासित भएर खेल्नु, कर तिर्नु, कर तिरेपछि बिल माग्नु

क्रियाकलाप ७

कक्षामा विद्यार्थीलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी अधिकार र कर्तव्यसँग सम्बन्धित रही अब मेरो पालो खेल (Pens in the middle) खेलाउनुहोस् ।

प्रश्नहरू निम्न हुन सक्छन् ।

(क) कुनै एकओटा आफूले उपयोग गरेको अधिकार भन्नुहोस् ।

(ख) कुनै एक कर्तव्यको उदाहरण दिनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

निम्नलिखित प्रश्नका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् र आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

(क) कर्तव्य भनेको के हो ?

(ख) अधिकार र कर्तव्य एकअर्कामा सम्बन्धित छन् । यस भनाइलाई उदाहरणसहित पुष्टि गर्नुहोस् ।

विद्यार्थीले कक्षामा गरेका खेललाई निम्न आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

- **सहभागीताको अवस्था**
- **सक्रियता**

- **विषयवस्तुको बोध**
- **सहयोग**

७. थप अध्ययन सामग्री

प्रस्तुत सामग्री स्वअध्ययनका लागि मात्र हो ।

१. नैतिक कर्तव्य

(क) आमाबुबा, गुरुजन र ज्येष्ठ नागरिकलाई आदर गर्नु

(ख) असहाय, दीन दुःखी मानिसप्रति दया गर्नु

(ग) बालबालिका, असक्त र असहायप्रति माया, सद्भाव राख्नु र सहयोग गर्नु

(घ) सबै मानिसप्रति मैत्रीभाव एवम् सम्मानजनक व्यवहार गर्नु

(ङ) आदर्श, स्वच्छ एवम् पवित्र जीवन बिताउनु

(च) अरूको जीवनमा चोट नपुऱ्याउनु

(छ) अरूको मान प्रतिष्ठामा प्रतिकूल असर नपार्नु

(ज) सधैँ सत्य र न्यायको पक्षमा आवाज उठाउनु

२. कानुनी कर्तव्य

(क) संविधान र कानुनका बारेमा जानकारी राख्नु

(ख) संविधान र कानुनको पालना गर्नु

(ग) अन्यायमा पर्दा न्यायालयसमक्ष न्यायको माग गर्नु

(घ) कानुन कार्यान्वयनमा सरोकारवालालाई सहयोग पुऱ्याउनु

(ङ) कानुनको आवश्यक सुधारमा सहयोग पुऱ्याउनु

३. सामाजिक कर्तव्य

(क) सामाजिक मूल्य, मान्यता र परम्पराप्रति जागरुक हुनु

(ख) चाडपर्व, सामाजिक उत्सवहरूमा सहभागी हुनु

(ग) धार्मिक स्थल, मठ, मन्दिरको संरक्षण, संवर्धन र सरसफाइमा सहभागी हुनु

(घ) सामाजिक कुरीति, कुप्रथा, अन्धविश्वासबाट टाढा रहनु, आफू संलग्न नहुन र अरूले गरेका त्यस्ता क्रियाकलापको ढाकछोप, छलछाम नगर्नु, त्यस्ता घटना र व्यक्तिलाई कानुनी दायरामा ल्याउन सहयोग गर्नु

(ङ) समाजमा धार्मिक तथा सांस्कृतिक सहिष्णुता कायम गर्नु

(च) समाजमा सामाजिक सद्भाव, भातृत्व, मेलमिलाप र एकता कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउनु

(छ) सवारी नियम पालना गर्नु

४. नागरिक कर्तव्य

(क) देशको शान्ति र सुरक्षाका लागि सधैँ सकारात्मक योगदान दिनु

(ख) राज्यका निकाय तथा सरोकारवालालाई सहयोग गर्नु

(ग) विकासका कार्यक्रममा सहभागीता जनाउनु

(घ) कर तिर्नु

(ङ) मतदान गर्नु र सुयोग्य व्यक्ति चुन्नु

(च) उम्मेदवार बनेर निर्वाचनमा भाग लिनु

(छ) सत्य र न्यायको पक्षमा आवाज उठाउनु

(ज) देशको सिमा रक्षा र अधिकारका लागि आवाज उठाउनु

(झ) राष्ट्रियताको रक्षा गर्नु

(ञ) सार्वजनिक सम्पतिको सुरक्षा र संरक्षण गर्नु

पाठ ४ | **लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यता** | अनुमानित **कार्यघण्टा** : २

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यताको अनुसरण गर्न	• लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यताको परिचय दिन • लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यतको महŒव बताउन • लोकतान्त्रिक प्रक्रियासँग परिचित हुन • लोकतान्त्रिक संस्कार विकास गर्न

२. पाठ परिचय

लोकतन्त्र भनेको जनताको शासन हो । लोकतन्त्रले नागरिकको चाहनाअनुसार शासन गरिनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्छ । लोकतन्त्रमा नागरिकले आफूले चुनेका प्रतिनिधिमार्फत शासन सञ्चालन हुन्छ ।
लोकतन्त्रको अनुभूति हुने गरी विकास हुन भने नागरिकमा पनि लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता**को विकास हुनु जरुरी हुन्छ । बहुमतको कदर गर्नु, अल्पमतको सम्मान गर्नु, आफ्नो स्वतन्त्रताको उपयोग गर्दा अरूको स्वतन्त्रताको ख्याल गर्नु, अधिकारको माग गर्नु, निर्वाचनमा भाग लिनु, कानुनलाई मान्नु जस्ता कार्यहरू लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता** हुन् । कुनै पनि देश विकसित हुन त्यस देशका नागरिकमा सकारात्मक धारणा र लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता**को विकास हुनु**पर्छ** । त्यसैले प्रत्येक नागरिकले आफ्नो अधिकारको सदुपयोग गर्दै देशको आर्थिक सामाजिक विकास गर्न लोकतन्त्र अनुरूपको संस्कार र व्यवहारको विकास गर्नु**पर्छ** । यस पाठमा लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यताको परिचय, महŒव र **मूल्यमान्यता**को अनुसरणका व्यवहारिक पक्षलाई समेटिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यताका बुँदा लेखिएको चार्ट
- लोकतान्त्रिक व्यवहारका उदाहरण लेखिएका घटना अध्ययनहरू
- कथाहरू, चित्र, भिडियो, पत्रपत्रिकाका कटिङ

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

कक्षामा हामी के कस्तो कार्य गर्छौं भनी प्रश्न गर्नुहोस् । विद्यार्थीबाट पढ्छौं, मिलेर बस्छौं, छलफल गर्छौं, सहयोग गर्छौं जस्ता जवाफ आउने छन् । तिनलाई सिकाइ पाटीमा टिप्दै जानुहोस् । विद्यार्थीबाट फरक खालको जवाफ आएमा पनि टिप्दै जाने र हामीले खोजे जस्तो जवाफ आउने गरी क्लु दिँदै सहजीकरण गर्नुहोस् । ती जवाफ समेटेर यी हाम्रा व्यवहार हुन् । यस्ता व्यवहारले हाम्रा मूल्यमान्यताको प्रतिविम्बन गर्छन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

हाम्रो कक्षाको नेता शिक्षकले छानिदिनु उचित होला कि तपाईंहरू आफैँले छान्न पाउनु उचित होला भनी एकछिन छलफल गर्नुहोस् । विद्यार्थीको विचार दुवैतर्फ आउन सक्छ । शिक्षकले छानिदिनुपर्छ भन्ने विद्यार्थी सङ्ख्या बढी भएमा बिस्तारै आफैँले छान्न पाउँदा हुने फाइदाका क्लुहरू दिँदै आफैँले छान्न पाउनु ठिक भन्ने तर्फको सङ्ख्या बढाउँने । त्यसो भए अब हामी आफ्नो कक्षाको नेता आफैँ छानौँ भनी नमुना निर्वाचन गराउनुहोस् । छानिसकेको रहेछ भने कसरी छानिएको हो भन्ने छलफल गर्नुहोस् । त्यसो भएमा पनि नमुना निर्वाचन भने गराउनुहोस् ।

यसका लागि निम्नानुसार कार्य गर्नुहोस् ।

- नेता हुन इच्छुक उमेदवारहरू खडा गर्नुहोस् ।
- मतपेटिकाको रूपमा एक कार्टुन बक्स तयार पार्ने ।
- सबै विद्यार्थीलाई एउटा कागजको टुक्रामा आफूलाई मन परेको उम्मेदवारको नाम लेखेर मतपेटिकामा हाल्न लगाउनुहोस् ।
- विद्यार्थीको सहभागीतामा मत गणना गरेर विजयी उम्मेदवार घोषणा गर्नुहोस् ।

यसरी हामीले कक्षामा आफ्नो प्रतिनिधि आफैँले छान्न पाउनु लोकतन्त्र हो । हामीले निर्वाचनका रूपमा लोकतात्रिक **मूल्यमान्यता**को अभ्यास गर्‍यौं । निर्वाचन लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यताको महŒवपूर्ण विशेषता हो भनी प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

तपाईँलाई आफू बस्ने समाज राम्रो हुन त्यहाँका मानिसहरूले कस्तो व्यवहार गरिदिए हुन्थ्यो जस्तो लाग्छ भनी प्रश्न गर्दै विद्यार्थीहरूलाई मस्तिष्क मन्थन गराउनुहोस् । उनीहरूले सोचेका कुरा बुँदागत रूपमा लेख्न लगाउनुहोस् । सबैका विचार पालैपालो प्रस्तुत गर्दै जाने, अरू साथीले दोहोरिएका बुँदा चिनो लगाउँदै आफ्नो पालोमा नदोहोरिएका बुँदा मात्र भन्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता**का विशेषता झल्कने चार्ट प्रदर्शन गर्दै प्रत्येक विशेषताका उदाहरण दिएर पालैपालो छलफल गर्नुहोस् । जस्तै :

- बहुमतको कदर गर्नु
- अल्पमतको सम्मान गर्नु
- आफ्नो स्वतन्त्रताको उपयोग गर्दा अरूको स्वतन्त्रताको ख्याल गर्नु
- अधिकारको प्रयोग गर्नु र कर्तव्य पालना गर्नु
- निर्वाचनमा भाग लिनु
- कानुनलाई मान्नु
- राज्यले सबै जाति, धर्म, संस्कृतिको संरक्षण गर्नु
- शासनमा सबै जाति, धर्म, लिङ्ग, संस्कृतिका नागरिकको सहभागीता हुनु

क्रियाकलाप ५

लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता**को पालना गर्दा हुने सकारात्मक प्रभाव र नगर्दा हुने नकारात्मक प्रभाव भल्कने घटना अध्ययन (कथा) बनाउने । सो कथा प्रस्तुत गर्दै छलफल गर्नुहोस् । घटनामा के के भएको थियो, किन भएको थियो, के के प्रभाव परेको थियो जस्ता प्रश्नमा छलफल गरी लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता**को महŒव प्रस्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप ६

विद्यार्थीहरूका विभिन्न समूह बनाई प्रत्येक समूहलाई एक एकओटा लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता**का व्यवहार झल्कने भूमिका अभिनय गर्न लगाउनुहोस् । शिक्षकले आवश्यक सहजीकरण र पृष्ठपोषण दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ७

कक्षाका विद्यार्थीलाई खुला ठाउँमा लगी गोलाकार घेरामा बस्न लगाउनुहोस् । अब हाम्रो कक्षालाई अझैँ व्यवस्थित गर्न के के गर्नुपर्ला भनी सबैको राय सुझाव राख्न लगाउनुहोस् । सबैका राय सुझाव टिप्दै जाने र अन्त्यमा ती सबैलाई समेटेर एक निर्णय गर्नुहोस् । त्यसका आधारमा एक कक्षा नियम बनाएर सोही बैठकबाट पारित गराउनुहोस् र कक्षामा टाँसेर कार्यान्वयनमा ल्याउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

(क) तलका जस्तै छोटा प्रश्न सोधेर मूल्याङ्कन गर्नुहोस् र आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

- लोकतन्त्र भनेको के हो ?
- लोकतान्त्रिक **मूल्यमान्यता**का विशेषता के के हुन् ?
- नागरिकले लोकतन्त्रमा गर्न हुने र नहुने व्यवहार तलको तालिकामा भर्नुहोस् ?

के के गर्नुपर्छ	के के गर्नुहुँदैन

(ख) तलको श्रेणीमापनका आधारमा कक्षा नेता छान्ने क्रियाकलापको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

विद्यार्थीको नाम	**सक्रियता**	**भूमिका निर्वाह**	**विषयवस्तुको बुझाइ**

धेरै राम्रो = क **धेरै राम्रो = ख** **ठिकै = ग**

६. थप सुझाव

लोकतन्त्रको रक्षा : हाम्रो भूमिका शीर्षकमा वक्तृत्वकला प्रतियोगीता सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

पाठ ५ **बालअधिकार** अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
बालअधिकार र कर्तव्य पहिचान गरी बालअधिकारको उपयोगप्रति सचेत रहन	• बालअधिकारका आधारभूत पक्षबारेमा जानकारी प्राप्त गर्न • बालअधिकारको उपयोगका तरिका सम्बन्धमा सचेत रहन • बालबालिकाका कर्तव्यका सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गर्न • बालअधिकार संरक्षणमा भएका प्रयास बारेमा खोजी गर्न

२. पाठ परिचय

आजका बालबालिका भोलिका कर्णधार हुन् । प्रत्येक बालबालिकाले शिक्षा, स्वास्थ्य, हेरचाह र स्याहारसुसार पाउनु**पर्छ** । उनीहरू जन्मेदेखि बालिक नभएसम्म अभिभावक, परिवार, समाज र राज्यले संरक्षण, विकास, सहभागीता र बाँच्न पाउने अधिकार सुरक्षित गरिदिनु**पर्छ** । बलबालिकालाई श्रममा लगाउन पाइँदैन । यसरी बालबालिकाले गर्भमा रहेदेखि बाल्यावस्था रहेसम्म अभिभावक, समुदाय र राज्यबाट पाउनु पर्ने अधिकारहरू नै बालअधिकार हुन् ।

बालबालिकाको अधिकारको सुनिश्चित गर्न संयुक्त राष्ट्रसङ्घबाट सन् १९८९ मा बालअधिकार महासन्धि पारित भएको छ । नेपालले पनि उक्त महासन्धिमा हस्ताक्षर गरेर नेपाली बालबालिकाको हकहितको संरक्षण गर्नुहोस् प्रतिबद्धता जनाएको छ । त्यसैगरी नेपालको संविधानको धारा ३९ मा बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ । बालअधिकार संरक्षण ऐन २०४८ ले पनि बाल अधिकरको संरक्षणमा सहयोग गरेको छ । बालबालिकाको अधिकारको रक्षा र संरक्षण गर्नुहोस् दायित्व पनि अभिभावक, समाज र राज्यको हो । यस पाठमा बालअधिकार, यसको महŒव, सचेतना र संरक्षणका प्रयास सम्बन्धमा चर्चा गरिने छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- बालअधिकार संरक्षण वा उपयोग भएको र हनन भएका चित्रहरू
- बालअधिकार संरक्षण सम्बन्धमा घटना अध्ययन (सत्य घटनामा आधारित कथा)
- बालअधिकारहरू लेखिएको चार्ट
- बालअधिकारसम्बन्धी मौलिक हकमा उल्लेखित बुँदाहरू लेखिएको चार्ट

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- बालअधिकारको उपयोग भएका विभिन्न चित्र वा स्लाइडहरू देखाई त्यहाँ के के भइरहेको छ भनी छलफल गराउनुहोस् ।
- त्यसपछि बालअधिकारको हनन भएको चित्र वा स्लाइड देखाएर त्यहाँ के के भइरहेको छ भनी छलफल गराउनुहोस् ।
- हाम्रो वरपर यस्ता घटना हुने गरेका छन् कि भनी सोध्नुहोस् र कुन घटना वा चित्र तपाईँहरूलाई मन पर्‍यो र कुन कुन मन परेन भनी उनीहरूको विचार व्यक्त गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

जिग्स विधिका माध्यमबाट बालअधिकारका विविध पक्षका सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् ।

- विद्यार्थीहरूको पाँच पाँच जनाको एक समूह हुने गरी विभिन्न मातृ समूह बनाउनुहोस्, हरेक समूहमा एक, दुई, तीन, चार, पाँच भन्न लगाई आआफ्नो नम्बर सम्झन लगाउनुहोस् ।
- अब प्रत्येक समूहका विद्यार्थीमध्ये एक एक नम्बर भएकाको समूह क, दुई दुईको समूह ख गर्दै पाँचओटा विज्ञ समूह बनाउनुहोस् ।
- अब विज्ञ समूहमा निम्नानुसारको विषयवस्तुमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् । हरेक समूहको छलफलको विषयवस्तु फरक फरक हुने छ ।

  समूह क - बाँच्न पाउने अधिकार

  समूह ख - संरक्षणको अधिकार

  समूह ग - सहभागीताको अधिकार

  समूह घ - खेलकुद, मनोरञ्जन, सांस्कृतिक अधिकार

  समूह ङ - शिक्षाको अधिकार

  सबै समूहको छलफल सकिएपछि मातृ समूहमा फर्केर आफूले सिकेका कुरा आफ्ना समूहका साथीहरूलाई पालैपालो सिकाउन लगाउनुहोस् । शिक्षकले प्रत्येक समूहमा पुगेर आवश्यक सहजीकरण गर्नुहोस् । मातृ समूहमा छलफल सकिएपछि हरेक समूहबिचमा अगि सिकेका विषयवस्तुमा आधारित भई हाजिरीजवाफ वा तातो कुर्सी खेल खेलाउन/ गराउन सकिन्छ ।

क्रियाकलाप ३

विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी बालअधिकार संरक्षण र हननका विभिन्न पक्ष झल्काउने भूमिका अभिनयको तयारी गर्न लगाउनुहोस् । सबैको तयारी सकिएपछि पालैपालो प्रस्तुतीकरण गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

बालअधिकार शीर्षकमा कथा, कविता, गीत, चित्र, समाचारमध्ये आफूलाई रुचि भएको विधामा रचना गरेर ल्याउन गृहकार्य दिने र अर्को कक्षामा प्रस्तुतीकरण गराउनुहोस् वा प्रतियोगीता गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

आफ्नो समुदायमा बालअधिकार हननका घटना खोजी गरी कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् र छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित बालअधिकारसम्बन्धी समाचारहरू सङ्कलन गर्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ७

बालअधिकारको प्राप्ति र हननसँग सम्बन्धित रही आफ्ना अनुभवलाई समेटेर अनुच्छेद तयार पार्न लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ८

बालअधिकार हननसँग सम्बन्धित पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचार, सम्पदकीय, चित्र आदि सङ्कलन गरी बुलेटिन बोर्डमा टाँस्न लगाउनुहोस् र पालैपालो बुलेटिन बोर्ड अध्ययन गर्न लगाई त्यहाँ भएका मुख्य मुख्य कुरा टिपोट गरी भन्न लगाउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

१. विद्यार्थीहरूले भूमिका अभिनयका क्रममा गरेका कार्य र सहभागीताको अवलोकन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

विद्यार्थीको समूह	सिर्जनात्मकता	विषयवस्तुमा स्पष्टता	सक्रियता	हाउभाउ
(क)				
(ख)				
(ग)				
(घ)				

२. निम्न प्रश्न सोधी विद्यार्थीको सिकाइ अवस्थाको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् र आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

- बालअधिकार भनेको के हो ?
- तपाईँले कुन कुन अधिकार प्रयोग गर्न पाउनुभएको छ ?
- बालअधिकार हननका घटना देखेमा के गर्नुपर्छ ?

६. थप अध्ययन सामग्री

यो सामग्री शिक्षकको स्वअध्ययनका लागि मात्र हो ।

बालबालिकाको अधिारको संरक्षण गर्न संयुक्त राष्ट्रसङ्घबाट सन् १९८९ मा बालअधिकार महासन्धि पारित भएको छ । नेपालले पनि उक्त महासन्धिमा हस्ताक्षर गरेर नेपाली बालबालिकाको हकको संरक्षण गर्ने प्रतिबद्धता जनाएको छ । त्यसैगरी नेपालको संविधानको धारा ३९ मा बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकका रूपमा व्यवस्था गरेको छ । जसअनुसार यी कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

१. प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचानसहित नामकरण र जन्मदर्ताको हक हुने छ ।
२. प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक हुने छ ।
३. प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागीताको हक हुने छ ।
४. कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन ।
५. कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन ।
६. कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन ।
७. कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन ।
८. प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुने छ ।
९. असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित एवम् जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुने छ ।

पाठ ६ हाम्रा सामाजिक नियम अनुमानित कार्यघण्टा : २

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
सामाजिक नियमको पालना गर्न	– सामाजिक नियमहरूसँग परिचित हुन – सामाजिक नियमहरूको पालना गर्ने बानीको विकास गर्न

२. पाठ परिचय

समाजमा अनुशासन, सहकार्य, सुशासन, मेलमिलाप र सहिष्णुता कायम गर्न विभिन्न प्रकारका नीति, नियम, प्रचलन, रीतिरिवाजको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । हुन त यसका लागि राज्यले नियम कानुनको व्यवस्था गरेको हुन्छ । तर कतिपय अवस्थामा समाजले आफैँले बनाएका नियम र चलनले पनि समाजलाई व्यवस्थित गरेको हुन्छ । यसलाई सामाजिक नियम भनिन्छ । सामाजिक नियम सामान्यतः कँहीकतै पनि नलेखिएको हुन पनि सक्छ तर पनि यसको पालना समाजका सबैले गर्ने गर्छन् । कतिपय सामाजिक नियमहरू समयअनुसार सान्दर्भिक नभएको पनि हुन सक्छ । त्यस्ता नियमलाई सुधार गर्दै राम्रा सामाजिक नियमलाई भने संरक्षण र निरन्तरता दिँदै जानु**पर्छ** । यस पाठमा सामाजिक नियमहरूको अवधारणालाई उदाहरण दिएर स्पष्ट पार्नुका साथै विद्यार्थीमा सामाजिक नियमहरूको पहिचान र पालनामा गर्न प्रेरित गर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- समाजमा हुने विभिन्न प्रकारका सामाजिक कार्यहरू र गतिविधि झल्कने चित्र, भिडियो, फोटो
- समाजिक नियमहरूको उदाहरण लेखिएको चार्ट

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

हाम्रो कक्षामा के के गर्नुहुन्छ र केके गर्नुहुँदैन भन्ने प्रश्न सोध्नुहोस् । विद्यार्थीबाट आएका जवाफ बोर्डमा टिप्दै जानुहोस् । त्यसपछि विद्यार्थीसँग यी नियमहरू कसले बनाएको हो ? कसरी थाहा भयो ? किन पालना गरेको ? भन्ने जस्ता प्रश्न गरी छलफल गर्नुहोस् । यसरी हामीले कक्षाका नियम बनाउने र नियम पालना गरिरहेका हुन्छौँ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

समाजमा पनि हामी नियमको पालना गरेर बसेका छौँ । हामीले समाजमा पालना गरेका नियम के के होलान् भनी छलफल गर्नुहोस् । समाजमा बस्दा के के गर्नु हुन्छ र के के गर्नुहुँदैन भनेर सोध्ने । त्यसरी समाजमा के के गर्नु हुन्छ र के के गर्नुहुँदैन भनेर मान्दै आएका कुरा नै सामाजिक नियम हुन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् । जस्तै :

- छिमेकमा सहयोग गर्नुपर्छ ।
- सार्वजनिक धारा खोलेपछि बन्द गर्नुपर्छ ।
- जथाभावी दिसापिसाब गर्नुहुँदैन । तोकिएको ठाउँमा मात्र गर्नुपर्छ ।

- जथाभावी फोहर फाल्नु हुँदैन ।
- अरूको सामान नसोधी लिनु हुँदैन ।
- जेष्ठ सदस्यको सल्लाह सुझाव, मार्गनिर्देशन पालना गर्नुपर्छ ।

समाजमा परम्पराअनुसार चलनचल्तीमा रहेको नियमलाई सामाजिक नियम र राज्यले बनाएको नियमलाई कानुन भनिन्छ भनी सामाजिक नियम र कानुनको भिन्नतालाई स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

हाम्रो समाजमा प्रचलित नियमहरूको सूची प्रदर्शन गर्दै तीमध्ये तपाईंको समुदायमा कुन कुन नियमहरू पालना भएको छ भनी भन्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीले भनेका नियम पनि टिप्दै जानुहोस् । सूचीमा लेखिएभन्दा फरक नियम रहेछ भने त्यसलाई पनि बताइदिनुहोस् र छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

सामाजिक नियम पालना गर्नाले के के फाइदा हुन्छ भनी चार्ट, चित्र, भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

विद्यार्थीहरूको विभिन्न समूह बनाई हरेक समूहलाई विभिन्न प्रकारका सामाजिक नियम पालना गरेको भूमिका अभिनय गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

“सामाजिक नियमको पालनाले असल समाज निर्माणमा सहयोग गर्छ ।” यस विषयमा पूर्व सूचना र तयारीका साथ वक्तृत्वकला कार्यक्रम आयोजना गर्नुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन /प्रतिविम्बन

(क) तलको तालिका भर्न लगाई स्वमूल्याङ्कन गर्न लगाउनुहोस् ।

सामाजिक नियम	**पालना गरेको छु ।**	**पालना गरेको छैन ।**
आफूभन्दा ठुलालाई आदर गर्ने		
परिवारको जेष्ठ सदस्यको सल्लाह मान्ने		
चाडपर्व, सांस्कृतिक उत्सवमा सहभागी हुने		
छिमेकमा अप्ठेरो परेका वेला सहयोग गर्ने		

पाठ ७ **हाम्रो सुरक्षा**

अनुमानित कार्यघण्टा : २

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
आफ्नो व्यक्तिगत तथा पारिवारिक सुरक्षा सम्बन्धमा सजग रहन	– व्यक्तिगत सुरक्षाका उपाय अवलम्बन गर्न – पारिवारिक सुरक्षाका उपायहरू उपयोग गर्न – सुरक्षाका लागि काम गर्ने निकायहरूका सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गर्न

२. पाठ परिचय

हाम्रो वरपर विभिन्न प्रकारका दुर्घटना भइरहेका हुन्छन् । सामान्य घाउचोट लाग्नेदेखि ठुला ठुला दुर्घटना पनि हुन सक्छन् किनकि हाम्रा वरपर विभिन्न प्रकारका असुरक्षाका अवस्थाहरू विद्यमान हुन सक्छन् । हामी कतिपय अवस्थामा नजानेर असुरक्षित हुन पुग्छौँ भने कतिपय अवस्थामा हाम्रा असावधानीका कारण असुरक्षित हुन पुग्छौँ । त्यसैले हामीलाई सुरक्षाको जानकारी र सचेतना आवश्यक हुन्छ । व्यक्तिगत र पारिवारिक सुरक्षाका लागि हामीले विभिन्न उपायका सम्बन्धमा जानकारी राख्नु**पर्छ** । आवश्यक परेका समयमा त्यस्ता उपाय अपनाएमा आफू पनि सुरक्षित हुन सकिन्छ भने अरूलाई सुरक्षित रहन सहयोग पुग्न सक्छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- विभिन्न प्रकारका असुरक्षाका अवस्था तथा सुरक्षाका उपाय झल्कने चित्र, फोटो, भिडियो
- सुरक्षा र असुरक्षाका घटना झल्कने समाचारका कटिङ एवम् घटना अध्ययन
- व्यक्तिगत एवम् परिवारिक सुरक्षाका उपायहरू लेखिएको चार्ट

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीहरूलाई कुनै वेला खेल्ने क्रममा घाउचोट लागेको वा दुर्घटना भएको छ कि भनी उनीहरूका अनुभव सुनाउन लगाउनुहोस् । त्यस्तो घटना किन भएको थियो, कसरी उपचार गरियो आदि प्रश्न गर्दै छलफल गर्नुहोस् । शिक्षकले पनि आफ्नो जीवनका त्यस्ता अनुभव बताउँदै विषय प्रवेश गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

पाठमा भएको समाचार एक विद्यार्थीलाई पढ्न लगाई सो घटना किन भएको थियो, के के सावधानी अपनाएको भए त्यस व्यक्तिको मृत्यु हुँदैन थियो होला भन्ने जस्ता प्रश्न गर्दै छलफल गर्नुहोस् । अब विद्यार्थीलाई पनि आफूले सुनेका, पढेका, देखेका घटना भन्न लगाएर दुर्घटनाका कारण र सुरक्षाका उपाय सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् । पत्रपत्रिकामा प्रकाशित यस्तै अन्य समाचार पनि प्रस्तुत गरी छलफल गर्नुहोस् ।

डढेलो निभाउन जाँदा जलेर मृत्यु

वनमा लागेको डढेलो निभाउने क्रममा जलेर ललितपुरको बाग्मती गाउँपालिका-७ गिम्दी, उर्लामा एक जनाको मृत्यु भएको छ । जिल्लाकै अति विकट र जोखिमयुक्त क्षेत्र मानिने उर्लाको धराप डाँडा सामुदायिक वनमा लागेको डढेको निभाउन जाँदा ५९ वर्षीय सन्तलाल सिङ्गारको मृत्यु भएको छ । डढेलो निभाउन जाँदा सुरक्षाका उपायहरू नअपनाइएकाले उक्त दुर्घटना भएको जानकारी प्राप्त भएको छ ।

क्रियाकलाप ३

व्यक्तिगत र पारिवारिक सुरक्षाका उपायहरू लेखिएको चार्ट वा स्लाइड प्रदर्शन गर्दै के के गर्नुपर्छ र के के गर्नुहुँदैन भनी छलफल गर्ने । प्रत्येक उपायका सम्बन्धमा चित्र वा भिडियो प्रदशर्नन गर्दै प्रस्ट पार्दै जाने ।

क्रियाकलाप ४

कुन अवस्थामा कुन सुरक्षा निकायमा सम्पर्क गर्ने भन्ने सम्बन्धमा आफ्ना अभिभावक वा छिमेकीसँग सोधेर तलको तालिका भर्ने परियोजना कार्य जिम्मेवारी व्यक्तिगत रूपमा तोक्नुहोस् । विद्यार्थीले भरेर ल्याएको तालिका कक्षामा प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

घटना	निकाय	फोन नम्बर
समुदायमा चोरी हुँदा	नेपाल प्रहरी	१००
सडक दुर्घटना हुँदा	ट्राफिक प्रहरी	....
आगलागी हुँदा	दमकल कार्यालय	....
बिरामी हुँदा	एम्बुलेन्स	....
अन्य		

मूल्याङ्कन

विभिन्न अवस्थामा के गर्ने भन्ने सम्बन्धमा तलको तालिका भर्न लगाउनुहोस् ।

अवस्था वा घटना	के गर्न हुन्छ वा के गर्न हुँदैन
घरमा कोही पनि नहुँदा	
छिमेकमा कोही दुर्घटनामा परेमा	
अपरिचित व्यक्तिले खानेकुरा दिएमा	
सामाजिक सञ्जालमा अपरिचित व्यक्तिले रिक्वेस्ट पठाएमा	
बाटामा हिँड्दा	
ओरालोमा वा भऱ्याङबाट हिँड्दा	
साथीहरूसँग खेल्दा	

पाठ ८ : **ट्राफिक नियमको पालना गरौँ** अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
आफ्नो व्यक्तिगत तथा पारिवारिक सुरक्षा सम्बन्धमा सजग रहन	• ट्राफिक नियमसँग परिचित हुन • ट्राफिक सङ्केतहरूको पहिचान गर्न • ट्राफिक नियमको पालना गर्न

२. पाठ परिचय

हामीले विभिन्न समयमा सडकको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । सडकमा सवारी साधनहरू तीव्र गतिमा गुडिरहेका हुन्छन् । सवारी चालक र सडकमा हिँड्ने बटुवा दुवैले सडकको नियम पालना गर्नुपर्छ । नियम उल्लङ्घन गरेमा वा अटेर गरेमा आफैँ दुर्घटनामा पर्न सकिन्छ । त्यसैले हामी सबैले सडक नियम, सडकका सङ्केत र सवारी साधनका बारेमा जानकारी राखेर सडक नियमको पालना गर्नुपर्छ । सडक नियमका सम्बन्धमा हामीलाई जानकारी गराउन सडकमा विभिन्न प्रकारका ट्राफिक बत्ती र ट्राफिक सङ्केतहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । यस सम्बन्धमा अगिल्ला कक्षामा पनि सिकाइएको हुँदा विद्यार्थीको पूर्व ज्ञान समेतलाई समेटेर क्रियाकलाप गराउनुपर्छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- ट्राफिक सङ्केत लेखिएको चार्ट
- ट्राफिक नियमसँग सम्बन्धित चित्र, फोटो, भिडियो

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीहरूलाई बाटामा हिँड्दा के कस्ता समस्या आइपर्न सक्छन् भनी प्रश्न गर्दै त्यस्ता समस्याबाट जोगिन अपनाउने गरेका सावधानीका उपाय सम्बन्धमा छलफल गरी विषय प्रवेश गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

सडक दुर्घटनासम्बन्धी समाचार वा घटना अध्ययन, चित्र, भिडियो प्रस्तुत गर्दै सडक दुर्घटना किन हुन्छ भनी प्रश्न गर्नुहोस् । विद्यार्थीबाट आएका जवाफ समेट्दै त्यस्ता दुर्घटनाबाट बच्न के कस्ता ट्राफिक नियम पालना गर्नु पर्ला भनी छलफल गर्नुहोस् । त्यस्तै विद्यार्थीले देखे सुनेका घटना सुनाउन लगाएर छलफल गर्नुहोस् । अन्तमा ट्राफिक नियमले सडक सुरक्षामा कसरी सहयोग गर्छ भनी ट्राफिक नियमको फाइदा सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

विद्यार्थीहरूलाई आफूले जानेको ट्राफिक सङ्केतहरू बनाउन लगाई अर्थसमेत लेख्न लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् । पाठ्यपुस्तकमा दिइएका र बनाउन छुटेका सङ्केतसमेत बनाउन लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

केही व्यावहारिक ट्राफिक नियमहरू, ट्राफिक सङ्केतहरू र तिनको अर्थ लेखिएको चार्ट प्रदर्शन गर्दै ट्राफिक नियमका बारेमा छलफल गर्नुहोस् । सडक पार गर्दा ट्राफिक लाइटको प्रयोग सम्बन्धमा भूमिका अभिनय गराउनुहोस् ।

मूल्याङ्कन

(क) सडक भएको क्षेत्रमा भए विद्यार्थीहरूले सडक प्रयोग गर्दा ट्राफिक नियमको पालना गरे नगरेको सम्बन्धमा सहपाठी, अभिभावक र आफूले समेत अवलोकन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण दिने । सडक नभएको ठाउँमा भए क्षेत्र भ्रमणका क्रममा वा सडक प्रयोग गरिएका समयमा ट्राफिक नियमको पालना कसरी गर्छन् अवलोकन गरी वा सहपाठीका सहयोगमा मूल्याङ्कन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण गर्नुहोस् ।

(ख) तलका जस्तै छोटा प्रश्न सोध्ने :

- ट्राफिक नियम भनेको के हो ?
- ट्राफिक नियम पालना गर्दा के के फाइदा हुन्छ ?
- यी सङ्केतले के के जनाउँछन् ?

६. थप सुझाव

सहरी क्षेत्रको विद्यालय भएमा नजिकको ट्राफिक प्रहरीलाई कक्षामा स्रोत व्यक्तिका रूपमा निम्ता गरी कक्षामा अन्तरक्रिया गर्न सकिन्छ ।

एकाइ चार **सामाजिक समस्या र समाधान**

अनुमानित कार्यघन्टा : २०

१. एकाइगत सिकाइ उपलब्धि

- सामाजिक विकृति र समस्याहरूको पहिचान गर्न र समाधानका उपायहरूको खोजी गर्न
- सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्ति, परिवार र स्थानीय सङ्घसंस्थाको भूमिका खोजी गर्न
- परिवार र कक्षाकोठामा हुनसक्ने विवादको पहिचान गरी त्यसको समाधानमा आफ्नो भूमिका प्रस्तुत गर्न

२. एकाइ परिचय

विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो समुदायमा प्रचलित सामाजिक समस्याहरूको पहिचान गरी त्यसका असरहरूप्रति सचेत रही सामाजिक समस्या समाधान कार्यमा सहभागी हुन सक्ने बनाउनु यस एकाइको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । हाम्रा समुदायमा विविध किसिमका सामाजिक समस्याहरू रहेका छन् । यी समस्याहरू उत्पन्न हुनुमा प्रशस्त कारणहरू जिम्मेवार रहेका छन् । हाम्रा समाजमा व्यप्त अन्धविश्वास, कुरीति, गरिबी, लैङ्गिक विभेद, असमानता, वर्गीय अन्तर आदि नै सामाजिक समस्याका मुख्य कारण हुन् । यस्ता सामाजिक समस्या समाधान गर्नका लागि व्यक्ति, परिवार, समाज र सङ्घसंस्था सबै क्रियासिल रहनुपर्छ । सामाजिक समस्या र विकृति, सामाजिक समस्या र विकृतिको समाधान, सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको भूमिका, विवाद, विवाद समाधान जस्ता विषयवस्तु यस एकाइमा समावेश गरिएका छन् ।

३. विषयवस्तु, सामग्री र समय विभाजनसम्बन्धी विवरण

पाठ	पाठको नाम	सिकाइ उपलब्धि	शैक्षणिक सामग्री	अ.का घण्टा.
१ २.	सामाजिक समस्या र विकृति सामाजिक समस्या र विकृतिको समाधान	सामाजिक विकृति र समस्याहरूको पहिचान गर्न र समाधानका उपायहरूको खोजी गर्न	- दैनिक प्रयोगमा आउने सामग्रीहरू - सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू लेखिएको चार्टपेपर - सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू झल्कने चित्र पोस्टर तथा भिडियो क्लिप्स - समाचारको नमुना - सामाजिक समस्याविरुद्ध चेतनामूलक गीत तथा कविताको नमुना	८
३	सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थको भूमिका	सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको भूमिका खोजी गर्न	• सामाजिक समस्या तथा विकृति झल्कने चित्र तथा पोस्टरहरू • सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्ति, परिवारले पुऱ्याएको योगदानका बारेमा कुनै घटना वा कथा वा भिडियो क्लिप्स • स्थानीय सङ्घसंस्थाको परिभाषा लेखिएको चार्टपेपर • सामाजिक समस्या समाधानमा योगदान पुऱ्याएको सङ्घसस्थाहरूको ब्रोसर, पर्चा, पम्प्लेट • सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको भूमिका लेखिएको चार्टपेपर • सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा काम गर्ने कुनै सङ्घसंस्थाको भिडियो क्लिप्स	४
४. ५	विवाद विवादको समाधान	परिवार र कक्षाकोठामा हुने	• विवादको परिभाषाको मेटाकार्ड • परिवारमा भएको विवादसम्बन्धी चित्र तथा पोस्टर, कथा, गीत	८

		विवादको पहिचान गरी त्यसको उचित व्यवस्थापनमा सहभागी हुन	कविता, घटना वा भिडियो • परिवारमा हुने विवादका सम्भावित कारणहरू, असरहरू र समाधानका उपायहरूलाई चित्रसहित तयार गरिएको पावरपोइन्ट स्लाइड वा चार्ट वा तालिका • परिवारमा हुने विवादका सम्भावित कारणहरू, परिवारमा हुने विवादका असरहरू र परिवारमा हुने विवाद समाधानमा अभिभावकको भूमिका लेखिएको चार्टपेपर • विवाद समाधानका उपायहरूको चार्ट • विवाद समाधानसम्बन्धी घटनाको नमुना	

पाठ १ सामाजिक समस्या र विकृति

पाठ २ सामाजिक समस्या र विकृतिको समाधान

अनुमानित कार्यघण्टा : ८

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	**विशिष्ट उद्देश्य**
सामाजिक विकृति र समस्याहरूको पहिचान गर्न र समाधानका उपायहरूको खोजी गर्न	• सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरूको पहिचान गर्न • आफ्नो समुदायमा भएका सामाजिक समस्याहरूको खोजी गरी सूची बनाउन • समाजमा घटेका सामाजिक समस्या तथा विकृतिका कारणहरू र तिनका असरहरू पत्ता लगाउन • सामाजिक समस्या समाधानका उपायहरूप्रति जानकार रही सामाजिक समस्या समाधानमा सहयोग गर्न

२. पाठ परिचय

समाजको विकासमा बाधा अड्चन पुऱ्याउने सामाजिक **मूल्यमान्यता** विपरित समाजमा चलेका कुप्रथा, चालचलन तथा प्रचलनहरूलाई सामाजिक विकृति तथा समस्या भनिन्छ । यसरी समाजमा प्रचलित **मूल्यमान्यता** विपरित मानिसले अपनाएका विविध गतिविधि नै सामाजिक समस्याका मुख्य कारक तत्त्व हुन् । त्यसैले यस्ता गतिविधिहरूबाट विद्यार्थीहरूलाई सचेत गराउनु**पर्छ** । चोरी, डकैती, लागूपदार्थ, धूम्रपान, घरेलु हिंसा, मद्यपान, बोक्सी प्रथा, धामी झाँक्री, छुवाछुत आदि सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू हुन् । यस्ता सामाजिक समस्या तथा विकृति उत्पन्न हुनाका कारणहरू धेरै छन् । चेतनाको कमी, अन्धविश्वास, गरिबी, बेरोजगारी आदि सामाजिक समस्या तथा विकृतिका कारण हुन् । यी सामाजिक समस्या र विकृति अन्त्यका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन, रोजगारीको सिर्जना, कानुनको पालना, आपसी मेलमिलाप जस्ता उपाय अवलम्बन गर्न सकिन्छ भनी विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक समस्या समाधानका लागि उत्प्रेरित गराउनु**पर्छ** । विद्यार्थीहरूलाई समाजमा प्रचलित सामाजिक विकृति र समस्याहरू पहिचान गर्न र समस्या उत्पन्न हुनाका कारणहरू र समस्या समाधानका उपायहरू पत्ता लगाई आफैँ सामाजिक समस्या निराकरणमा सहभागी हुन अभिप्रेरित गर्नु यस पाठको उद्देश्य रहेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- दैनिक प्रयोगमा आउने सामग्रीहरू
- सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू लेखिएको चार्टपेपर
- सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू झल्कने चित्र पोस्टर तथा भिडियो क्लिप्स
- समाचारको नमुना
- सामाजिक समस्या विरुद्ध चेतनामूलक गीत तथा कविताको नमुना

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू झल्कने चित्र, पोस्टर तथा भिडियो क्लिप्स देखाउने र विद्यार्थीहरूलाई यी कुन कुन सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू हुन् ? यस चित्र तथा भिडियोमा के के भइरहेका छन् ? यिनीहरूलाई किन सामाजिक समस्या भनिएका हुन् ? भनी पहिचान गर्न र भन्न अभिप्रेरित गर्नुहोस् र नचिनेमा वा भन्न नसकेमा आफूले सहयोग गर्नुहोस् ।
- विभिन्न उदाहरण, चित्र, पोस्टर वा भिडियो आदिका माध्यमबाट सामाजिक समस्या र विकृतिको अवधारणा स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

- हाम्रो समाजमा प्रचलित राम्रा प्रथा र नराम्रा प्रथासम्बन्धी दुई थरी चित्र वा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् । ती दुईबिचमा तुलना गर्न लगाई कुन राम्रो प्रथा र कुन नराम्रो प्रथा हो छुट्याउन लगाउने
- त्यसपछि छलफल, अन्तर्क्रिया गर्दै समाजको विकासमा बाधा अड्चन पुऱ्याउने सामाजिक **मूल्यमान्यता** विपरित समाजमा चलेका नराम्रा कुप्रथा, चालचलन तथा प्रचलनहरू सामाजिक विकृति तथा समस्याहरू हुन् भनी प्रस्ट पारिदिने
- सामाजिक समस्या तथा विकृति भनेको के हो ? भनी पूर्व पाठको पुनरवलोकन गराउँदै विद्यार्थीहरूलाई उदाहरणसहित सामाजिक समस्या तथा विकृतिका बारेमा भन्न अभिप्रेरित गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूबाट आएको जवाफलाई समाजमा प्रचलित विभिन्न किसिमका सामाजिक समस्याहरूको चित्र तथा भिडियो देखाउँदै अझ प्रस्ट हुने गरी बताइदिने ।

क्रियाकलाप ३

- कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई समूह छलफल विधिअनुसार चार समूहमा विभाजन बनाउने
- चार समूहलाई क्रमैसँग घटना १, घटना २, घटना ३ र घटना ४ अध्ययन गर्न लगाउनुहोस्
- प्रत्येक समूहलाई आआफ्नो समूहमा छलफल गरी उक्त घटनाको बारेमा तल दिइएका बुँदाहरूमा केन्द्रित रहेर टिपोट गर्न लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।
    - सामाजिक समस्या तथा विकृतिको नाम :
    - सामाजिक समस्या तथा विकृतिको कारण :
    - सामाजिक समस्या तथा विकृतिका असरहरू :
    - सामाजिक समस्या समाधानका उपायहरू :
- एक समूहको प्रस्तुतीकरणमा अरू समूहलाई सुझाव दिन लगाउनुहोस् र अन्त्यमा शिक्षकले प्रत्येक समूहलाई आवश्यक पृष्ठपोषण दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ४

- पाठ्यपुस्तकमा दिइएका बाहेक कुनै सामाजिक समस्या र विकृतिसम्बन्धी घटना शिक्षकले कक्षामा सुनाउने वा विद्यार्थीलाई आफ्नो समाजमा घटेको वा विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट सुनेको घटना सुनाउन लगाउनुहोस् । **(घटनाको नमुना थप अध्ययन सामग्रीमा दिइएको छ ।)**
- कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई त्यो घटनाको सम्बन्धमा प्रश्नोत्तर, छलफल, अन्तर्क्रिया गर्दै तल दिइएका बुँदाहरूमा केन्द्रित रही टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।
    - सामाजिक समस्या तथा विकृतिको नाम :
    - सामाजिक समस्या तथा विकृतिका कारण :

- सामाजिक समस्या तथा विकृतिका असरहरू :
- सामाजिक समस्या समाधानका उपायहरू :

क्रियाकलाप न. ५

स्थानीय समुदायमा प्रचलित सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरूको पहिचान, कारण, असर र समाधानका उपाय सम्बन्धमा निम्नअनुसार परियोजना कार्य दिन सकिन्छ ।

- यसका लागि विद्यार्थीहरूलाई स्थानीय समुदायमा प्रचलित सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरूसम्बन्धी घटनाहरू वा समाचारको खोजी गरी टिपोट कक्षामा प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।
- सामाजिक समस्या तथा विकृतिको समाधानसम्बन्धी विभिन्न सञ्चार माध्यममा आएका समाचारको कटिङ वा टिपोट र सामाजिक समस्यासम्बन्धी चित्र पोस्टरहरू जम्मा गर्न लगाउनुहोस् र भित्ते पत्तीकामा टाँस्न लगाउनुहोस् ।
- सामाजिक समस्या तथा विकृतिको निराकरणसम्बन्धी नाराहरू लेखिएको प्ले कार्ड बनाउन लगाउनुहोस् र र्‍यालीको आयोजना गर्नुहोस् ।
- सामाजिक समस्या र विकृतिको कारण, असर र समाधान सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूलाई Problem Tree बनाउन लगाएर भित्ते पत्तीकामा टाँस्न लगाउन सकिन्छ ।

क्रियाकलाप न. ६

- पाठ्यपुस्तकको क्रियाकलाप न. १ मा दिइएको प्रश्नको उत्तर लेख्नका लागि स्थानीय समुदायमा प्रचलित समस्या र त्यसका कारणहरूको बारेमा छलफल गराउनुहोस् ।
- समाचार लेखन सिपको बारेमा बताई स्थानीय समुदायमा प्रचलित समस्या र त्यसका कारणहरू समेटी स्थानीय पत्रपत्रिकाका लागि समाचारको नमुना तयार गरेर ल्याउनका लागि गृहकार्य दिने । (**समाचारको नमुना थप अध्ययन सामग्रीमा दिइएको छ ।**)

क्रियाकलाप न. ७

- सामाजिक समस्या विरुद्धको चेतनामूलक गीत, कथा, घटना वा कविता सुनाउँदै विद्यार्थीहरूलाई पनि सँगसँगै गाउन वा वाचन गर्न लगाउनुहोस् र कक्षालाई मनोरञ्जनपूर्ण बनाउने । (गीत र कविताको नमुना थप अध्ययन सामग्रीमा दिइएको छ ।)
- कक्षामा विद्यार्थीहरूलाई पनि सामाजिक समस्या विरुद्ध चेतनामूलक गीत, कथा, घटना वा कविता लेख्न लगाई प्रस्तुत गर्न लगाउने, केही सिर्जनालाई बिहान प्रार्थनामा सबै विद्यार्थीहरूको माझमा सुनाउन लगाउनुहोस् र सबै विद्यार्थीहरूले तयार गरेको चेतनामूलक गीत वा कविता भित्ते पत्तीकामा पनि टाँस्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ८

विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक समस्याका कारण, असर र समाधानका उपायहरू सम्बन्धमा वृक्ष चित्र बनाउन लगाउनुहोस् र कक्षामा भित्ते पत्तीकामा टाँस्न लगाउनुहोस् ।

- यसको लागि चार्टपेपरमा रुख बनाउन लगाउनुहोस् ।
- रुखको जरामा सामाजिक समस्या उत्पन्न हुनाका कारणहरू, हाँगामा असरहरू र वरपर पातहरूमा सामाजिक समस्या समाधानका उपायहरू लेख्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ९

- कानुनको पालना गर्दा कसरी सामाजिक समस्या निराकरण गर्न सकिन्छ भन्ने बुँदालाई कक्षा कोठाको नियम पालना गर्दा के के फाइदा पुगेको छ भनी हरेक विद्यार्थीहरूलाई एक एकओटा फाइदा भन्न लगाउनुहोस्
- विद्यार्थीहरूको जवाफलाई बुँदागत रूपमा सेतोपाटीमा लेख्दै जाने र छलफलसहित शिक्षकले अन्तिम निष्कर्ष बताइदिने ।

क्रियाकलाप न. १०

विद्यार्थीहरूलाई सम्बन्धित वडा वा गाउँपालिका वा नगरपालिकाले महिला हिंसाविरुद्ध के कस्ता क्रियाकलाप सञ्चालन गरेका छन् खोजी गरी प्राप्त विवरणका आधारमा तल दिइएका शीर्षकहरूका आधारमा प्रतिवेदन तयार पार्न लगाउनुहोस् ।

- शीर्षक :
- समाजमा महिलाको अवस्था :
- वडा वा गाउँपालिका वा नगरपालिकाले महिला हिंसा नियन्त्रणका लागि गरिरहेका गतिविधिहरू :

क्रियाकलाप न. ११

- जेष्ठ नागरिकको सम्मानसम्बन्धी चित्र वा भिडियो प्रदर्शन गर्ने, ती चित्र वा भिडियोमा के के देख्न सकिन्छ भनी प्रश्नोत्तर, छलफल र अन्तक्रिया गर्नुहोस् ।
- त्यसपछि विद्यार्थीलाई आआफ्नो घरपरिवार र समुदायमा रहनुभएका जेष्ठ नागरिकहरूलाई कसरी सम्मान गर्ने गरिएको छ भन्न लगाई छलफल र अन्तरक्रिया गर्नुहोस् ।
- समाजमा कतै कतै जेष्ठ नागरिकलाई गरिने समुचित स्याहारसुसार तथा सम्मानको अभावका कारणले जटिल समस्या उत्पन्न भएको प्रसङ्ग जोड्दै विभिन्न उदाहरणहरू सुनाउने र छलफल, अन्तर्क्रिया गराउनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई जेष्ठ नागरिकलाई गरिने दुर्व्यवहारका कारण, त्यसबाट समाजमा परेको असर र त्यसको समाधानका उपायहरूका बारेमा आफ्नो घर परिवार र समाजमा मान्यजनहरूसँग सोधखोज गरी टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

१. विद्यार्थीले तयार गरेको गीत, कविता, कथा, समाचारको नमुनाको मूल्याङ्कनका लागि श्रेणी मापन वा रुजुसूची वा रुब्रिक्स बनाएर त्यसको आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

श्रेणी मापनको नमुना

क्र.स.	**नामथर**	**गीत, कविता, कथा, समाचारको ढाँचा**	**लेखन शैली**	प्राप्त गर्न सकिने सन्देश

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

२. समूह कार्य गराउँदा श्रेणी मापन वा रुब्रिक्सको आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

श्रेणी मापनको नमुना

क्र.स.	नाम थर	सक्रियता/छलफलमा सहभागीता	प्रस्तुतीकरण	प्रश्नोत्तरमा संलग्न

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

१. विद्यार्थीलाई निम्न प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) सामाजिक समस्या तथा विकृति भनेको के हो ?

(ख) तपाईंको समाजमा प्रचलित सामाजिक समस्या तथा विकृति के के हुन् ?

(ग) तपाईंको समाजमा घटेको सामाजिक समस्या तथा विकृतिसम्बन्धी कुनै एउटा घटना सुनाउनुहोस् ।

(घ) बालश्रम भन्नाले के बुझिन्छ ?

(ङ) घरेलु हिंसाले पार्ने दुईओटा असर भन्नुहोस् ।

(च) सामजिक विकृति र समस्याका कारण के के हुन् ?

(छ) सामजिक विकृति र समस्या समाधानका उपाय के के हुन सक्छन् ?

(ज) सामाजिक विकृति र समस्या समाधानमा विद्यार्थीहरूको भूमिका के के हुन सक्छन् ?

(झ) सामजिक विकृति र समस्या निराकरणका लागि एउटा जनचेतनामूलक नारा भन्नुहोस् ।

(ञ) जेष्ठ नागरिकहरूलाई तपाईंले कस्तो व्यवहार गर्नुहुन्छ ?

६. थप सुझाव

विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूको समुदायमा प्रचलित सामाजिक समस्याहरूका बारेमा टिपोट गरी कक्षामा छलफल गराउन सक्नुहुन्छ । त्यस्तैगरी विद्यार्थीहरूलाई समुदायमा सामाजिक समस्या तथा विकृतिको कारणले उत्पन्न समस्यासम्बन्धी र्‍यालीको आयोजना र सडक नाटक देखाउन लगाउन सकिन्छ ।

थप अध्ययन सामग्रीहरू

सामाजिक समस्या उत्पन्न हुनाका कारणहरू

१. शिक्षा तथा चेतनाको अभाव

२. कुरीति, कुसंस्कार र अन्धविश्वास

३. गरिबी

४. बेरोजगारी

५. लैङ्गिक विभेद

६. जातिय विभेद

७. खराब साथीको सङ्गत

८. देखासिकी

९. प्रविधिको दुरूपयोग

सामाजिक समस्या समाधानका उपायहरू

१. शिक्षा र चेतनाको विस्तारमा जोड दिने

२. गरिबी निवारणका नयाँ नयाँ कार्यक्रमको सञ्चालनमा जोड दिने

३. सिपमुलक तालिम तथा रोजगारका अवसरहरूको वृद्धि गर्ने

४. कडा कानुनको निर्माण, कार्यान्वायन र प्रचार प्रसारमा जोड दिने

५. सुरक्षा व्यवस्था कडा बनाउने

६. महिला शसक्तीकरणमा जोड दिने

७. युवाहरूलाई रोजगारीका अवसरहरूमा वृद्धि गर्ने

८. आपराधिक गतिविधिहरू रोक्न खुला सिमानालाई नियन्त्रण गर्ने

९. सामाजिक समस्या नियन्त्रणका लागि कार्यरत सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरूको गतिविधिलाई सशक्त बनाउने

सामाजिक समस्या तथा विकृतिका असरहरू

१. घर परिवार र समाजमा झैझगडा, अशान्ति र असुरक्षा बढ्ने

२. डरत्रासको वातावरण सिर्जना हुने

३. समाजमा हत्या हिंसा, चोरी डकैती, लुटपाट जस्ता आपराधिक घटना बढ्दै जाने

४. लैङ्गिक विभेद र असमानताका व्यवहारहरूले प्राथमिकता पाउने

५. समाजको विकासमा बाधा अड्चन पैदा हुने

६. समाजमा आपसी मेलमिलाप र समझदारीको वातावरण कम हुँदै जाने

७. सामाजिक मूल्यमान्यता र नैतिकतामा कमी आउने

८. पीडित व्यक्तिहरूले शारीरिक तथा मानसिक यातना भोग्नु पर्ने

सामाजिक समस्या तथा विकृति निराकरणसम्बन्धी जनचेतनामूलक नाराहरूको नमुना

१. नखेलौँ जुवा र तास धनको नास जीवनको बर्बाद ।

२. नारी र पुरुष एक रथका दुई पाङ्ग्रा हुन् ।

३. कुरीति, कुसंस्कार र अन्धविश्वासलाई जरैदखि उखेलेर फालौँ सभ्य नागरिकको परिचय दिऔँ ।

४. धूम्रपान मद्यपान लिन्छ यसले ज्यान ।

५. धूम्रपान स्वास्थ्यका लागि हानीकारक छ ।

६. सबैलाई समान व्यवहार गरौँ असल समाज निर्माणमा जुटेर लागौँ ।

७. छोरीलाई दाइजो होइन शिक्षा दिऔँ ।

८. जातजातिका आधारमा गरिने छुवाछुतको अन्त्य गरौँ मौलिक अधिकारको रक्षा गरौँ ।

समाचारको नमुना

समुदायमा प्रचलित समस्याहरू

गोरखापत्र समाचारदाता

सिन्धुपाल्चोक, २०७८, वैशाख १० गते

सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको जुगल गाउँपालिकाले समाजमा प्रचलित सामाजिक समस्याहरू निराकरणसम्बन्धी छलफल आयोजना गऱ्यो । उक्त छलफलमा गाउँसभाका सदस्य तथा स्थानीय बुद्धिजीवीहरू पनि उपस्थित थिए ।

उक्त कार्यक्रमको उद्घाटन गर्दै गाउँपालिकाका अध्यक्षले हामी यस गाउँपालिकालाई नमुना गाउँपालिकाका रूपमा स्थापीत गर्ने छौँ । त्यसका लागि लागू पदार्थको बिक्री वितरण र सेवनमा रोक लगाउने काम गरिरहेका छौँ । यस कार्यमा हामीलाई स्थानीय आमा समूह र युवा क्लबका सदस्यहरूले पनि सहयोग गरिरहनुभएको छ । त्यस्तैगरी गैर सरकारी सङ्घसंस्थाहरूले पनि कुलतमा फसेका युवाहरूलाई उद्दार गर्ने र सिपमूलक तालिम प्रदान गरेर कुलतमा फसेका युवाहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन सहयोग गरिरहेका छन् । म चाहन्छु हाम्रो गाउँपालिकाले गरेको कामको अनुसरण गरी अन्य गाउँपालिकाहरूले पनि सामाजमा प्रचलित सामाजिक समस्याहरू निराकरण गर्न सफल हुन सकुन् भनी आपनो धारणा व्यक्त गर्नुभयो ।

स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूले समाजमा प्रचलित अन्य सामाजिक समस्याहरू बोक्सी प्रथा, छुवाछुत, धामी झाँक्री, चोरी डकैती आदि जस्ता समस्याहरू पनि समस्या उत्पन्न हुनाका कारणहरू जरैदेखि पत्ता लगाएर हटाउन पहल गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिनुभयो । त्यस्तैगरी केही बुद्धिजीवीहरूले समाजमा सामाजिक समस्या उत्पन्न गराउने मानिसलाई कडाभन्दा कडा कानुनी सजाय दिनुपर्ने माग गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधिसँग गर्नुभयो ।

कार्यक्रमको समापन गर्दै गाउँपालिकाका उपाध्यक्षले यसैगरी यहाँहरूको साथ र सहयोग पायौँ भने हामी हाम्रो जुगल गाउँपालिकालाई सामाजिक समस्या मुक्त नमुना गाउँपालिका बनाउन सफल हुने छौँ भन्दै उपस्थितिका लागि सबैलाई धन्यबाद दिनुभयो ।

चेतनामूलक कविताको नमुना

सामाजिक समस्या र विकृति

समाजमा प्रचलित प्रथा र परम्पराहरू

राम्रा नराम्रा दुवै छन् होस् पुऱ्याउनु बरु २.

मूल्यमान्यता विपरितका गतिविधिहरू जानी

छानेर मात्र अपनाऔँ है नत्र गर्छन् यिनले हानी २.

चोरी डकैती, लागू पदार्थ, बोक्सी प्रथा, धूम्रपान

घरेलु हिँसा, छुवाछुत, धामी झाँक्री अनि मद्यपान २.

यी र यस्ता सामाजिक समस्या रहेका छन् समाजमा

लाग्नुपर्छ एक जुट भई हटाउन राखी भित्री मनमा २.

सामाजिक समस्या र समाधानसम्बन्धी चेतनामूलक गीतको नमुना

सुन दाजुभाइ सबै सुन दिदी बहिनी

समस्या र विकृति वरिपरि छन् नी

सचेत बनौँ हटाउन यिनलाई

दुःख हुन्छ नत्र जिन्दगीभरिलाई

जाँड, रक्सी, चुरोट, खैनी खानुहुन्न जान

राम्रो कुरा सुन्ने गर अरूले भन्या मान

नखेलौँ जुवा र तास

धनको नाश जीवनको बनबास

दलालीले ललाइफकाइ फसाउलान् नि फेरि

ख्याल गर नयाँ मान्छेसँग बोल्दाखेरि

सङ्गत नगर नराम्रो साथीको

आमाबुवाको भरोसा तिमी माथिका

कुरीति, कुसंस्कार, कुप्रथा सबै

हटाउनुपर्छ मिली जानी राख ल है

छुवाछुत नगरौँ कसैलाई

हामी मानिस सबै बराबर बरिलै

मानव अङ्ग बालबालिका सबै बेचबिखन रे

वस्तु हौँ र हामीलाई किन्ने बेच्ने गर्ने

बचौँ यस्ता दलाली धन्दामा

पछि पर्लाऔ फेरी यस्ताको फन्दामा

सामाजिक सञ्जाल पनि खतरनाक छ है

प्रयोग गर्ने गर ठिक बेठिक छुट्याई

फेसबुकको दुरूपयोग र लतबाट

कतिको जीवन पारेको छ बर्बाद

छोरीलाई सक्षम बनाऔँ पढाइ लेखाइ गरी

दाइजो लिनु दिनु हुन्न भन्ने कुरा बुझी

दाइजो प्रथा हटाऔं सबै मिली

हाम्रो समाजको मुख्य समस्या हो ठानी

पाठ ३ सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको भूमिका

अनुमानित कार्यघण्टाः ४

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्ति, परिवार र स्थानीय सङ्घसंस्थाको भूमिका खोजी गर्न	• सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्तिको भूमिका पहिचान गरी त्यस्ता कार्यमा आफू पनि सहभागी हुन • सामाजिक समस्या समाधानमा परिवारको भूमिका उल्लेख गर्न • सामाजिक समस्या समाधानमा स्थानीय सङ्घसंस्थाको भूमिका पहिचान गरी आफ्नो समुदायमा रहेका स्थानीय सङ्घसंस्थाहरूले पुऱ्याएको योगदानको सम्बन्धमा खोजी गर्न • सामाजिक समस्या समाधानमा शिक्षक र विद्यालयको भूमिका बताउन

२. पाठ परिचय

सामाजिक समस्या समाधानमा विद्यार्थीहरूले आफ्नो भूमिका पहिचान गरी घरपरिवार र समुदायमा सहयोग पुऱ्याउन सकुन् भन्ने उद्देश्यका साथ यो पाठ राखिएको हो । सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू व्यक्तिकै कारणबाट उत्पन्न भएका हुन्छन् । त्यसैले हरेक व्यक्तिले सामाजिक समस्या तथा विकृतिको समाधानका लागि आफैँबाट सुरुआत गर्नुपर्छ । व्यक्तिको व्यवहारले उसको घरपरिवारमा प्रभाव पार्छ भने घरपरिवारको व्यवहारले समाजमा प्रभाव पार्छ । त्यसैले एक व्यक्तिको असल बानी व्यवहार र आचरणले सामाजिक समस्या र विकृतिको अन्त्यका लागि महŒवपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्छ ।

त्यस्तैगरी सामाजिक समस्या तथा विकृतिको अन्त्यका लागि घरपरिवारको पनि महŒवपूर्ण भूमिका रहन्छ । बालबालिकाको पहिलो पाठशाला भनेको उसको घरपरिवार हो । घरपरिवारमा बाबुआमाले गरेको असल आनीबानी, व्यवहार र आचरणबाट बालबालिकाले त्यस्तै गर्न सिक्छन् । अभिभावकले धूम्रपान, मद्यपान गर्ने, जुवातास खेल्ने, घरपरिवारमा झैझगडा गर्ने गरेमा बालबालिकाले पनि त्यस्तै सिक्छन् त्यसैले सामाजिक समस्या तथा विकृतिको अन्त्यको अभियान हरेक घरपरिवारबाट सुरु गर्न सकेमा त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव समाजमा पर्न सक्छ ।

सामाजिक समस्या तथा विकृतिको अन्त्यका लागि स्थानीय सङ्घसंस्थाको पनि महŒवपूर्ण भूमिका रहन्छ । स्थानीय सङ्घसंस्था भनेको स्थानीय स्तरमा कार्यरत सङ्घसंस्थाहरू हुन् । जस्तै : गाउँपालिका, नगरपालिका, स्थानीय क्लबहरू, प्रहरी चौकी, गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरू आदि हुन् । यस्ता सङ्घ संस्थाहरूले सामाजिक समस्याको पहिचान गर्न, सामाजिक समस्याहरूबाट पर्ने असरहरूबारे जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न, समाजलाई मद्यपान धूम्रपान तथा लागूपदार्थ दुर्व्यसनबाट टाढा राख्न र आपराधिक क्रियाकलापबाट समाजलाई बचाउन सक्छन् । यसरी सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको संयुक्त प्रयासबाट सभ्य र दुर्व्यसन मुक्त समाज बनाउन सकिन्छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- सामाजिक समस्या तथा विकृति झल्कने चित्र तथा पोस्टरहरू

- सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्ति, परिवारले पुऱ्याएको योगदानका बारेमा कुनै घटना वा कथा वा भिडियो क्लिप्स
- स्थानीय सङ्घसंस्थाको परिभाषा लेखिएको चार्टपेपर
- सामाजिक समस्या समाधानमा योगदान पुऱ्याएको सङ्घसस्थाहरूको ब्रोसर, पर्चा, पम्प्लेट
- सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको भूमिका लेखिएको चार्टपेपर
- सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा काम गर्ने कुनै सङ्घसंस्थाको भिडियो क्लिप्स

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्तिको भूमिका, परिवारको भूमिका र सङ्घसंस्थाको भूमिका झल्कने छोटा छोटा घटना लेखिएका मेटाकार्ड कक्षामा सबैले देख्ने ठाउँमा टाँस्ने र केही विद्यार्थीलाई सबैले सुन्ने गरी पढ्न लगाउनुहोस् ।
- उक्त छोटा घटनाहरूका बारेमा प्रश्नोत्तर, छलफल र अन्तर्क्रिया गर्दै सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको भूमिका महŒवपूर्ण रहेको कुरा प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. २

- तपाईंहरूको समुदायमा सामाजिक समस्या समाधानका लागि काम गर्ने व्यक्ति वा कुनै परिवार वा सङ्घ संस्था छन् कि छैनन् ? छन् भने के के काम गरेका छन् ? भनी प्रश्नोत्तर, छलफल र अन्तर्क्रिया गराउनुहोस् ।
- सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको भूमिका सम्बन्धमा तल दिइए जस्तै घटना अध्ययन विधिबाट प्रश्नोत्तर, छलफल र अन्तर्क्रिया गर्दै तल दिइएका शीर्षकमा केन्द्रित रहेर बुँदागत टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।
    - सामाजिक समस्या समाधानमा संलग्न सङ्घसंस्थाहरूको नाम :
    - सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको योगदान :

सामाजिक समस्या समाधानमा व्यक्ति, परिवार र सङ्घसंस्थाको योगदानसम्बन्धी घटना

नुवाकोट जिल्लाको लिखु गाउँपालिकामा समाजमा प्रचलित सामाजिक समस्याहरू समाधानमा व्यक्ति, परिवार र स्थानीय सङ्घसंस्थाहरूको सक्रिय भूमिका देखिन्छ । उक्त गाउँपालिका अहिले साँच्ची नै सामाजिक समस्यामुक्त नमुना गाउँपालिका बनेको छ । लागूपदार्थको बिक्री वितरण र सेवनमा रोक लगाउन सबै नागरिक र स्थानीय सङ्घसंस्थाहरू एकजुट भएर लागेका छन् । स्थानीय आमा समूह र युवा क्लबको संयुक्त प्रयासमा जाँड रक्सी, चुरोट सेवन, उत्पादन र बिक्री वितरण गर्नेलाई जरिवानाको व्यवस्था मिलाएका छन् । त्यस्तैगरी युवाहरू बेरोजगार हुँदा कुलतमा फस्ने सम्भावना भएकाले बेरोजगार युवाहरू र महिलाहरूका लागि सिपमुलक तालिम पनि सञ्चालन गरेका छन् । त्यस्तैगरी गैर सरकारी सङ्घसंस्थाहरूले पनि कुलतमा फसेका युवाहरूलाई उद्दार गर्ने र सिपमूलक तालिम प्रदान गरेर कुलतमा फसेका युवाहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन सहयोग गरिरहेका छन् ।

स्थानीय आमा समूह र युवा क्लबबाट सुरु भएको यो अभियानलाई अहिले गाउँपालिकाले पनि आफ्नो मुख्य योजनाको रूपमा लिएर विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूले समाजमा प्रचलित अन्य सामाजिक समस्याहरू बोक्सिप्रथा, छुवाछुत, धामी झाँक्री, चोरी डकैती आदि जस्ता सामाजिक समस्याहरूले पनि समाजमा छिटपुट रूपमा रहेका छन् । यिनीहरूको निराकरणका लागि पनि गाउँपालिकाले विशेष कार्यक्रमहरू ल्याउने र कार्यान्वयन गर्ने योजना अगि बढाएका छन् ।

क्रियाकलाप न. ३

- तपाईंको समुदायमा वा आसपासमा सामाजिक समस्या समाधानमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्ति हुनुहुन्छ ? हुनुहुन्छ भने वहाँले कुन कुन क्षेत्रमा के के योगदान (काम) पुऱ्याउनुभएको छ ? सोधखोज गरी सोको विवरण कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- कुनै घटना वा कथाको माध्यमबाट वा भिडियो देखाएर सामाजिक समस्या तथा विकृति समाधानमा व्यक्तिले पुऱ्याएको योगदानको बारेमा सुनाउनुहोस् र त्यो घटना वा कथाबाट प्राप्त गर्न सकिने प्रेरणाको बारेमा छलफल र अन्तक्रिया गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ४

- विद्यार्थीहरूलाई तपाइँहरूको परिवारले सामाजिक समस्या समाधानमा के कस्तो योगदान पुऱ्याउनुभएको छ वा पुऱ्याउन सक्नुहुन्छ ? भनी प्रश्न गर्नुहोस् र पालैपालो भन्न अभिप्रेरित गर्नुहोस् ।
- सामाजिक समस्या समाधानमा परिवारले पुऱ्याउने योगदान लेखिएको चार्टपेपर प्रदर्शन गर्दै ती बुँदागत रूपमा छलफल र अन्तर्क्रिया गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ५

- समुदायमा सामाजिक समस्या तथा विकृति समाधानमा योगदान पुऱ्याउनु हुने कुनै व्यक्ति हुनुहुन्छ भने उहाँहरू मध्य कसैलाई स्रोत व्यक्तिको रूपमा विद्यालयमा आमन्त्रण गरेर विद्यार्थीहरूसँग अन्तर्क्रिया गराउनुहोस्

क्रियाकलाप न. ६

- सामाजिक समस्या र विकृति विरुद्ध काम गरिरहेका स्थानीय वा राष्ट्रिय सङ्घ संस्थाहरूको पर्चा, पम्प्लेट वा ब्रोसर देखाई विद्यार्थीहरूलाई त्यहाँ लेखिएका कुराहरू पढ्न लगाई ति संस्थाहरूले सामाजिक समस्या समाधानमा पुऱ्याएको योगदानहरूको बारेमा छलफल गराउनुहोस् ।
- सामाजिक समस्या र विकृति विरुद्ध काम गरिरहेको कुनै स्थानीय सङ्घसंस्थाको प्रतिनिधिलाई स्रोत व्यक्तिका रूपमा कक्षामा आमन्त्रण गर्न सकिन्छ र उहाँहरूको संस्थाले सामाजिक समस्या विरुद्धमा गरेका कामहरूको बारेमा अन्तर्क्रियात्मक छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न ७

- कक्षा विद्यार्थीहरूलाई तीन समूह बनाउनुहोस् । एउटा समूहलाई सामाजिक समस्या र विकृति अन्त्य गर्न व्यक्तिको भूमिका, दोस्रो समूहलाई सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा परिवारको भूमिका र तेस्रो समूहलाई सामाजिक समस्या र विकृति विरुद्ध स्थानीय सङ्घसंस्थाको भूमिकाका बारेमा समूहमा छलफल गरी सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्ति, परिवार र स्थानीय सङ्घसंस्थाको भूमिकाका बारेमा टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।
- तीनओटै समूहलाई पालैपालो प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।
- एक समूहको प्रस्तुतिमा अरू दुई समूहलाई पनि पृष्ठपोषण दिन लगाउनुहोस् ।
- अन्त्यमा सबै समूहलाई आवश्यक पृष्ठपोषणसहित सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्ति, परिवार र स्थानीय सङ्घसंस्थाको भूमिकाका बारेमा उदाहरणसहित प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ८

विद्यार्थीलाई प्रश्न बल (Question ball) खेलको माध्यमबाट तपाइँहरूले सामाजिक समस्या समाधानमा के कस्तो योगदान पुऱ्याउन सक्नुहुन्छ ? भनी प्रश्न गर्न लगाई र पालैपालो भन्न अभिप्रेरित गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ९

विद्यार्थीहरूलाई व्यक्ति, परिवार र कुनै सङ्घसंस्थाले सामाजिक समस्या तथा विकृति समाधानमा पुऱ्याएको योगदानसम्बन्धी लेख रचना, कथा, कविता, गीत, समाचार, चित्र वा तस्बिर आदिको खोजी गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने गरी परियोजना कार्य दिनुहोस् र सो को प्रस्तुति कक्षामा गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. १०

सामाजिक समस्या समाधानमा बाल क्लब, आमा समूह, प्रहरी चौकी, विद्यालयले पुऱ्याउन सक्ने योगदानका बारेमा चित्र तथा चार्ट देखाउँदै प्रश्नोत्तर, छलफल र अन्तर्क्रिया गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ११

सामाजिक समस्या समाधानमा विद्यार्थीहरूलाई प्ले कार्ड बनाएर ऱ्यालीको आयोजना वा सडक नाटकमा गराउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

१. समूह कार्य गराउँदा श्रेणी मापन वा रुब्रिक्सको आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

श्रेणी मापनको नमुना

क.स.	नामथर	सक्रियता/छलफलमा सहभागीता	प्रस्तुतीकरण	प्रश्नोत्तरमा संलग्न

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

२. सङ्घ संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँग छलफल र कुराकानी गर्दा विद्यार्थीहरूको छलफलमा सहभागीता, प्रश्न सोध्ने सिप र सक्रियता आदि व्यवहार अवलोकनबाट मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

४. विद्यार्थीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) सामाजिक समस्या तथा विकृति समाधानमा व्यक्तिले कस्तो योगदान पुऱ्याउन सक्छ ?

(ख) सामाजिक समस्या तथा विकृति समाधानमा परिवारको भूमिका किन महŒवपूर्ण हुन्छ ?

(ग) परिवारको संस्कारले बालबालिकामा कस्तो प्रभाव पर्छ ?

(घ) स्थानीय सङ्घसंस्था भनेको के हो ?

(ङ) सामाजिक समस्या समाधानमा कार्यरत दुई संस्थाको नाम भन्नुहोस् ।

६. थप अध्ययन सामग्री

सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा व्यक्तिको भूमिका

- हरेक व्यक्तिले समाजमा चलिआएका सामाजिक समस्या तथा विकृति जस्तै, छुवाछुत, हिंसा, बालश्रम आदिका विरुद्धमा आवाज उठाउनुपर्छ ।
- अनावश्यक खर्च गर्ने बानी गर्नुहुँदैन ।
- अन्धविश्वास गर्नुहुँदैन र अरूलाई पनि सचेत गराउनुपर्छ ।
- आफ्नो स्वास्थ्यलाई हानी गर्ने बानी व्यवहार र खानपिन गर्नुहुँदैन र अरूलाई पनि सम्झाउनु**पर्छ** ।
- खराब साथीको सङ्गत नगर्ने र अरूलाई पनि सचेत गराउनुहोस् ।
- समाजका प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूले आफ्नो व्यवहारको अरूले पनि अनुसरण गरिरहेका छन् भन्ने कुरामा ध्यान दिने ।

- सामाजिक समस्या तथा विकृतिसम्बन्धी बनेका ऐन, नियम र कानुनी प्रावधानका बारेमा जनचेतना जगाउने ।

सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा परिवारको भूमिका

- आफ्ना बालबालिकालाई सानैदेखि सही संस्कार, आनीबानी र व्यवहार सिकाउने
- आफ्ना छोराछोरीको हरेक गतिविधि र काम कर्तव्यप्रति प्रत्यक्ष निगरानी राख्ने
- आफ्ना छोराछोरीलाई प्रशस्त समय दिने
- घरपरिवारमा लागूपदार्थ तथा मादक पदार्थ सेवन गर्ने, झैझगडा गर्ने, हिँसा गर्ने, जुवातास खेल्ने जस्ता काम नगर्ने
- घर परिवारमा हरेक काम कुराहरू आपसी छलफल र समझदारीबाट मात्र गर्ने
- समाजमा अनुकरणीय कामहरू गर्ने
- समाजमा कोही कुलतमा फसेर बरबाद हुन लागेको देखेमा सहयोग गर्ने
- **सामाजिक समस्या र विकृति समाधानमा स्थानीय सङ्घसंस्थाको भूमिका**
- समाजमा चलिआएका सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू र त्यसले समाजमा पारेका असरहरूको खोजी गर्नुहोस् र हटाउनका लागि पहल गर्ने
- समाजमा चलिआएका सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू विरुद्धमा आवाज उठाउने
- सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू विरुद्धमा जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने
- कुलतमा फसेकालाई उद्दार तथा सहयोग गर्ने
- वेला वेलामा ऱ्याली, सभा सम्मेलन, गोष्ठीहरूको आयोजना गरी सामाजिक समस्या तथा विकृति हटाउनका लागि पहल गर्ने
- सामाजिक समस्या तथा विकृतिहरू विरुद्धमा बनेका ऐन कानुनहरूको कार्यान्वायनमा सहयोग गर्ने

पाठ ४ र ५ विवाद र विवाद समाधान

अनुमानित कार्यघण्टा : ४

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
परिवार र कक्षाकोठामा हुने विवादको पहिचान गरी त्यसको उचित व्यवस्थापनमा सहभागी हुन	• विवादको परिचय दिन • परिवारमा हुने विवादका कारणहरू, समाधानका उपायहरू बताउन • परिवारमा हुने विवादको समाधानमा अभिभावकको भूमिका बताउन • कक्षाकोठामा हुने विवादका कारणहरू र समाधानका उपायहरू बताउन • विद्यालयमा हुने द्वन्द्व समाधानमा शिक्षकको भूमिका बताउन • विवाद समाधानमा दोहोरो सञ्चार र सम्भावको महŒव उल्लेख गर्न

२. पाठ परिचय

विचार र बुझाइको फरकपनले सिर्जना हुने अवस्थालाई विवाद भनिन्छ । त्यही विवाद बढ्दै जाँदा द्वन्द्वको सिर्जना हुन्छ । व्यक्ति वा समूहको बिचमा उत्पन्न हुने बेमेल, खटपट र मनमुटाव नै विवाद हो ।

परिवार बालबालिकाको पहिलो पाठशाला हो भने विद्यालय दोस्रो पाठशाला हो । विद्यार्थीहरूको सर्वाङ्गीण विकासका लागि घरपरिवार र विद्यालयमा विवादरहित वातावरण हुनु**पर्छ** तर पनि घरपरिवार र विद्यालयमा विभिन्न किसिमका विवादका घटना भइरहेका हुन्छन् । माया ममताको अभाव, अनावश्यक खर्च तथा व्यक्तिगत रुचि, परिवारका सदस्यहरूका बिचमा विचार नमिल्नु, पुस्तेनी दुरी, लागूपदार्थ वा मादक पदार्थ सेवन जस्ता विविध कारणहरूले घर परिवारमा विवाद भइरहेका हुन्छन् । त्यस्तैगरी कक्षाकोठामा पनि ठुला वा बलिया विद्यार्थीहरूबाट कमजोर विद्यार्थीहरू माथि हुने हेपाइ, खराब आचरणका विद्यार्थीहरू, पढाइमा हुने प्रतिस्पर्धा, कक्षाकोठाको बसाइको अवस्था, खेलकुदमा हुने प्रतिस्पर्धा जस्ता विविध कारणहरूले विवाद भइरहेका हुन्छन् । यस्ता विवादको समाधानका लागि घरपरिवारमा अभिभावक र विद्यालयमा शिक्षकको महŒवपूर्ण भूमिका हुन्छन् । शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई विवाद समाधानका लागि परिवारमा अभिभावक र विद्यालयमा शिक्षकको भूमिकाप्रति सचेत गराउनु आवश्यक देखिन्छ ।

विवादको समाधानका लागि गरिने विभिन्न प्रयासहरूलाई नै विवाद समाधान भनिन्छ । विवादको अन्त्यका लागि असहमति, मनमुटाव आदि सबै हटेर एकआपसमा मेलमिलाप कायम हुनु**पर्छ** । विवाद समाधानका लागि अपनाउन सकिने विभिन्न माध्यम मध्य दोहोरो सञ्चार र समभाव महŒवपूर्ण उपाय हुन् । दोहोरो सञ्चार भन्नाले विवादमा संलग्न दुई पक्ष, समूह र व्यक्तिबिच हुने सञ्चारलाई बुझाउँछ । विवाद समाधानका लागि विवादमा संलग्न दुवै पक्षलाई मान्य हुने व्यक्तिलाई मध्यस्थकर्ताका रूपमा छनोट गर्नुपर्छ । मध्यस्थकर्ताले दुवै पक्षलाई आफ्ना कुरा भन्ने अवसर दिनुपर्छ । दुवै पक्षका कुरा बराबरी रूपमा सुन्नु**पर्छ** । आवश्यक परेमा प्रतिप्रश्न पनि गर्नु**पर्छ** । यसरी दोहोरो

सञ्चारबाट सहि सूचना प्राप्त गर्न मदत पुग्छ । समभाव भनेको विवादमा संलग्न दुवै पक्षमध्य कसैको पनि पक्षमा नलागि समस्याको समाधान गर्नु हो । विद्यार्थीहरूलाई परिवार र कक्षाकोठामा हुने विवादको पहिचान गरी उचित व्यवस्थापन गर्न सक्ने बनाउनु यस पाठको उद्देश्य रहेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- विवादको परिभाषाको मेटाकार्ड
- परिवारमा भएको विवादसम्बन्धी चित्र तथा पोस्टर, कथा, गीत कविता, घटना वा भिडियो
- परिवारमा हुने विवादका सम्भावित कारणहरू, असरहरू र समाधानका उपायहरूलाई चित्रसहित तयार गरिएको पावरपोइन्ट स्लाइड वा चार्ट वा तालिका
- परिवारमा हुने विवादका सम्भावित कारणहरू, परिवारमा हुने विवादका असरहरू र परिवारमा हुने विवाद समाधानमा अभिभावकको भूमिका लेखिएको चार्टपेपर
- विवाद समाधानका उपायहरूको चार्ट
- विवाद समाधानसम्बन्धी घटनाको नमुना

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप न. १

- तपाईंहरूको कुनै साथीसँग भनाभन, विवाद वा लडाइँ झगडा भएको छ ? भनी विद्यार्थीहरूको वास्तविक अनुभवसँग जोड्दै विवादको अवधारणा स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।
- गलत सञ्चार, कम बुझाइ र गलत बुझाइका कारणले व्यक्ति व्यक्तिबिच वा समूह समूहका बिचमा हुने मतभेदले विवादको सिर्जना हुने कुरा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. २

विवाद उत्पन्न हुनाका कारणहरू के के होलान् भनी विद्यार्थीहरूसँग प्रश्न गर्नुहोस् र उनीहरूबाट आएको जवाफ सिकाइ पाटीमा लेख्नुहोस् र उनीहरूको विचारलाई समेत समेट्दै र तयार गरेको चार्टपेपर देखाउँदै विवाद तथा द्वन्द्व उत्पन्न हुनाका कारणहरू बारेमा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ३

कक्षालाई दुई समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । पहिलो समूहलाई पाठ्यपुस्तकमा भएको पहिलो घटना र दोस्रो समूहलाई दोस्रो घटना पढ्न लगाउनुहोस् । समूहमा छलफल गरी तल दिइएका बुँदाहरूमा केन्द्रित रहि टिपोट र प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।

- घटना उत्पन्न हुनाका कारण
- घटनाको मुख्य मुख्य विवरण

क्रियाकलाप न. ४

- विद्यार्थीहरूलाई तपाइँहरूले आफ्नो वा समुदायमा कुनै परिवारमा द्वन्द्व भएको देख्नुभएको वा सुन्नुभएको छ भनी छलफल र अन्तर्क्रिया गर्नुहोस् ।
- पावोरपोइन्ट स्लाइडमार्फत परिवारमा हुने विवादका सम्भावित कारणहरू असरहरू र समाधानका उपायहरूलाई चित्र र उदाहरणसहित प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ५

कक्षाकोठा वा विद्यालयमा हुने विवादसम्बन्धी तल दिइए जस्तै घटना सुनाउने, उक्त घटनाका सम्बन्धमा प्रश्नोत्तर, छलफल र अन्तर्क्रिया गराउनुहोस् ।

कक्षाकोठा/विद्यालयमा हुने विवादसम्बन्धी घटनाको नमुना

कक्षा ६ का विद्यार्थीहरू रुमाल लुकाइ खेल खेल्ने तयारी गर्दै थिए । यत्तिकैमा कल्पना र राकेशका बिचमा विवाद भयो । खेल सुरु हुन सकेन । त्यसपछि अरू साथीहरू रिसाएर शिक्षकहरूलाई कुरा लगाउन गए ।

सबै साथीहरूले कल्पना र राकेश दुवैको गल्ती छ यी दुवैको कारणले खेल सुरु भएन । दुवै जनाले म पहिले रुमाल लुकाउने भन्दै विवाद गरेका हुन् भनेर कुरा लगाए । त्यसपछि शिक्षकहरूले कल्पना र राकेश दुवैलाई राखेर कुरा बुझ्नुभयो । कल्पना र राकेश दुवैको चाहना पहिले म रुमाल लुकाउने भन्ने विवाद बढ्दै गएर ठुलो भएको रहेछ । त्यसपछि शिक्षकहरूले पहिले रुमाल लुकाउन इच्छा गर्नेहरू सबैको नाम सोध्नु भयो र चिट्ठा बनाई थुत्न लगाउनुभयो जसलाई चिट्ठा पऱ्यो उसलाई सुरुमा रुमाल लुकाउन दिनुभयो । विवाद समाधान भयो । खेल राम्रोसँग सुरु भयो । त्यसपछि कल्पना र राकेश दुवैलाई आफूहरूले गल्ती गरेको महसुस भयो र शिक्षकहरू र सबै साथीहरूको माझमा अब आइन्दा यसरी विवाद नगर्नुहोस् भनी सम्झाउनुभयो । कल्पना र राकेश दुवै जना गल्ती महसुस गरी माफीसमेत मागे ।

तल दिइएका शीर्षकहरूका आधारमा उक्त घटनाको बारेमा लेख्न लगाउनुहोस् ।

- विवादका कारणहरू :
- विवादबाट पर्ने असरहरू :
- कक्षाकोठामा हुने विवाद समाधानका लागि शिक्षकको भूमिका :

क्रियाकलाप न. ६

कक्षामा विद्यार्थीहरूलाई विवाद वा द्वन्द्व समाधानसम्बन्धी कथा, कविता, गीत, समाचारको नमुना वा लेख रचना आदि लेख्न अथवा खोजी गरेर कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् र कक्षामा डोरी टाँगेर माला जस्तै गरेर झुन्डाउन लगाउनुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई पालैपालो लाइनमा राखेर पढ्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ७

- विद्यार्थीहरूलाई पालैपालो तपाईँहरूले कहिल्यै साथीहरूबिचमा विवाद भएको समयमा विवाद मिलाउनुभएको छ ? छ भने कसरी मिलाउनुभएको छ भनी प्रश्न गर्नुहोस् ।
- उनीहरूले विवाद समाधानमा गरेका क्रियाकलाप सुन्ने र आवश्यक पृष्ठपोषण वा स्याबासी दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ८

- कक्षाका सबै विद्यार्थीहरूलाई विवाद समाधानसम्बन्धी पाठ्यपुस्तकमा दिइएको घटना अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् ।
- घटनाका कुनै एक सन्दर्भ पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् ।
- शिक्षकले आवश्यक पृष्ठपोषणसहित उक्त विवाद समाधानका लागि मध्यस्थकर्ताको सहयोग लिएर विवाद समाधान गर्ने उपायबाट विवाद समाधान गरिएको हो भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ९

- विवाद समाधानमा दोहोरो सञ्चारको भूमिकाका बारेमा बुझाउनका लागि विद्यार्थीहरूले थाहा नपाउने गरी एक जना तेस्रो व्यक्तिलाई प्रयोग गरी दुई जना विद्यार्थीको बिचमा विवाद उत्पन्न गराइदिने ।
- एकछिन विवाद भएको हेर्ने र शिक्षकले मध्यस्थकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्दै दुवै पक्षको कुरा ध्यानपूर्वक सुन्ने ।

- शिक्षकले दुवै पक्षलाई मध्यस्थतामा ल्याउने उपायहरू अवलम्बन गरी आवश्यक कुराहरू भनेर सम्झाएर सहमतिमा ल्याउनुहोस् र अब आइन्दा सत्य तथ्य कुरा नबुझिकन कसैसँग झगडा गर्दैनौँ भनी मिल्न लगाउनुहोस् ।
- दुवै विद्यार्थीलाई आआफ्नो ठाउँमा बस्न लगाउनुहोस् र दोहोरो सञ्चार विधिबाट विवाद समाधान यसरी गर्न सकिन्छ भनी प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप न. १०

- विद्यार्थीहरूलाई कल्पना र राकेशका बिचमा रुमाल लुकाई खेल खेल्ने क्रममा भएको विवादको घटना स्मरण गर्न लगाउनुहोस् ।
- उक्त घटनामा कसरी विवादको समाधान भएको थियो ? भनी प्रसङ्ग जोड्दै छलफल अगाडि बढाउने ।
- सबै साथीहरूले कल्पना र राकेश दुवैको बराबर गल्ती छ भनी दुवैप्रति समभाव राखे त्यस्तैगरी शिक्षकले पनि सबैलाई मान्ने हुने गरी विवादको समाधान गर्नुभयो भनी विवाद समाधानमा समभावको बारेमा प्रस्ट पारिदिने ।

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

१. कक्षाकोठा वा विद्यालयमा हुने विभिन्न किसिमका विवाद समाधानमा विद्यार्थीको भूमिकाको अवलोकन तल दिइए जस्तै श्रेणी मापन वा रुजुसूचीको प्रयोग गरी मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम	विवाद हुने किसिमका क्रियाकलाप गरे नगरेको	कक्षाकोठा/विद्यालयमा विवाद समाधानमा संलग्न भए नभएको	विवाद व्यवस्थापनका लागि विशेष काम गरे नगरेको

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

२. समूह कार्यको मूल्याङ्कन गर्दा तलको जस्तै श्रेणी मापनको आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

श्रेणी मापनको नमुना

क्र.स.	नाम थर	सक्रियता/छलफलमा सहभागीता	प्रस्तुतीकरण	प्रश्नोत्तरमा संलग्न

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

३. विवाद वा द्वन्द्व समाधानसम्बन्धी कथा, कविता, गीत वा लेख रचना आदि लेख्न अथवा खोजी गरेर कक्षामा प्रस्तुत गर्न दिइएको परियोजना कार्यको तल दिइएको सूचकका आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

- खोजी गरेको वा लेखेको लेख/रचनाको शीर्षक :
- विषयवस्तुसँग सम्बन्धित भए वा नभएको :
- भाषा वा सिलसिलेवार मिले नमिलेको :
- रचनात्मकता
- दिने सन्देश

४. विद्यार्थीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) विवाद भनेको के हो ?
(ख) विवादको अवस्था कसरी सिर्जना हुन्छ ?
(ग) परिवारमा विवाद उत्पन्न हुन सक्ने कारण के के हुन् ?
(घ) परिवारमा उत्पन्न हुने विवादको समाधानका उपायहरू भन्नुहोस् ?
(ङ) कक्षाकोठामा भएको विवादको कुनै घटना देख्नुभएको छ ? सुनाउनुहोस् ।
(च) घरमा हुने विवादको समाधानमा अभिभावकको भूमिका के के हुन सक्छन् ?
(छ) विद्यालयमा हुने विवादको समाधानमा कक्षा शिक्षकको भूमिका के के हुन सक्छन् ?
(ज) विवाद समाधानमा दोहोरो सञ्चारको कस्तो भूमिका हुन्छ ?
(झ) विवाद समाधानमा समभावको महŒव उल्लेख गर्नुहोस् ।

६. थप अध्ययन सामग्रीहरू

द्वन्द्वको अवस्था सिर्जना हुनाका कारणहरू

- एकले अर्काको विचार वा भावनाको कदर नगरेर
- शिक्षा र चेतनाको कमीले समझदारी कायम हुन नसकेर
- अन्याय तथा विभेदका कारणले
- राजनीतिक विचार नमिलेर
- कसैले गलत समाचार फैलाएको कारणले
- गरिबी र बेरोजगारीको कारणले
- घमन्ड, लोभ, ईर्ष्या जस्ता कुरा नियन्त्रण गर्न नसकेर

परिवारमा हुने विवादका सम्भावित कारणहरू

- परिवारका कुनै सदस्यद्वारा लागूपदार्थ तथा मादक पदार्थ सेवन
- परिवारका सदस्यहरूका बिचमा विचार नमिल्नु
- पुस्ताको अन्तर
- माया ममताको अभाव
- गरिबी तथा अभावको अवस्था
- अनावश्यक खर्च तथा व्यक्तिगत रुचि र आनीबानी
- गलत सूचना
- फरक सोचाइ

परिवारमा हुने विवादका असरहरू

- छोराछोरीको पढाइमा बाधा पुग्ने
- घरमा अशान्ति बढ्ने
- कहिलेकाहीँ विवाद बढ्दै जाँदा परिवार नै छिन्नभिन्न हुन सक्ने
- पारिवारिक द्वन्द्व बढ्ने
- छरछिमेकमा मान सम्मान र इज्जत घट्ने

परिवारमा हुने विवाद समाधानमा अभिभावकको भूमिका

- परिवारका सदस्यहरूका बिचमा एकआपसमा सरसल्लाह छलफल गरेर मात्र कुनै पनि कुराको सुरुआत गर्ने
- स्पष्ट नभएका विषयवस्तुलाई प्रस्ट पार्ने
- परिवारमा सबैको विचारलाई सम्मान गर्ने
- आफूभन्दा ठुला वा साना दुवै थरीको कुरा सुन्ने
- लागूपदार्थ तथा मादक पदार्थ सेवन नगर्ने
- अभिभावकले आफ्ना छोराछोरीलाई माया ममता निगरानी गर्ने र समय दिने

(क) द्वन्द्वमा संलग्न पक्षबाट नै विवादको समाधान

- द्वन्द्वमा संलग्न दुवै पक्षले वातावरण तयार गर्ने
- द्वन्द्वमा संलग्न दुवै पक्षले एकआपसमा छलफल गर्ने
- द्वन्द्वमा संलग्न व्यक्तिहरूले द्वन्द्व उत्पन्न हुने कारणहरू जस्तै : रिस, तनाव, लोभ, ईर्ष्या आदि नियन्त्रण गर्ने
- एकआपसमा मेलमिलाप कायम गर्ने
- दुवै पक्षले आफ्ना गल्ती कमी कमजोरीलाई स्वीकार गरेर अगाडि बढ्ने

ख) तेस्रो पक्ष (मध्यस्तकर्ता) को सहयोगमा समाधान

- सबैभन्दा पहिले दुवै पक्षलाई उपयुक्त व्यक्तिलाई मध्यस्तकर्ताका रूपमा छनोट गर्ने
- मध्यस्तकर्ताले दुवै पक्षका कुरा सुन्ने
- द्वन्द्व उत्पन्न हुनाका कारणहरू पत्ता लगाउने
- दुवै पक्षका बिचमा वार्ता/छलफल गर्ने
- दुवै पक्षलाई आफ्नो गल्ती कमी कमजोरी स्वीकार्न लगाई सम्झौता गर्ने
- मध्यस्तकर्ताबाट सहमति गर्ने

(ग) बाह्य शक्तिको प्रयोग

- कानुनी निकाय (अदालत) बाट कानुनले तोकेबमोजिम फैसला गरिदिने
- सुरक्षा निकायको प्रयोग गर्नुहोस्

विद्यार्थीहरूलाई सकेसम्म यो अवस्था आउन दिन नहुने कुरा पनि प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

द्वन्द्व समाधानमा दोहोरो सञ्चारको भूमिका

- सञ्चारको अस्पष्टताका कारणले विवाद हुनुलाई दोहोरो सञ्चारको अभाव भनिन्छ भने दुई पक्ष, समूह वा व्यक्तिबिच भएको सञ्चारलाई दोहोरो सञ्चार भनिन्छ ।
- यस विधिबाट विवाद समाधानका लागि दुई तरिका अपनाउन सकिन्छ ।
- पहिलो, द्वन्द्वमा संलग्न दुवै पक्षले एकआपसमा छलफल गरेर आफूलाई चित्त नबुझेका कुरा प्रस्टसँग राख्ने ।
- कुन कुरामा असहमति भएको हो पत्ता लगाएर त्यस विषयमा राम्रोसँग छलफल गरी विवादको समाधान गर्न सकिन्छ ।
- दोस्रो, दुवै पक्षको लागि उपयुक्त व्यक्तिलाई तेस्रो पक्ष वा मध्यस्थकर्ताका रूपमा छनोट गर्नुहोस् ।

- मध्यस्थकर्ताले दुवै पक्षको कुरा ध्यानपूर्वक सुन्ने
- विवादमा संलग्न दुवै पक्षले आफ्ना केही पनि कुरा नलुकाइकन मध्यस्थकर्तासँग राख्ने
- सही सूचना प्राप्त भएपछि मध्यस्थकर्ताले कसको गल्ती हो पत्ता लगाएर एकआपसमा कुराकानी गर्न लगाई सहमति गराउने

एकाइ : ५

हाम्रो विगत

अनुमानित कार्यघण्टा : २०

एकाइगत सिकाइ उपलब्धि

- नेपाल एकीकरणमा भएका प्रयासहरू उल्लेख गर्न
- नेपाल अङ्ग्रेज युद्ध, सुगौली सन्धि एवम् त्यसपछिको राजनीतिक अवस्थाको विश्लेषण गर्न
- राणाकालीन राजनीतिक, सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको व्याख्या र विश्लेषण गर्न
- वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका प्रमुख राजनीतिक घटनाक्रम र सामाजिक तथा आर्थिक उपलब्धिको पहिचान गर्न
- मिथिला सभ्यता र यसले जनजीवनमा पारेको प्रभाव बताउन

एकाइ परिचय

यो एकाइ नेपालको मध्यकालीन इतिहाससँग सम्बन्धित एकाइ हो । इतिहास भनेको विगतका घटना, ती घटनाहरूको कारण तथा प्रभावहरूको एकमुष्ट अध्ययन तथा विश्लेषण हो । इतिहासमा भएका विभिन्न घटनाहरूको अध्ययनले विद्यार्थीहरूलाई वर्तमान र भविष्यमा हुनसक्ने विभिन्न घटनाहरूको प्रभावको अनुमान गर्न, विगतका घटनाहरूबाट पाठ सिकेर वर्तमान र भविष्यमा सावधानी अपनाउन सहयोग गर्छ ।

यसरी नै पाठको औपचारिक सहजीकरण गर्नुभन्दा अगि यस एकाइले समेटेका विषयवस्तुहरू (नेपालको एकीकरणमा जनसहभागीता, नेपाल एकीकरणमा राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहको भूमिका, नेपाल अङ्ग्रेज युद्धसम्बन्धी सन्दर्भ, राणा शासनकालको राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्था, वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका राजनीतिक घटनाक्रम, वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका सामाजिक तथा आर्थिक उपलब्धि र मिथिला सभ्यता) का सम्बन्धमा सङ्क्षेपमा चर्चा गर्दै प्रस्ट पार्नु उपयुक्त हुने ठानिएको छ ।

३. विषयवस्तु, सामग्री र समय विभाजनसम्बन्धी विवरण

पाठ	**पाठको नाम**	**सिकाइ उपलब्धि**	**शैक्षणिक सामग्री**	अनु. **कार्य घण्टा**
१.	नेपाल एकीकरण : जनसहभागीता	नेपाल एकीकरणमा नेपाली जनताको सहभागीता उल्लेख गर्न	- एकीकरणको अर्थ लेखिएको वाक्यपत्ती - गोरखा राज्यको **उत्पत्ति** झल्कने फ्लोचार्ट, एकीकरण अगि नेपालअन्तर्गत रहेका विभिन्न टुक्रे राज्यहरूको नक्सा र सूची - एकीकरण अभियान झल्कने भिडियो - एकीकरणपछिको नेपालको नक्सा - नेपाल एकीकरणका घटनाहरू समेटिएको समयरेखा - पृथ्वीनारायण शाहको चित्र, गोरखा दरबारको चित्र - एकीकरणमा योगदान गरेका व्यक्तिहरूको चित्र	३

			प्रतिवेदन लेखनका लागि आवश्यक अङ्गहरू लेखिएको चार्ट	
२	नेपाल एकीकरणमा बहादुर शाह र राजेन्द्रलक्ष्मी	नेपाल एकीकरणमा बहादुर शाह र राजेन्द्रलक्ष्मीको योगदान उल्लेख गर्न	- पृथ्वीनारायण शाह, राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहको फोटो - नायवीको अर्थ लेखिएको वाक्यपत्ती - राजेन्द्रलक्ष्मी र **बहादुर** शाहद्वारा गरिएको नेपाल एकीकरण अभियान झल्कने भिडियो - एकीकरणपछिको नेपालको नक्सा, राजेन्द्रलक्ष्मी र **बहादुर** शाहद्वारा नेपाल एकीकरणका घटनाहरू समेटिएको समयरेखा - राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहको योगदानलाई बुँदागत रूपमा लेखिएको चार्ट आदि	३
३	नेपाल अङ्ग्रेज युद्ध	• नेपाल अङ्ग्रेज युद्ध र सुगौली सन्धिको परिचय दिन सुगौली सन्धिका परिणामहरू बताउन	- नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका मुख्य कारणहरूको खोजी गर्न - नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका मुख्य घटनाहरूको चर्चा गर्न - सुगौली सन्धिका कारण र प्रभावहरूको खोजी गर्न	३
४	राणा शासन : राजनीतिक अवस्था र सामाजिक अवस्था	राणाकालीन राजनीतिक अवस्था र सामाजिक तथा आर्थिक सुधारको बोध प्रस्तुत गर्न	– ९ जना राणा प्रधानमन्त्रीको नामको सूची – विभिन्न राणा शासकहरूको तस्बिर – राणाशासन सुरु हुनुका कारणहरू लेखिएको चार्ट – राणाकालमा भएका राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था झल्कने बुँदाहरू लेखिएको तालिका – राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था झल्कने विभिन्न चित्रहरू – अन्य चित्र र भिडियो क्लिप्सहरू	३
५	वि.सं. २००७ देखि हालसम्मको राजनीतिक घटनाक्रम	वि.सं. २००७ देखि हालसम्मको प्रमुख राजनीतिक घटनाक्रम बताउन	- विभिन्न राजनीतिक घटनाहरू र जनआन्दोलनका चित्र र आन्दोलन झल्कने भिडियो क्लिप्स - राजा त्रिभुवन, मोहन शमशेर, मातृका, वि.पी. कोइराला, राजा महेन्द्र, राजा वीरेन्द्र र राज परिवार, राजा ज्ञानेन्द्र, गिरीजाप्रसाद कोइराला, डा. रामवरण यादव आदिको फोटो - समय रेखा र घटनाहरूको तालिका	३

६	सामाजिक तथा आर्थिक उपलब्धि: वि.सं.२००७ देखि हालसम्म	वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका प्रमुख सामाजिक तथा आर्थिक उपलब्धिहरू बताउन	- विभिन्न सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्र झल्कने चित्र र भिडियो - आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने विभिन्न पक्षहरू लेखिएको चार्ट - विभिन्न आर्थिक र सामाजिक उपलब्धिहरू झल्कने चित्र एवम् चार्टहरू	३
७	मिथिला सभ्यता	मिथिला सभ्यता र यसले जनजीवनमा पारेको प्रभाव **बताउन**	मैथिली भाषाको गीत, मिथिला क्षेत्र झल्कने चित्र, सार्कको नक्सा, मिथिला कला झल्कने चित्र, मिथिला संस्कृतिअन्तर्गत प्रदर्शन गरिने विभिन्न गीत, नृत्य र झाँकीहरू झल्कने भिडियो क्लिप्स, विद्यापतिको फोटो, सीता र राजा जनकको फोटो, मिथिला क्षेत्र खासगरी जनकपुर क्षेत्रका विभिन्न सम्पदाहरू झल्कने चित्र आदि -	२

पाठ : १ नेपालको एकीकरण : जनसहभागीता

अनुमानित कार्यघण्टाः ३

१.सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रममा उल्लेखित सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नेपाल एकीकरणमा नेपाली जनताको सहभागीता उल्लेख गर्न	• नेपालको एकीकरण अभियानमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरूको योगदानको खोजी गर्न • नेपालको एकीकरण अभियानमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरूको योगदानबाट प्रेरणा लिन • प्रतिवेदन लेखनको अभ्यास गर्न

२. पाठ परिचय

यस पाठको सहजीकरण गनुअगि शिक्षकले इतिहास अध्ययनको आवश्यकता र यसबाट हुने फाइदाका सन्दर्भमा प्रस्ट पार्नु सान्दर्भिक हुन्छ । यसका लागि इतिहास पढेका कारणले शिक्षकलाई पुगेको फाइदालाई इतिहासको कुनै घटनाको सन्दर्भलाई जोड्दै **बताउनु** प्रभावकारी हुन्छ ।

यस पाठलाई प्रतिवेदन लेखनको शैलीमा प्रस्तुत गरिएको हुँदा विद्यार्थीहरूलाई प्रतिवेदन लेखनको आधारभूत सक्षमता प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यसै पाठमा एकीकरणको अर्थ, एकीकरण पूर्वको नेपालको अवस्था, गोरखा राज्यको स्थापना, पृथ्वीनारायण शाहको चरित्र चित्रण र एकीकरण अभियानका मुख्य मुख्य घटनाहरू तथा एकीकरण अभियानका क्रममा मूलतः कुलानन्द ढकाल, बिसे नगर्ची, चिकित्सक माइकल एन्जेलो, १६ देखि ३० वर्षका गोरखाली युवाहरू तथा दहचोकका सर्वसाधारण जनताहरूको भूमिकालाई यस पाठमा उल्लेख गरिएको छ । साथै उनीहरूले एकीकरण अभियानमा पुऱ्याएको योगदानबाट प्रेरणा लिनसमेत अभिप्रेरित गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

एकीकरणको अर्थ लेखिएको वाक्यपत्ती, गोरखा राज्यको **उत्पत्ति** झल्कने फ्लोचार्ट, एकीकरण अगि नेपालअन्तर्गत रहेका विभिन्न टुक्रे राज्यहरूको नक्सा र सूची, एकीकरण अभियान झल्कने भिडियो, एकीकरणपछिको नेपालको नक्सा, नेपाल एकीकरणका घटनाहरू समेटिएको समयरेखा, पृथ्वीनारायण शाहको चित्र, गोरखा **दरबार**को चित्र, एकीकरणमा योगदान गरेका व्यक्तिहरूको चित्र, पाठका अन्य सन्दर्भहरू झल्काउने चित्र तथा भिडियो क्लिपहरू, प्रतिवेदन लेखनका लागि आवश्यक अङ्गहरू लेखिएको चार्ट आदि ।

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

पृथ्वीनारायण शाहको फोटो देखाउँदै उनको जीवनीसँग सम्बन्धित कथाकथन प्रस्तुत गर्ने, जस्तै उनको जन्म, हेरचाह, बाल्यकाल, राज्यरोहण, त्यसपछि विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्दै थप प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

यसपछि एकीकरणसम्बन्धी कुनै भिडियो प्रस्तुत गर्दै त्यससँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोध्नुहोस् ।

(https://youtu.be/YQZubiijaWc
https://youtu.be/L-eqanJhH1A)

जस्तै,

- एकीकरण भनेको के हो ?
- नेपाल एकीकरणको थालनी कसले गरेका हुन् ?

- पृथ्वीनारायणको जन्म कहिले भएको हो ?
- पृथ्वीनारायण शाहले नुवाकोटमाथि पहिलो आक्रमण कहिले गरे ?

क्रियाकलाप ३. एकीकरण अभियानका क्रममा भएका विभिन्न घटनाक्रमहरूसँग सम्बन्धित नेपालका विभिन्न जिल्लाहरू भएको नक्सा देखाउँदै नक्सामार्फत एकीकरणअगि नेपालमा रहेका बाइसी, चौबिसी, पूर्वको सेन राज्य र उपत्यकाका मल्ल राज्यहरूको अवस्थिति र आपसी सम्बन्धका सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूसँग छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४. विद्यार्थीहरूलाई पृथ्वीनारायण शाहले वि.सं. १८०० मा नुवाकोटबाट सुरु गरेर वि.सं. १८३१ मा उनको निधन हुनुअगि विजयपुर एकीकरणका सन्दर्भमा भएका विभिन्न घटनाको सूची प्रदर्शन र छलफल गर्नुहोस् । साथै घटनाहरू टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । टिपोट गरिएका केही घटनालाई नमुनाका रूपमा समय रेखामा देखाउनुहोस् र विद्यार्थीहरूले टिपोट गरेका मुख्य मुख्य घटनालाई समयरेखामा तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ५. एकीकरण अभियानमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरूले एकीकरणका सन्दर्भमा गरेको घटनाहरूका सन्दर्भमा पृथ्वीनारायण शाह, कालु पाँडे, कुलानन्द ढकाल, बिसे नगर्ची, डा. माइकल एन्जेलो, गोरखाली युवा तथा दहचोकका जनताको भूमिका अभिनय गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६. स्थानीय ऐतिहासिक सम्पदाको अवलोकन भ्रमण गराई त्यस भ्रमणका आधारमा दिइएको ढाँचाका आधारमा प्रतिवेदन लेखनको ढाँचा तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

धार्मिक तथा ऐतिहासिक दृष्टिले महŒवपूर्ण तिलेश्वर सरस्वती कुण्ड क्षेत्र भ्रमण
अध्ययन प्रतिवेदन २०७९

पृष्ठभूमि : श्री सरस्वती उच्च मा. वि. का कक्षा ६ मा अध्ययनरत हामी विद्यार्थीहरूले तिलेश्वर मन्दिर क्षेत्रको अध्ययन गर्ने निर्णय गऱ्यौं । यो क्षेत्र लेले गाउँपालिका वडा न. ४ मा **पर्छ** । यो काठमाडौं उपत्यकाभित्रका चारओटा सरस्वती मन्दिरमध्ये महŒवपूर्ण मन्दिर मानिन्छ । हामी २६ जना विद्यार्थीले विषय शिक्षकको सहयोगमा २०७० असार २५ गते त्यस क्षेत्रको भ्रमण गरेका थियौं । अध्ययनका क्रममा पुजारी रामप्रसाद शर्मा, स्थानीय व्यक्ति श्यामबहादुर सिजापति र न्हुच्छेमाया महर्जनसँग कुराकानी गरिएको थियो ।

उद्देश्य : हाम्रो अध्ययनको उद्देश्य निम्नानुसारको रहेको थियो :

(क) तिलेश्वर क्षेत्रको ऐतिहासिक महŒव सम्बन्धमा जानकारी लिने

(ख) तिलेश्वर मन्दिरको धार्मिक महŒवकाका तथ्यहरू सङ्कलन गर्ने

सूचना सङ्कलन विधि : अध्ययनका क्रममा अन्तर्वार्ता, अवलोकन र पुस्तक तथा शिलालेख अध्ययन विधि अपनाइएको थियो ।

पत्ता लगाइएका कुराहरू

हाम्रो अध्ययनबाट निम्नलिखित कुराहरू **पत्ता** लगाइएको छ :

तिलेश्वर क्षेत्रमा एक तिलेश्वर महादेवको मन्दिर र एक सरस्वतीको कुण्ड रहेको छ । तिलबाट उत्पत्ति भएको कारण उक्त महादेवलाई तिलेश्वर भनिएको हो भन्ने भनाइ रहेको छ । पाटनका प्रसिद्ध मल्ल राजा श्रीनिवास मल्लले जीर्णोद्धार गरेको भनी लेखिएको शिलालेख अझै पनि त्यहाँ रहेको छ । उक्त मन्दिर मल्ल कालभन्दा पनि पहिला उत्पत्ति भएको अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

ऐतिहासिक महŒव

तिलेश्वर मन्दिरमा मल्लकालीन तीनओटा मूर्तिहरू, एउटा संस्कृतिमा लेखिएको स्पष्ट रूपमा पढ्न सकिने शिलालेख र विभिन्न समयमा मन्दिर जीर्णोद्धार गरिएका कुरा उल्लिखित शिलालेखहरू रहेका छन् । एउटा ठुलो शिवलिङ्ग पनि यहाँ रहेको छ । अन्य ससाना मूर्ति र शिलालेखहरू पनि यत्रतत्र छरिएर रहेका छन् । यी वस्तुहरू मल्लकालीन एवम् त्यसभन्दा पहिलेको ऐतिहासिक अध्ययनका निमित्त निकै काम लाग्न सक्छन् । त्यसैले यो क्षेत्र धार्मिक दृष्टिले मात्र होइन ऐतिहासिक दृष्टिले पनि महŒवपूर्ण स्थल हो भन्न सकिन्छ ।

धार्मिक महŒव : यो मन्दिर हिन्दु धर्मवलम्बीहरूको आस्थाको केन्द्रका रूपमा रहेको पाइन्छ । यहाँ शिवरात्रीलगायत चाडपर्वमा मेला लाग्ने गरेको छ ।

५.मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले तयार गरेको प्रतिवेदनलाई निम्न आधारमा मूल्याङ्कन गर्दै पृष्ठपोषण प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

मूल्याङ्कनका आधार	**रुजु**	
	छ	**छैन**
उपयुक्त शीर्षक		
परिचय खण्डको पूर्णता		
उद्देश्यको छनोट		
अध्ययन विधि निर्माण		
विषयवस्तुको ज्ञान		
तथ्यहरूको प्रयोग		

(ख) विद्यार्थीहरूलाई एकीकरणसम्बन्धी विभिन्न घटना समेटी बनाइको समयरेखालाई निम्न आधारमा मूल्याङ्कन गरी पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

- समय र तथ्यबिचको तादाम्यता
- स्केलको प्रयोग
- स्पष्टता
- सफा र स्पष्ट

(ग) निम्नलिखित प्रश्नहरूमा आधारित भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. पाठका आधारमा नेपालको एकीकरण अभियानका मुख्य घटनाहरूको सूची बनाउनुहोस् ।

२. नेपाल एकीकरण अभियानका क्रममा योगदान दिने व्यक्तिहरूको सूची बनाई तिनीहरूको योगदान लेख्नुहोस् ।

३. पाठको अभ्यास खण्डमा दिइएका प्रश्नहरूका सन्दर्भमा

६. थप स्रोत सामग्री :

https://youtu.be/ofrqyhmtWNQ (Greater Nepal)
(https://youtu.be/YQZubiijaWc
https://youtu.be/L-eqanJhH1A)

पाठ : २

नेपाल एकीकरणमा राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाह

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१.सिकाइ उपलब्धि

पाठगत सिकाइ उपलब्धि	पाठगत विशिष्ट उदेश्य
• नेपाल एकीकरणमा बहादुर शाह र **राजेन्द्रलक्ष्मी**को योगदान उल्लेख गर्न ।	• नेपालको एकीकरणमा बहादुर शाह र **राजेन्द्रलक्ष्मी**को योगदानको खोजी गर्न • बहादुर शाह र **राजेन्द्रलक्ष्मी**को योगदानबाट प्रेरणा लिन

२.पाठ परिचय

यो पाठले पृथ्वीनारायण शाहपछि उनका कान्छा छोरा बहादुर शाह र जेठी बुहारी **राजेन्द्रलक्ष्मी**ले सञ्चालन गरेको नेपाल एकीकरण अभियानसम्बन्धी विषयवस्तु समेटेको छ । यस पाठको सहजीकरण गर्दा पृथ्वीनारायण शाहको निधनपछि प्रतापसिंह शाह राजा भएको प्रसङ्ग, प्रतापसिंह शाह र बहादुर शाहबिच रहेको मनमुटाव, बहादुर शाहको बेतिया निर्वासन, प्रतापसिंह शाहको निधन, रणबहादुर शाह राजा भएको र बहादुर शाह तथा **राजेन्द्रलक्ष्मी**को संयुक्त नायवीको **प्रसङ्ग**, नायवीको अर्थ र परिभाषा, बहादुर शाह र **राजेन्द्रलक्ष्मी**बिच भएको खटपट तथा बहादुर शाह पुनः बेतिया फर्किएको **प्रसङ्ग**लाई समेटेको छ ।

यस पाठको सहजीकरण गर्ने क्रममा नायवको अर्थलाई उदाहरणमार्फत प्रस्ट पार्ने, नेपाल एकीकरणका सम्बन्धमा बहादुर शाह र राजेन्द्रलक्ष्मीको योगदानलाई बुँदागत रूपमा चर्चा गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

पृथ्वीनारायण शाह, राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहको फोटो, नायवीको अर्थ लेखिएको वाक्यपत्ती, राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहद्वारा गरिएको नेपाल एकीकरण अभियान झल्कने भिडियो, एकीकरण पछिको नेपालको नक्सा, राजेन्द्रलक्ष्मी र **बहादुर** शाहद्वारा नेपाल एकीकरणका घटनाहरू समेटिएको समयरेखा, **राजेन्द्रलक्ष्मी** र बहादुर शाहको योगदानलाई बुँदागत रूपमा लेखिएको चार्ट आदि ।

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

पृथ्वीनारायण शाहपछिको एकीकरण अभियानसँग सम्बन्धित भिडियो क्लिप्स वा एकीकरणसँग सम्बन्धित नक्सा देखाउँदै विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई पृथ्वीनारायण शाह, प्रतापसिंह शाह, बहादुर शाह र राजेन्द्रलक्ष्मीको फोटो देखाउँदै उनीहरूबिच रहेको सम्बन्धका विषयमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

प्रतापसिंह शाहको निधन भएपश्चात् बहादुर शाह र **राजेन्द्रलक्ष्मी**को संयुक्त नायवीको **प्रसङ्ग** जोड्दै नायवीको अर्थ र परिभाषा लेखिएको चार्टलाई प्रस्तुत गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

राजेन्द्रलक्ष्मीले एकीकरण गरेका पश्चिम नेपालका भौगोलिक क्षेत्रलाई नेपालको नक्सा देखाउँदै कथाकथनमार्फत एकीकरण अभियानको चर्चा गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

बहादुर शाहले एकीकरण गरेका नेपालका बाइसी, चौबिसी राज्यलगायत महाकाली पश्चिमको क्षेत्रको भौगोलिक क्षेत्रलाई ग्रेटर नेपालको नक्सा वा एकीकरणसम्बन्धी भिडियो देखाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

बहादुर शाह र **राजेन्द्रलक्ष्मी**ले एकीकरणका क्रममा गरेको योगदानलाई बुँदागत रूपमा लेखिएको चार्ट प्रस्तुत गर्दै ती बुँदाहरूका सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ७

.बहादुर शाह र राजेन्द्रलक्ष्मीको एकीकरण अभियानको घटनालाई समेट्नेगरी छुट्टाछुट्टै समयरेखा बनाउन लगाई विद्यार्थीहरूलाई प्रस्तुत गर्न लगाई छलफल गर्नुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

(क) एकीकरणका अभियानका सन्दर्भमा बहादुर शाह र **राजेन्द्रलक्ष्मी**सँग सम्बन्धित घटनाहरूलाई समय रेखामा देखाउनुहोस् ।

(ख) बहादुर शाह र **राजेन्द्रलक्ष्मी**ले एकीकरणका सन्दर्भमा गरेका योगदानलाई अब मेरो पालो भन्ने क्रियाकलाप गराउनुहोस् ।

प्रक्रिया

- कक्षालाई विभिन्न समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । समूहका सदस्यलाई अगाडि डेस्क वा टेबुलमा कलम वा सिसाकलम राख्न लगाउनुहोस् । कुनै एउटा धेरै विकल्प भएको प्रश्न सोध्ने जस्तै नेपाल एकीकरणमा **बहादुर** शाहले विजयी प्राप्त गरेको कुनै एक क्षेत्रको नाम भन्नुहोस् ।
- समूहका सदस्यले पालैपालो कुनै क्षेत्रको नाम भन्नुपर्ने छ भनी बताइदिनुहोस् ।
- सही उत्तर भन्नेले मात्र कलम वा सिसाकलम लान पाउने कुरा बताइदिनुहोस् । सबैको पालो पुगेपछि फेरी अर्को प्रश्न सोध्नुहोस् । यसरी ३ वा ४ ओटा विषयवस्तुसँग सम्बन्धित रहेर प्रश्नहरू सोध्नुपर्ने हुन्छ ।

(ग) निम्नलिखित प्रश्नहरूमा आधारित भई विद्यार्थी सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. नायवीको अर्थ लेख्नुहोस् ।

२. बहादुर शाहलाई किन अब्बल बाबुका सक्षम छोरा भनिएको हो ?

३. बहादुर शाह र **राजेन्द्रलक्ष्मी**ले एकीकरण गरेका क्षेत्र र समयलाई तालिकामा देखाउनुहोस् ।

पाठ : ३

नेपाल अङ्ग्रेज युद्ध

१.सिकाइ उपलब्धि

पाठगत सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
• नेपाल अङ्ग्रेज युद्ध र सुगौली सन्धिको परिचय दिन • सुगौली **सन्धि**का परिणामहरू **बताउन**	• नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका मुख्य कारणहरूको खोजी गर्न • नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका मुख्य घटनाहरूको चर्चा गर्न • सुगौली सन्धिका कारण र प्रभावहरूको खोजी गर्न

२. पाठ परिचय

सन् १६१६ मा व्यापार गर्ने उद्देश्यले बेलायतीहरू भारत प्रवेश गरे । त्यसबखत वर्तमान भारत धेरै टुक्रे राज्यहरूमा विभाजित थियो । **बेलायती**हरूले पूर्वी भारतमा इस्टइन्डिया कम्पनी स्थापना गरेर व्यापार र वाणिज्यलाई एसिया महादेशभरी फैलाउन थाले । **बेलायती**हरूले बिस्तारै भारतका ससाना राज्यहरूलाई उपनिवेश बनाई **बेलायती** प्रशासनका तर्फबाट राज्य सञ्चालन गर्न थाले ।

भारतको उत्तरपट्टि रहेको नेपाल पनि **बेलायती**हरूको आँखामा पऱ्यो । तत्कालीन समयमा नेपालले एकीकरण अभियानलाई तीव्र बनाइरहेको थियो । यसले **बेलायती**हरूलाई असुरक्षित महसुससमेत गराएको थियो । आफू सुरक्षित बन्नका लागि पनि उनीहरू नेपालसँग युद्ध गर्ने उपयुक्त अवसरको खोजीमा थिए । परिणामस्वरूप बुटवल र स्यूराजको निहुँमा सन् १८१४ को नोभेम्वर १ (वि.स. १८७१ कार्तिक १८) मा नेपाल र अङ्ग्रेजबिच युद्धको अवस्था सिर्जना भयो । नेपाल र अङ्ग्रेजबिच भएको यसै युद्धलाई नेपाल अङ्ग्रेज युद्ध भनिन्छ ।

नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका क्रममा धेरै ठाउँमा युद्ध भयो । यस युद्धमा नेपालले केही स्थानमा जित हासिल गऱ्यो भने केही स्थानमा जीत हासिल गर्न सकेन । यस युद्धलाई विधिवत् अन्त्य गर्नका लागि सन् १८१६ मार्च (वि.सं. १८७३ फाल्गुण) मा भारत बिहारको मोतिहारी जिल्लाको सुगौली भन्ने स्थानमा सन्धि भयो । यसै सन्धिलाई सुगौली सन्धि भनिन्छ ।

यस पाठमा इस्ट इन्डिया कम्पनी भारत आएको **प्रसङ्ग**, उपनिवेशको अर्थ, नेपाल अङ्ग्रेजबिच युद्ध हुनुका मुख्य मुख्य कारणहरू, युद्ध भएका मुख्य स्थान र ती युद्धमा नेतृत्व गर्ने व्यक्तिहरू, नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका कारणले परेका सकारात्मक र नकरात्मक प्रभाव समेटिएका छन् ।

३.सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

इस्ट इन्डिया कम्पनी झल्कने चित्र, सुगौली सन्धि हुनुअगि र पछिको नेपालको नक्सा, नेपाल अङ्ग्रेज युद्ध भएका स्थान झल्कने तथा युद्धमा नेतृत्व गर्ने योद्धाहरूको चित्र वा फोटो, भीमसेन थापा र गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहको चित्र, सुगौली सन्धिका सर्तहरूको सूची, नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका मुख्य कारणहरूको सूची लखिएको चार्ट, सुगौली सन्धिका कारण देखिएका सकारात्मक र नकरात्मक प्रभाव देखाइएको तालिका र अन्य आवश्यक चित्र, भिडियो तथा सामग्रीहरू

सुगौली सन्धिका सर्तहरू

- *इस्ट इन्डिया कम्पनी र नेपाल सरकारका बिच शान्ति र मैत्री सम्बन्ध कायम रहने*
- *युद्धभन्दा अगाडि विवादमा आएका ठाउँहरू नेपालका राजाले त्याग्ने र इस्ट इन्डिया कम्पनीले लिने*
- *नेपालको सिमाना पूर्वमा मेची र पश्चिममा महाकाली नदीका बिच कायम हुने*
- *नेपाललाई परेको क्षतिको पूर्तिका लागि कम्पनी सरकारले नेपाल सरकारलाई प्रतिवर्ष रु.२ लाख दिने*
- *नेपालका राजाले महाकाली पश्चिमको भूभाग र त्यहाँका जनतासँग कुनै किसिमको सरोकार नराख्ने*
- *यस सन्धिपत्रमा नेपालका राजाले १५ दिनभित्र र कम्पनी सरकारका गभर्नरले २० दिनभित्र हस्ताक्षर गर्ने*
- *दुई देशहरूको सम्बन्ध राम्रो बनाउन दुवै सरकारले राजदूतको आदानप्रदान गर्ने*
- *कम्पनी सरकारको अनुमतिबिना नेपालले कुनै पनि युरोपियन र अमेरिकनलाई नोकरी दिन नपाउने*
- *नेपाल र सिक्किमका राजाबिच कुनै विवाद उठेमा कम्पनी सरकारले मिलाउने*

३. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप न. १ : नालापानीको युद्धसँग सम्बन्धित कुनै गीत, कविता वा कथा सुनाउँदै ती सन्दर्भको मर्म वा आशय बताइदिनुहोस् ।

नालापानी किल्लामा नलिई आराम छिनभर
नसुती चारै प्रहर खुबसित लडे रे बलभद्र कुँवर
पहाडको टाकुरी, चमचम चम्के खुकुरी
जसरी मेघ गर्जन्छ आकाशमा सनन
उसरी गर्जे नेपाली नालापानी घनन

क्रियाकलाप न. २ : विश्व मानचित्र देखाउँदै हालको नेपाल, भारत र **बेलायत**लाई देखाउँदै अङ्ग्रेजको हुन् ? उनीहरू किन भारत आए ? भारतमा उनीहरू के गर्न आएका थिए, पछि के के गरे आदि सन्दर्भ छोटकरीमा व्याख्या गरिदिनुहोस् । यससँगै भारत र नेपालको नक्सामा विभिन्न स्थानहरू, यी दुई देशको अवस्थिति आदि देखाउँदै नेपाल अङ्ग्रेज युद्धको सन्दर्भलाई उठान गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ३ :.विद्यार्थीहरूसँग एकीकरणको अर्थका सन्दर्भमा अन्तरक्रिया गर्दै उपनिवेशको अर्थ अनुमान गर्न मौका दिने र आफूले यसको अर्थलाई थप प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ४ : विद्यार्थीहरूलाई नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका कारणहरू लेखिएको मेटाकार्ड दिएर सो मेटाकार्डमा लेखिएका कारणका सन्दर्भमा छलफल गर्दै थप प्रस्ट पार्नुहोस् ।

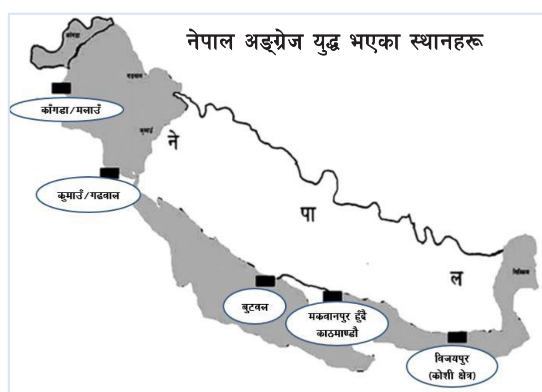

क्रियाकलाप न. ५ : नेपाल अङ्ग्रेज युद्ध भएका विभिन्न स्थानहरू (मलाउँ, कुमाउँ, नालापानी, रामगढ, पर्सा मकवानपुर र विजयपुर) लाई ग्रेटर नेपालको नक्सामार्फत देखाउँदै ती स्थानहरूमा नेपालका तर्फबाट नेतृत्व गर्ने व्यक्तिको फोटो देखाई तत्तत् युद्धका घटनाहरूको वर्णन गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ६

नेपाल अङ्ग्रेज युद्धसँग सम्बन्धित नालापानी वा अन्य स्थानको युद्धसम्बन्धी घटना समेटेर एउटा युद्ध रिपोर्टरले (पत्रकार) ले टेलिभिजन वा रेडियोमा गरिने लाइभ प्रसारण गरेको अभिनय गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ७ : सुगौली सन्धिका बुँदालाई चार्टमा प्रस्तुत गरेर हरेक बुँदाको अर्थ बताउन विद्याथीहरूलाई पालैपालो मौका दिने । विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रियामा भएका कमीकमजोरीहरूलाई थप सुधार गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ८ : सुगौली सन्धिका कारणले भएका सकारात्मक र नकरात्मक प्रभावहरूलाई तालिकामार्फत बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्दै छलफल गर्नुहोस्तथा ती प्रभावहरूको व्याख्या गर्नुहोस् ।

सकारात्मक प्रभाव	नकारात्मक प्रभाव
• **नेपाली वीरताको प्रचार भएको** • **पहिले सत्रुका रूपमा रहेको बेलायत पछि मित्र भएको**	• सुगौली सन्धिका कारण नेपालले धेरै भूभाग गुमाउनुपर्‍यो । • नेपालको राजनीतिमा वैदेशिक हस्तक्षेपको सुरूआत • नेपाली युवाशक्ति **बेलायती** सेनामा भर्ती भई युवा पलायनको सुरूआत

क्रियाकलाप ९: विद्यार्थीहरूलाई सुगौली सन्धिसम्बन्धी मन परेका र नपरेका बुँदाहरूका जोडी जोडीमा छलफल गराई निष्कर्ष प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् तथा निष्कर्षका सन्दर्भमा पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

५.मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूको भूमिका अभिनयलाई निम्न आधारहरूमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

आधारहरू

- विषयवस्तुको ज्ञान
- प्रस्तुतीकरण शैली
- सक्रियता
- सहजता
- नयाँपन

(ग) निम्नलिखित प्रश्नहरूमा आधारित भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् र आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् :

१. नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका कारण लेख्नुहोस् ।

२. नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका मुख्य मुख्य घटनाको सूची तयार पार्नुहोस् ?

३. नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका सकारात्मक प्रभाव के के हुन् ?

४. तत्कालीन समय तपाइँ नेपालको प्रधानमन्त्री भएको भए सुगौली **सन्धि** गर्नुहुन्थ्यो कि गर्नुहुन्थेन ? आफ्ना तर्कसहित पुष्टि गर्नुहोस् ।

पाठ : ४

राणा शासन : राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्था

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१.सिकाइ उपलब्धि

पाठगत सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
• राणाकालीन राजनीतिक अवस्था र सामाजिक तथा आर्थिक सुधारको बोध प्रस्तुत गर्न	• राणा शासन उदयको पृष्ठभूमि बताउन • राणा शासनकालको राजनीतिक अवस्थाको चित्रण गर्न • राणा शासनकालको सामाजिक अवस्थाको खोजी गर्न • राणा शासनकालको आर्थिक अवस्था बताउन

२.पाठ परिचय

सुगौली सन्धिपछि नेपालको राजनीतिक अवस्था अत्यन्तै अस्थिर रह्यो । **दरबार**मा भएका विभिन्न गुट र उपगुटहरू निर्माण गर्ने र शासकहरूलाई आफ्नो अनुकूल प्रभाव पार्दै रहे । यसै राजनीतिक अस्थिरताको फाइदा लिँदै जङ्गबहादुर राणा वि.सं. १९०३ मा शक्तिमा आए । जङ्गबहादुर शासनमा आएपछि राणाहरूले १०४ वर्षसम्म पारिवारिक वा जहानिया शासन चलाए । राणाहरूलाई निरङ्कुश शासक मानिन्छन् । यसो हुँदाहुँदै पनि राणा शासनको यस अवधिमा राजनीतिक, आर्थिक सामाजिक सुधारहरू पनि भएका छन् ।

यस पाठमा राणा शासन सुरु भएको सन्दर्भसहित राणा शासन सुरु हुने कारणहरू, राणाकालीन राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था सम्बन्धमा चर्चा गरिने छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

- ९ जना राणा प्रधानमन्त्रीको नामको सूची
- विभिन्न राणा शासकहरूको तस्बिर
- राणाशासन सुरु हुनुका कारणहरू लेखिएको चार्ट
- राणाकालमा भएका राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था झल्कने बुँदाहरू लेखिएको तालिका
- राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था झल्कने विभिन्न चित्रहरू
- अन्य चित्र र भिडियो क्लिप्सहरू

३. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १. राणा शासनकालको १०४ वर्ष अवधि शासन गर्ने ९ जना राणा प्रधानमन्त्रीहरूको नाम र तस्बिरसहित छोटो परिचय प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : राणाशासन कुन हुनको विभिन्न सन्दर्भ र घटनाहरू सुनाउँदै जङ्गबहादुरको शक्तिमा उदयको अवस्थालाई कथाकथनको विधिबाट प्रस्ट पार्नुहोस् ।

कोतपर्व

वि.स. १९०३ असोज २ गतेको दिन नेपाली इतिहासमा 'कोतपर्व' नामक हत्याकाण्डका रूपमा परिचित छ। जसले नेपालमा राजाको प्रत्यक्ष शासनलाई राणा शासनले राज गर्न थालेको थियो।

नेपालको इतिहासमा यो सबैभन्दा ठुलो हत्याकाण्ड हो। वि.सं. १९०३ भदौ ३१ गते राति तत्कालीन महारानी राज्यलक्ष्मीको प्रिय पात्र तथा मन्त्रिपरिषद्का सदस्य गगन सिंहको रहस्यमय ढङ्गले गरिएको हत्यारा पत्ता लगाउन महारानीको आदेशले वि.सं. १९०३ असोज २ गते शनिबार राति सबै भारदारहरूलाई कोतको परिसरमा जम्मा हुने आदेशअनुसार कोतमा भेला भएका थिए।

स्थिति चर्किँदै हात हालाहाल तथा गोली हानाहान हुँदा अभिमानसिं राना मगरलगायत तत्कालीन प्रधानमन्त्री फत्तेजङ शाह, दलभन्जन पाँडेलगायतका ४० जनाको हत्या भयो।

जङ्गबहादुरसँग आएका युद्धवीर (राममेहर) अधिकारीले अभिमान सिंलाई मारेपछि स्थिति चर्किँदै जाँदा कोतको परिसरमा रगतको खोला बग्यो। यस्तो विभत्स र दुस्खलाग्दो स्थितिको फाइदा उठाएर जङ्गबहादुर प्रधानमन्त्री बने र १०४ वर्षको राणा शासनको उदय भयो। यस पर्वमा चौतरिया, पाँडे खलक, थापा खलक, बस्न्यात खलक, बिष्ट, भण्डारी, आदि कुलका भारदारहरू एक चिहान बने भने काण्ड मच्चाउने जङ्गबहादुर र उनका भाइहरू शक्तिशाली भएर उदाए।

भण्डारखाल पर्व

प्रधानमन्त्री बन्नु पूर्व जङ्गबहादुर रानी राज्यलक्ष्मीका विश्वसनिय पात्र थिए तर प्रधानमन्त्री बनेपश्चात् उनीहरूको सम्बन्ध चिस्सिन थाल्यो। त्यसका साथै कोत पर्वमा अनेकौ भारदारहरूको हत्या गराएकाले श्री ५ राजेन्द्र पनि जङ्गबहादुरसँग रुष्ट थिए।

रानी राज्यलक्ष्मीले वि.सं. १९०३ कात्तिक १३ मा भण्डारखाल दरबारमा भोजको आयोजना गरी जङ्गबहादुरको हत्या गर्ने षड्यन्त्र बुनिन् तर यसबारे जङ्गबहादुरले धाईआमा र पण्डित विजयराजबाट पत्तो लगाए। यसपछि उनले आफ्नो विश्वासमा रहेका ४ पल्टनहरूलाइ भण्डारखाल घेर्न लगाई सोही साँझ आत्मसमर्पण गर्न लगाई कैद गराए। आत्मसमर्पण गर्न नमान्नेलाई मार्ने आदेश दिए। कोत पर्वमा बचेका दुश्मनहरूलाई उनले भण्डारखालमा सखाप पारे। यस पर्वपश्चात् रानी राज्यलक्ष्मीले निर्वासित जीवन बिताउनुपऱ्यो भने वीरध्वोज बस्नेत, मानसिंह बस्नेत, वीर्केषर बस्नेत, पुरन्दर थापालगायत २३ जनाले ज्यान गुमाउनुपऱ्यो। यस पर्वमा धेरै बस्नेतको मृत्यु भएकाले यसलाई बस्नेत पर्व पनि भनिन्छ।

३. राणा शासनकालमा अभ्यासमा रहेका मुख्य प्रशासनिक निकायहरूको नाम टिपोट गर्न लगाई ती निकायहरूलाई वाक्यपत्तीमा देखाउँदै तिनीहरूले गर्ने कार्यहरूका सन्दर्भमा बताइदिनुहोस्। अब वर्तमान समयमा तत् तत् निकायहरूले गर्ने कामका सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूको धारणा बुझ्ने र आफूले थप प्रस्ट पारिदिनुहोस्।

५.यससँगै त्यस समयको शासन पद्धति तथा कानुन र न्यायको अवस्था र वर्तमान समयमा भएको कानुन र न्यायको अवस्थालाई तालिकामा लेख्न लगाउनुहोस्।

क्र.स.	राणाकालीन कानुन र न्याय	वर्तमान कानुन र न्याय
१	राणाहरूको विरोध गर्नेलाई कडा सजाय	

	दिइने	
२		
३		

६. राणाकालीन सामाजिक अवस्थाअन्तर्गत त्यस समयमा भएका सामाजिक प्रथा, चालचलन तथा विकृति र समस्याहरू झल्कने चित्र तथा भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

७. विद्यार्थीहरूलाई तीनओटा समूह बनाएर राणाकालीन आर्थिक अवस्थाअन्तर्गत एउटा समूहलाई कृषिको अवस्था, अर्को समूहलाई उद्योग तथा व्यापारको अवस्था र तेस्रो समूहलाई अन्य उपलब्धिहरू टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । ती हरेक समूहलाई आआफ्नो समूहमा परेको आर्थिक अवस्थाका क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने राणा शासकहरूको नाम भन्न लगाउनुहोस् ।

८. राणाकालमा सुधारका रूपमा बनेका र वर्तमान समयमा पनि रहेका केही संरचनाहरूको चित्र सङ्कलन गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूलाई Question Answer Ball खेलका माध्यमबाट ९ जना राणा प्रधानमन्त्रीको नाम भन्न लगाउनुहोस् ।

खेल खेल्ने प्रक्रिया
• सर्वप्रथम सानो प्लाष्टिकको बल हातमा लिने । • प्रश्न *(पहिलो राणा प्रधानमन्त्रीको नाम के हो ?)* सोध्दै कुनै विद्यार्थीतिर बल फ्याँक्नुहोस् । • सो विद्यार्थीलाई उत्तर थाहा भएमा उत्तर भन्दै र अर्को प्रश्न सोध्दै बल अर्को साथीतर्फ फ्याँक्न लगाउनुहोस् । • उत्तर भन्न नसक्ने विद्यार्थीलाई उत्तर भन्न साथीहरूलाई अभिप्रेरित गर्नुहोस् । • यो खेलमा सकभर धेरै विद्यार्थीलाई सहभागी गराउनुहोस् ।

(ख) राणाकालीन समयमा भएका सामाजिक सुधार र आर्थिक सुधारका पक्षहरूलाई Pens in the Middle खेलमार्फत विद्यार्थीहरूलाई पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् ।

(ग) निम्नलिखित प्रश्नहरूमा आधारित भई विद्यार्थी सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. राणाकालमा भएका प्रशासनिक निकायहरूको नामको सूची बनाउनुहोस् ।

२. राणाकालमा के कस्ता सुधारका कामहरू भएका थिए ?

३. राणा शासनकालमा बनेका र अहिले पनि भएका कुन कुन संरचना तपाइँलाई थाहा छ ? संरचनाको नाम लेख्नुहोस् ।

पाठ : ५

वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका राजनीतिक घटनाक्रम

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१.सिकाइ उपलब्धि

पाठगत सिकाइ उपलब्धि	पाठगत विशिष्ट उदेश्य
वि.सं. २००७ देखि हालसम्मको प्रमुख राजनीतिक घटनाक्रम बताउन	• वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका प्रमुख राजनितिक घटनाक्रम बताउन • वि.सं. २००७ देखि हालसम्मको प्रमुख राजनीतिक घटनाक्रमहरू समेटर समयरेखा बनाउन

२. पाठ परिचय

वि.सं. २००७ मा १०४ वर्ष लामो राणा शासनको अन्त्य भयो । राणा शासनको अन्त्यसँगै नेपालमा प्रजातन्त्रको स्थापना भयो । प्रजातन्त्रको स्थापनासँगै देशको राजनीतिक पद्धतिमा समेत परिवर्तन भयो । वि.सं. २००७ देखि २०१७ सम्मको १० वर्षको अवधिमा ११ ओटा सरकार परिवर्तन भए । तसर्थ वि.सं. २००७ पछिको १० वर्षको अवधिलाई राजनीतिक अस्थिरताको अवस्था भनिन्छ ।

वि.सं. २०१७ पौष १ गतेबाट नेपालमा प्रजातन्त्रको अन्त्य र निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाको सुरुआत भयो । यसबिचमा प्रतिबन्धित राजनीतिक दल तथा अन्य विभिन्न समूहहरूले पञ्चायती व्यवस्था विरुद्धका गतिविधिसमेत गरे । वि.सं. २०४६ को अन्त्यतिर भएको वामपन्थी दलहरू र नेपाली कांग्रेसले सञ्चालन गरेको संयुक्त जनआन्दोलनले ३० वर्ष लामो पञ्चायती व्यवस्थालाई हटाएर देशमा बहुदलीय व्यवस्थाको सुरुआत भयो ।

देशमा राजनीतिक परिवर्तन भएसँगै नयाँ संविधान बन्ने, संसदीय निर्वाचन हुने र जननिर्वाचित सरकारको गठन हुने प्रक्रिया सम्पन्न भयो । वि.सं. २०५२ साल फाल्गुण १ गतेबाट तत्कालीन नेकपा (माओवादी) बाट सशस्त्र विद्रोहको सुरुआत भयो । वि.सं. २०५८ जेष्ठ १९ गते नारायणहिटी **दरबार**मा तत्कालीन श्री ५ वीरेन्द्रको वंशनास हुनेगरी **दरबार** हत्याकाण्ड पनि भयो । वीरेन्द्रपछि राजा भएका तत्कालीन श्री ५ ज्ञानेन्द्रले राज्यसत्तालाई स्वेच्छाचारी रूपले सञ्चालन गर्न खोजे । यसले गर्दा नागरिकहरूमा राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाप्रति नै वितृष्णा पैदा भयो । परिणामस्वरूप विं.सं. २०६२ को अन्त्यतिरबाट राजतन्त्रको अन्त्य तथा गणतन्त्रको माग गर्दै नागरिकहरू आन्दोलनमा उत्रिए । जम्मा १९ दिन चलेको सो जनआन्दोलनबाट सङ्घीयतासहितको गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाको स्थापनाका आधार तयार गऱ्यो ।

वि.सं. २०६२/६३ को जनआन्दोलनको उपलब्धिस्वरूप देशमा पहिलो पटक संविधानसभामार्फत संविधान लेख्ने निर्णय भयो र देशमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी भयो । पहिलो पटक गठन भएको संविधान सभाले संविधान निर्माणको कार्य पूरा गर्न सकेन । पुनः दोस्रो पटक गठन भएको संविधान सभाले वि.सं. २०७२ असोज ३ गते नयाँ संविधान जारी गऱ्यो । संविधान निर्माण भएलगत्तै वि.सं. २०७४ मा लामो समयदेखि हुन नसकेको स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न भयो भने प्रदेश सभाका लागि पहिलो पटक निर्वाचन भयो । प्रदेश सभाको निर्वाचनसँगै सङ्घीय संसदका लागि पनि वि.सं. २०७४ सालको मङ्सिरमा २ चरणमा निर्वाचन सम्पन्न भयो । निर्वाचनपश्चात् एकीकरण भएर बनेको राजनीतिक दल नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीले संसदको सबैभन्दा ठुलो दलको हैसियतमा सङ्घीय सरकार

बनायो । पार्टीभित्रको आन्तरिक कलहका कारण नेकपाको सरकार वि.सं. २०७८ साउनमा ढल्न पुग्यो भने शेरबहादुर देउवाको नेतृत्वमा देशमा संयुक्त सरकार बन्यो । यस सरकारले वि.सं. २०७९ वैशाख ३० मा देशभरका ७५३ स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न गऱ्यो ।

यस पाठमा वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका घटनाक्रम विषयवस्तुहरूका सन्दर्भमा चर्चा गरिने छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

विभिन्न राजनीतिक घटनाहरू र जनआन्दोलनका चित्र र आन्दोलन झल्कने भिडियो क्लिप्स, राजा त्रिभुवन, मोहन शमशेर, मातृका, वि.पी. कोइराला, राजा महेन्द्र, राजा वीरेन्द्र र राजपरिवार, राजा ज्ञानेन्द्र, गिरिजाप्रसाद कोइराला, डा. रामवरण यादव आदिको फोटो, समय रेखा र घटनाहरूको तालिका

४.सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १ : विद्यार्थीहरूलाई पूर्व पाठमा रहेको राणा शासनकालको राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक अवस्थाका सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूले सम्झिएका कुराहरू सोध्दै पूर्वज्ञानका सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : वि.सं. २००७ मा राणा शासनको अन्त्य र प्रजातन्त्रको स्थापनाको पृष्ठभूमिका सन्दर्भमा नेपाली कांग्रेसले गठन गरेको जनमुक्ति सेनाको भूमिका सन्दर्भमा कथाकथन विधि र उदाहरण दिँदै स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ : विद्यार्थीलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी दिल्ली सम्झौताका सन्दर्भमा सन्दर्भ सामग्री वा पुस्तकालय अध्ययन गरी विवरण प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४ : विद्यार्थीलाई वि.सं. २००७ देखि २०१७ सम्म त्यस्तै २०१७ देखि २०४६ सम्म र २०४६ देखि हालसम्मका घटनालाई टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । केही विद्यार्थीहरूलाई घटना लेखिएको कार्ड बाँड्ने । शिक्षकले बोर्डमा घटनासँग सम्बन्धित मिति मात्र लेखिएको समयरेखा बनाउने । विद्यार्थीसँग भएको कार्डलाई उपयुक्त मितिसँग मिलाउँदै टाँस्न लगाउनुहोस् । कुनै घटना गलत गरी टाँसिएको भएमा पु:न मिलाएर टाँस्नका लागि अन्य विद्यार्थीलाई मौका दिने ।

क्रियाकलाप ५: विद्यार्थीहरूको विभिन्न समूह बनाउने । कुनै एउटा एउटा समूहलाई पाठसँग सम्बन्धित घटना र मिति समेटेर हाजिरीजवाफका लागि प्रश्न बनाउन लगाउनुहोस् । अन्य समूहलाई हाजिरीजवाफ खेलमा सहभागी बनाउने । कार्यक्रम सकिएपछि सहभागी र विजेतालाई पुरस्कृत गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६ : विद्यार्थीलाई ३ ओटा समूह बनाएर वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका घटना भर्न लगाउनुहोस् र कक्षाकोठामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

क्र.स.	वि.सं. २००७ देखि २०१७ सम्मका घटना	वि.सं. २०१७ देखि २०४६ सम्मका घटना	वि.सं. २०४६ देखि हालसम्मका घटना
१			
२			
३			
४			

५.मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूलाई वि.सं. २००७ देखि २०१७ सम्मका मुख्य घटनालाई समय तालिकामा देखाउन लगाउनुहोस् ।

समयरेखाको नमुना

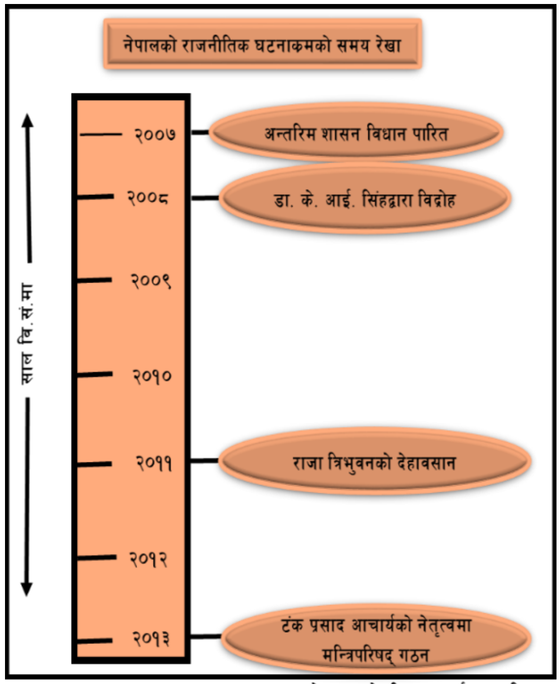

स्केल १.५ से.मी. = १ वर्ष/१२ महिना

(ख) क्रियाकलाप ३ मा दिइएको कार्यलाई विद्यार्थीहरूको सक्रिय सहभागीता, विषयवस्तुको ज्ञान, तत्परता र सामूहिकताको भावनाका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थी सिकाइको परीक्षण गर्नुहोस् :

१. नेपालमा बहुदलीय व्यवस्थाको स्थापना कहिले भयो ?

२. पञ्चायती व्यवस्था कहिले सुरु भयो ?

३. वि.सं. २०६२/६३ को आन्दोलनले देशमा के परिवर्तन ल्यायो ?

६. थप सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको निर्वाचनको इतिहाससम्बन्धी भिडियो सामग्री
- https://www.youtube.com/watch?v=IE53LColah0
- संविधान जारी हुँदाको भिडिया सामग्री https://www.youtube.com/watch?v=RXGtbU3kNag
- वि.सं.२०६२ को जनआन्दोलनसम्बन्धी सामग्री : https://www.youtube.com/watch?v=6djXgTfCTnM

पाठ : ६

सामाजिक तथा आर्थिक उपलब्धि : वि.सं. २००७ देखि हालसम्म

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठगत सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
• वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका प्रमुख सामाजिक तथा आर्थिक उपलब्धिहरू बताउन	• वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका प्रमुख सामाजिक उपलब्धिको सूची बनाउन • वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका प्रमुख आर्थिक उपलब्धिको चर्चा गर्न • वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका प्रमुख आर्थिक उपलब्धिको समीक्षा गर्न

२. पाठ परिचय

वि.सं. २००७ मा भएको राजनीतिक परिवर्तनसँगै देशको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा परिवर्तन भयो । यस अवधिमा भएका आर्थिक तथा सामाजिक परिवर्तनका कारणले देश र नागरिकले विभिन्न प्रकारका उपलब्धि पनि प्राप्त गरेका छन् ।

सामाजिक उपलब्धिअन्तर्गत शिक्षा क्षेत्रमा भएको सुधार, विद्यालय, कलेज तथा विश्वविद्यालयहरूको स्थापना, यातायात तथा सञ्चार सुविधामा विस्तार, विकासमा जनसहभागीता, खराब सामाजिक चालचलन र परम्परागत संस्कारमा परिवर्तन जस्ता विषयवस्तु पर्छन् ।

त्यसैगरी आर्थिक उपलब्धिअन्तर्गत विभिन्न प्रकारका बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्थापना र विस्तार, योजनाबद्ध विकासको थालनी, देशमा भएका विभिन्न साधन र स्रोतको उचित परिचालन र उपयोग, उद्योगको स्थापना र व्यापारको विकास र विस्तार जस्ता विषयवस्तु पर्छन् ।

यस पाठले वि.सं. २००७ देखि हालसम्म सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रअन्तर्गत नेपालमा भएका यस्तै सुधारका सन्दर्भलाई समेटेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

विभिन्न सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्र झल्कने चित्र र भिडियो, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने विभिन्न पक्षहरू लेखिएको चार्ट, विभिन्न आर्थिक र सामाजिक उपलब्धिहरू झल्कने चित्र एवम् चार्टहरू

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप न. १: विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक र आर्थिक क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने विभिन्न पक्षहरूका सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् । विद्यार्थीहरूको उत्तरलाई टिपोट गर्दै जाने । सामाजिक र आर्थिक क्षेत्रलाई तालिकामा लेखिएको चार्ट देखाउँदै उनीहरूको उत्तरसँग तुलना गर्न लगाउनुहोस् र थप प्रस्ट पार्ने ।

क्र.स.	सामाजिक क्षेत्र	आर्थिक क्षेत्र
१.	शिक्षा क्षेत्र	बैङ्क तथा वित्तीय संस्था र उद्योगको स्थापना
२.	स्वास्थ्य क्षेत्र	कृषि क्षेत्रमा सुधार
३.	यातायात र सञ्चार क्षेत्र	योजनाबद्ध विकास
४.	विकासमा जनसहभागीता	स्थानीय स्रोतसाधनको परिचालन

क्रियाकलाप २ : वि.सं. २००७ सालको समयमा समाजमा विद्यमान रहेका विभिन्न सामाजिक संस्कार, प्रथा र परम्पराहरूका सम्बन्धमा चर्चा गर्दै बोर्डको एकापट्टि टिपोट गर्दै जाने । त्यसैगरी वर्तमान समयमा सामाजिक संस्कार, प्रथा र परम्पराहरूका सम्बन्धमा समेत छलफल गर्दै बोर्डको अर्कोपट्टि टिपोट गर्नुहोस् । अब वि.सं. २००७ देखि वर्तमान समयसम्म आइपुग्दा सामाजिक संस्कार, प्रथा र परम्पराहरूमा भएका सुधारका सम्बन्धमा चित्र वा भिडियो प्रस्तुत गर्दै विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ : वि.सं. २००७ देखि हालसम्म समाजमा रहेका खराब सामाजिक संस्कार, प्रथा र परम्पराहरू हटाउनका लागि भएका विभिन्न कानुनी व्यवस्था (विशेषगरी मुलुकी ऐन, २०२० मा भएको सामाजिक व्यवस्था र सुधारका लागि भएका व्यवस्थाहरू, विभिन्न समयमा जारी भएका संविधानहरू, कमैया प्रथाको अन्त्य र हलिया प्रथा अन्त्यका लागि भएका घोषणाका सन्दर्भमा चित्र तथा भिडियोहरू देखाउँदै चर्चा गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४ : वि.सं. २००७ को समयमा नेपालको आर्थिक क्षेत्रमा भएका उपलब्धिहरूलाई बोर्डको एउटा कुनामा टिपोट गर्नुहोस् । त्यसपछि वर्तमान समयमा भएको आर्थिक उपलब्धिहरू झल्कने चित्र र भिडियो प्रस्तुत गर्दै यसका सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्नुहोस् र ती आर्थिक उपलब्धिहरूका बुँदालाई बोर्डको अर्को कुनामा टिपोट गर्दै जानुहोस् । जस्तै, वि.सं. २००८ को बजेट, वि.सं. २०१३ बाट सुरु भएको योजनाबद्ध विकासको सन्दर्भ, वि.सं. २०१३ मा स्थापित नेपाल राष्ट्र बैङ्क, विभिन्न सिँचाइ परियोजना, वि.सं. २०४६ पछि विस्तार भएका बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू आदि) । अब वर्तमान समयमा प्राप्त भएका आर्थिक उपलब्धिहरूका सन्दर्भमा चर्चा गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५ : पाठमा सिकेका कुरालाई सवलीककरण गर्न प्रश्न बल क्रियाकलाप गर्नुहोस् । जसका लागि विद्यार्थीहरूलाई खुला चउर, छत वा विद्यालयको प्राङ्गणमा लैजानुहोस् । उनीहरूलाई गोलो घेरामा उभिन लगाउनुहोस् । एउटा प्लास्टिकको सानो बल कुनै एक जना विद्यार्थीलाई पास गरी कुनै एउटा प्रश्न सोध्नुहोस् । जस्तै नेपाल राष्ट्र बैङ्कको स्थापना कहिले भयो ? उत्तर दिइसकेपछि ती सहभागीलाई कुनै एउटा प्रश्न भन्न लगाई अर्को कुनै एक जनालाई बल पास गर्न भन्नुहोस् । बल प्राप्त गर्ने विद्यार्थीलाई उत्तर भन्न प्रेरित गर्नुहोस् । यो क्रियाकलाप पालैपालो सबै विद्यार्थीलाई गराउनुहोस् ।

मूल्याङ्कन

(क) तल दिइएको तालिकामा विगत र वर्तमान समयमा भएको अवस्थाको तुलना गर्नुहोस् :

क्र.स.	क्षेत्र	विगत	वर्तमान
सामाजिक उपलब्धि			
१.	शिक्षाको विकास र साक्षरतामा वृद्धि		
२.	यातायात तथा सञ्चारको विकास		
३.	विकासमा जनसहभागीता		
४.	सामाजिक परिवर्तन		
आर्थिक उपलब्धि			

५.	बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना		
६.	योजनाबद्ध विकासको थालनी		
७.	स्थानीय स्रोतसाधनको व्यापक परिचालन		
८.	उद्योग र व्यापार		

(ख) Pens in the Middle खेलमार्फत विद्यार्थीहरूलाई वि.सं. २००७ देखि हालसम्मका एक एकओटा सामाजिक तथा आर्थिक उपलब्धिहरू भन्न लगाउनुहोस् ।

(ग) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थी सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. त्रिभुवन विश्वविद्यालय र नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयको स्थापना कहिले भएको हो ?

२. तपाईँको समुदायमा कहिलेदेखि यातायातको सुविधा सुरु भएको हो ?

३. नेपालमा योजनाबद्ध विकासको थालनी कहिलेदखि भयो ?

४. नेपाल राष्ट्र बैङ्कको स्थापना मिति लेख्नुहोस् ।

६. थप सन्दर्भ सामग्री

पाठ : ७

मिथिला सभ्यता

अनुमानित कार्यघण्टा : २

१.सिकाइ उपलब्धि

पाठगत सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
• मिथिलाको सभ्यता र यसले जनजीवनमा पारेको प्रभाव बताउन	• प्राचीन मिथिला क्षेत्रको अवस्थिति पत्ता लगाउनु • मिथिला सभ्यतामा विकास भएका कला, साहित्य तथा संस्कृतिको पहिचान गर्नु • मिथिला सभ्यताले जनजीवनमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु

२. पाठ परिचय

मिथिला शब्द मैथिली भाषासँग सम्बन्धित शब्द हो । मिथिला क्षेत्र प्राचीनकालमा भारतसम्म फैलिएको थियो । हाल मैथिली भाषा बोलिने क्षेत्रलाई मिथिला क्षेत्र भनिन्छ । यस पाठमा मैथिली भाषा र मिथिला क्षेत्रको नामाकरणका सम्बन्धमा चर्चा गरिएको छ । यसको सम्बन्ध मिथि नाम गरेका ऐतिहासिक राजासँग जोडिएको छ । मिथिला क्षेत्र वर्तमान नेपालको मधेस प्रदेशका अधिकांश भूभाग तथा भारतको विहार राज्यको उत्तरी भूभागमा फैलिएको थियो ।

मिथिला क्षेत्र प्राचीन कला र संस्कृतिका हिसाबले धेरै नै प्रसिद्ध छ । यसमध्ये पनि मिथिला चित्रकला निकै प्रसिद्ध छ । प्राचीन मिथिला कला र संस्कृतिका कारणले नेपाली सभ्यता समृद्ध भएको पाइन्छ । वर्तमान समयमा मिथिला क्षेत्रमा कला र संस्कृतिका अलावा कृषि, साहित्य, मठ मन्दिर, पोखरी जस्ता क्षेत्रमा यस सभ्यताका ठुलो योगदान रहेका छ ।

३.सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

मैथिली भाषाको गीत, मिथिला क्षेत्र झल्कने चित्र, सार्कको नक्सा, मिथिला कला झल्कने चित्र, मिथिला संस्कृतिअन्तर्गत प्रदर्शन गरिने विभिन्न गीत, नृत्य र झाँकीहरू झल्कने भिडियो क्लिप्स, विद्यापतिको फोटो, सीता र राजा जनकको फोटो, मिथिला क्षेत्र खासगरी जनकपुर क्षेत्रका विभिन्न सम्पदाहरू झल्कने चित्र आदि ।

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप :

क्रियाकलाप १: मैथिली भाषाको गीत सुनाउने र यसमा प्रयोग भएको भाषाका सन्दर्भमा छलफल गर्दै मिथिला सभ्यताको विषय उठान गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : .नेपालको नक्सामा जनकपुर क्षेत्र पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । सार्कको नक्सामा नेपाल र भारतको अवस्थिति देखाउँदै प्राचीन मिथिला क्षेत्रको सन्दर्भमा छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ : विद्यार्थीहरूलाई जनकपुर क्षेत्रको पहिचान झल्काउने चित्र, फोटो तथा भिडियो प्रदर्शन गर्दै हालको मिथिला क्षेत्रको परिचय गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४ : राजा जनक र सीताको चित्र वा फोटो देखाउँदै उनीहरूको मिथिला क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेको सन्दर्भ व्याख्या गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५ : .मिथिला राज्यको स्थापना, राजा जनक र सीताको भूमिका तथा रामायणको सन्दर्भसँग जोड्दै कथाकथनका माध्ययमबाट मिथिला सभ्यताको विकास र विस्तारका सन्दर्भमा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६ :. मिथिला कला झल्कने चित्र प्रस्तुत गर्दै विद्यार्थीहरूलाई त्यस्तै कुनै चित्र कोर्न लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ७ : मिथिला सभ्यताको पहिचान झल्काउने विभिन्न ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू, मिथिला चित्र, मिथिला पदयात्रा, चाडपर्व आदिको चित्र तथा भिडियो देखाउँदै विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ८ : मिथिला संस्कृतिसँग सम्बन्धित विभिन्न नाच र झाँकीहरूको भिडियो प्रस्तुत गर्दै त्यस स्थानमा मनाइने विभिन्न चाडपर्वहरू जस्तै जितिया, जटजटिन, रानी सरङ्गा आदिका सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ९ : मिथिला सभ्यतामा विद्यापतिले पुऱ्याएको योगदान सम्बन्धमा छलफल गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप १० : नेपालको कला संस्कृतिको विकासमा मिथिला सभ्यताको योगदानका सन्दर्भमा तातो आलु खेलमार्फत छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ११ : विद्यार्थीहरूलाई मिथिला सभ्यतासँग सम्बन्धित चित्र तथा फोटाहरूको खोजी गर्न लगाई बुलेटिन बोर्डमा टाँसेर प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् र आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

(क) नेपालको खाली नक्सामा मिथिला क्षेत्र सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ख) बुलेटिन बार्ड निर्माणमा विद्यार्थीहरूको प्रभावकारी कार्यको श्रेणीमापन विधिबाट मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थी सिकाइको परीक्षण गर्नुहोस् :

१. मिथिला शब्दको अर्थ के हो ?

२. मिथिला सभ्यताको विकास कहिले भएको हो ?

३. मिथिला क्षेत्रका मानिसहरूको मुख्य पेसा लेख्नुहोस् ।

४. मिथिला क्षेत्रमा कुन कुन चाडपर्व मनाइन्छ ?

५. मिथिला सभ्यता नेपालको कला, संस्कृति र सम्वृद्धिको आधार हो । यस भनाइलाई उदाहरणसहित पुष्टि गर्नुहोस् ।

एकाइ ६ नेपालका आर्थिक क्रियाकलापहरू

जम्मा कार्यघण्टा : २०

१. एकाइगत सिकाइ उपलब्धि

- नेपालका आर्थिक क्रियाकलापको परिचय दिई महŒव बताउन ।
- नेपालको आर्थिक स्रोत साधनहरूको परिचय र महŒव बताई यिनीहरूको सदुपयोगका उपायहरू उल्लेख गर्न ।

२. एकाइ परिचय

स्थानीय स्रोत साधनको पहिचान गर्दै आर्थिक क्रियाकलापको रूपमा तिनको महŒव बुझी तिनिहरूको उचित तरिकाबाट सदुपयोग गर्न सक्ने बनाउनु नै यस एकाइको मुख्य उद्देश्य हो । हाम्रा समुदायमा आम्दानी गर्नका लागि विभिन्न पेसा, व्यवसायहरू अपनाइएका हुन्छन् । ती पेसा व्यवसायका लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध स्रोत साधनहरू नै प्रयोगमा आएका हुन्छन् भने कतिपय स्थानीय स्तरमा उपलब्ध स्रोत साधनहरू त्यसै खेर गइरहेका अवस्थामा पनि छन् । हो यसरी खेर गइरहेका हाम्रा स्थानीय स्रोत साधनको पहिचान गरी खेर जान नदिन र सही सदुपयोग गर्नका लागि विद्यार्थीहरूलाई सक्षम बनाउने अपेक्षा यस एकाइले गरेको छ । यसका लागि हाम्रा आर्थिक क्रियाकलापहरू कृषि, उद्योग, सेवा, व्यापार, र पर्यटनका साथै हाम्रा आर्थिक स्रोत साधनहरू भूमि, जलस्रोत, वन, खनिज र मानव संसाधनको परिचय र महŒव, र सदुपयोग गर्ने तरिकाहरूसँग सम्बन्धित विषयवस्तु यस एकाइमा समावेश गरिएका छन् ।

३. विषयवस्तु, सामग्री र समय विभाजनसम्बन्धी विवरण

पाठ	पाठको नाम	सिकाइ उपलब्धि	शैक्षणिक सामग्री	अनु. **कार्यघण्टा**
१.	हाम्रा आर्थिक क्रियाकलापः परिचय र महŒव	नेपालका आर्थिक क्रियाकलापका सम्बन्धमा जानकार हुन	- विभिन्न आम्दानीका स्रोत वा माध्यमहरू लेखिएको चार्टपेपर - विभिन्न किसिमका पेसा तथा व्यवसायहरूको चित्र तस्बिर वा भिडियो - आर्थिक क्रियाकलापको महŒवहरू लेखिएको चार्टपेपर - सफल व्यवसायिको कथा - समाचारको नमुना	३
२	हाम्रो आर्थिक क्रियाकलाप : कृषि र उद्योग	नेपालका आर्थिक क्रियाकलापका सम्बन्धमा जानकार हुन	- आम्दानीका माध्यम र स्रोतहरू लेखिएको मेटाकार्ड - कृषि कार्यसँग सम्बन्धित चित्र तथा तस्बिर - कृषि कार्यअन्तर्गत पर्ने कार्यहरू लेखिएको चार्टपेपर र चित्र तथा तस्बिर - उद्योगसँग सम्बन्धित चित्र तथा पोस्टरहरू - कृषि र उद्योगको महŒव लेखिएको चार्टपेपर	४

			- नेपालमा कृषिको विकासका लागि भएका प्रयासहरू लेखिएको चार्टपेपर - नेपालमा कृषिको विकासमा देखिएका समस्याहरू र समाधानका उपायहरू लेखिएको चार्टपेपर	
३	हाम्रो आर्थिक क्रियाकलाप : सेवा र व्यापार	नेपालका आर्थिक क्रियाकलापका सम्बन्धमा जानकार हुन।	- सेवा र व्यापारसँग सम्बन्धित विभिन्न व्यवसायको चित्र तथा तस्बिर - सेवामूलक आर्थिक गतिविधि लेखिएको चार्ट - सेवा तथा व्यापार व्यवसायको महŒव लेखिएको चार्टपेपर	३
४	हाम्रो पर्यटन : हाम्रो गौरव	नेपालका आर्थिक क्रियाकलापका सम्बन्धमा जानकार हुन	– पर्यटन व्यवसायको सम्बन्धमा तयार पारिएको दुई साथीबिचको संवाद – पर्यटन व्यवसायअन्तर्गत पर्ने व्यवसायहरू लेखिएको चार्टपेपर – पर्यटन व्यवसायसँग सम्बन्धित चित्र तथा तस्बिरहरू, डकुमेन्ट्री – नेपालका प्राकृतिक, ऐतिहासिक र धार्मिक सम्पदाहरूको चित्र – नेपालमा पर्यटन व्यवसायको महŒव लेखिएको चार्टपेपर – नेपालमा पर्यटन व्यवसायको सम्भावना लेखिएको चार्टपेपर	३
५	हाम्रा आर्थिक स्रोतसाधन : भूमि र जलस्रोत	र्थिक स्रोत साधनको महŒव बताउन र तिनीहरूको उचित तरिकाबाट सदुपयोग गर्न	- प्राकृतिक स्रोत साधनको महŒव लेखिएको चार्टपेपर - भूमि, जलस्रोत, वन, खनिज आदिको चित्र तथा तस्बिर - भूमि र जलस्रोतको उपयोगिता लेखिएको चार्टपेपर - सप्तगण्डकी, सप्तकोसी र कर्णाली तीनओटा प्रमुख नदीका सहायक नदीहरू लेखिएको चार्टपेपर र नदीका आधारमा विभाजन गरिएको नक्सा	३
६	हाम्रा आर्थिक साधन : वन, खनिज र मानव संसाधन	ाक स्रोत साधनको महŒव बताउन र तिनीहरूको उचित तरिकाबाट सदुपयोग गर्न	- वन सम्पदा, खनिज सम्पदा र मानव संसाधन सम्बन्धि (विभिन्न किसिमका काम गरेको) चित्र तथा पोस्टरहरू - वन सम्पदाको महŒव लेखिएको चार्टपेपर - खनिज सम्पदाको महŒव लेखिएको चार्टपेपर - मानव संसाधनको महŒवहरू लेखिएको चार्टपेपर - वनसम्पदा, खनिज सम्पदाहरू देखाउने नेपालको नक्सा	४

पाठ १ हाम्रा आर्थिक क्रियाकलाप परिचय र महŒव

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नेपालका आर्थिक क्रियाकलापका सम्बन्धमा जानकार हुन	• हाम्रा आर्थिक क्रियाकलाप/गतिविधिको सूची तयार पार्न • आर्थिक क्रियाकलापको महŒव बताउन • आर्थिक क्रियाकलापले स्थानीय स्रोतसाधनको सदुपयोग उपायहरू **बताउन** • समाचारको नमुना तयार गर्न

२. पाठ परिचय

आर्थिक क्रियाकलाप भनेको आम्दानीका माध्यम र स्रोतहरू हुन् । जसको माध्यमबाट आम्दानी गर्न मदत पुग्छ तिनीहरू आम्दानीका माध्यम हुन् । जस्तै कृषि, उद्योग, सेवा, व्यापार, पर्यटन आदि आम्दानीका माध्यम हुन् । त्यस्तैगरी आम्दानी गर्नका लागि अति आवश्यक स्रोत साधनहरू आम्दानीका स्रोत हुन् । जस्तै भूमि, जलस्रोत, वन, खनिज र मानव संसाधन आदि आम्दानीका स्रोतहरू हुन् । देशको अर्थतन्त्र सुदृढीकरणका लागि आर्थिक क्रियाकलापको महŒवपूर्ण भूमिका हुन्छ । देशमा रोजगारीको अवसर वृद्धि गर्नका लागि, जनताहरूको आम्दानी वृद्धि र जीवनस्तर सुधारका लागि विभिन्न किसिमका आर्थिक क्रियाकलापहरूको आवश्यकता **पर्छ** । त्यस्तैगरी स्थानीय स्रोत साधनको परिचालनका लागि, राष्ट्रिय आयमा वृद्धि र राष्ट्र आर्थिक रूपमा सबल र सक्षम बन्नका लागि पनि विभिन्न किसिमका आर्थिक क्रियाकलाप नै सञ्चालन हुनुपर्छ । यस पाठमा हाम्रा आर्थिक क्रियाकलापहरू, यसको महŒव र आर्थिक क्रियाकलापमा स्थानीय स्रोत साधनको सदुपयोग सम्बन्धमा चर्चा गरिने छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- विभिन्न आम्दानीका स्रोत वा माध्यमहरू लेखिएको चार्टपेपर
- विभिन्न किसिमका पेसा तथा व्यवसायहरूको चित्र तस्बिर वा भिडियो
- आर्थिक क्रियाकलापको महŒवहरू लेखिएको चार्टपेपर
- सफल व्यवसायीको कथा
- समाचारको नमुना

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- विद्यार्थीहरूलाई तपाइँहरूको घर खर्च केबाट चलेको छ ? पैसा के केबाट आउने गरेको छ ? भन्ने जस्ता प्रश्नहरू गर्दै तपाइँको घरमा पैसा प्राप्त गर्नका लागि गरिने जागिर, व्यापार, कृषि, पशुपालन, घरभाडा आदि सबै आम्दानीका माध्यम हुन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।
- अब समुदायसँग जोड्दै कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई आआफ्नो समुदायमा सञ्चालित आर्थिक क्रियाकलापहरू टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।

- त्यसपछि सोच जोडीमा छलफल आदानप्रदान (think- pair- share) विधिबाट विद्यार्थीहरू सुरुमा आआफ्ना समुदायमा सञ्चालनमा रहेका आम्दानीका कुनै दुईओटा स्रोतको टिपोट व्यक्तिगत रूपमा गर्न लगाई जोडी जोडीमा छलफल गर्दै आआफ्ना समुदायमा सञ्चालनमा रहेका आम्दानीका कुनै दुईओटा स्रोतको टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक जोडीले टिपोट गरिसकेपछि ४ वा ५ जोडीलाई आफूहरूले टिपोट गरेका आम्दानीका स्रोतहरू प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीहरूले भनेका आम्दानीका स्रोतहरू सेतोपाटीमा टिप्दै जानुहोस् ।
- विद्यार्थीका विचारसँग जोड्दै यसरी हाम्रो समुदायमा आर्थिक आम्दानी गर्नका लागि सञ्चालन गरिएका सबै व्यवसाय र गतिविधिहरू आम्दानीका माध्यम वा स्रोत हुन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

विभिन्न आम्दानीका लागि सञ्चालन गरिएका व्यवसायहरूको चित्र तस्बिर वा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई यी कुन कुन व्यवसायका चित्र तस्बिर वा भिडियो हुन् भनी पहिचान गर्न लगाउनुहोस् र यी व्यवसायहरू पनि आर्थिक आम्दानीका लागि सञ्चालनमा आएका व्यवसायहरू हुन् । त्यसैले यी सबै व्यवसायहरू पनि हाम्रा आर्थिक क्रियाकलापहरू हुन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

- कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई **पाठ्यपुस्तकमा भएका दुईओटा कथा अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् ।**
- यसका लागि विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा विभिन्न समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । कुनै समूहलाई पाठ्यपुस्तकमा भएको पहिलो सफल उद्यमीको कथा अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् र कुनै समूहलाई सिस्नुको अचार खाँदै कौरामा रमाउँदै भन्ने कथा अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् र तल दिइएका शीर्षकमा केन्द्रित रहेर समूहमा छलफल गरेर कथाका बारेमा टिपोट गर्न लगाउनुहोस् र कक्षामा समूहको टोलीनेताबाट पालैपालो प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् ।
    - आर्थिक क्रियाकलापको नाम :
    - व्यवसाय सफलताका लागि अपनाएका तरिका तथा रणनीतिहरू :
    - व्यवसाय सफलताबाट व्यवसायीको जीवनस्तरमा आएको परिवर्तन :
    - उक्त व्यवसायले समुदायमा पारेका सकारात्मक प्रभावहरू :
- यी माथि दिइएका शीर्षकमा केन्द्रित रहेर समूहले गरेको टिपोट कक्षामा पालैपालो प्रस्तुतीकरण गरिसकेपछि एक समूहको प्रस्तुतिमा अन्य समूहलाई आवश्यक पृष्ठपोषण दिन लगाउनुहोस् ।
- अन्त्यमा शिक्षकले सबै समूहलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दै आवश्यक सल्लाह, सुझाव र पृष्ठपोषण दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न. ४

- **राउन्ड टेबुल छलफल** (Round table discussion) विधिको प्रयोगबाट आर्थिक क्रियाकलापको महŒवहरू पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा समूह निर्माण गरिदिनुहोस् । प्रत्येक समूहमा एक जना विद्यार्थीलाई अभिलेखकर्ताको भूमिका दिने । समूहका बाँकी सदस्यहरूलाई पालैपालो समूहमा आआफ्नो विचार राख्न लगाउनुहोस् ।
- शिक्षकले आर्थिक क्रियाकलापको महŒवहरू प्रत्येक विद्यार्थीहरूले भन्नुपर्ने भनेर बताइदिनुहोस् । समूहका प्रत्येक सदस्यले घडीको सुई घुम्ने दिशाअनुसार आआफ्नो विचार राख्दै जानुपर्ने कुरा पनि प्रस्ट पारिदिनुहोस् । प्रत्येक सदस्यको विचारलाई अभिलेखकर्ताले अभिलेख राख्न लगाउनुहोस् । सबै सदस्यहरूले आफ्नो विचार नराखेसम्म यो प्रक्रिया चलिरहन्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

- अन्त्यमा अभिलेखकर्ताले आफ्नो अभिलेख प्रस्तुतीकरण गरिसकेपछि शिक्षकले आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यपुस्तकमा दिइएका दुईओटा कथाका आधारमा र आफूले समुदायमा देखेका आधारमा आर्थिक क्रियाकलापले स्थानीय स्रोतसाधनको सदुपयोग कसरी हुने रहेछ ? भनी प्रश्नोत्तर, छलफल र अन्तर्क्रिया गर्न लगाउनुहोस् र तल दिइएको तालिकामा स्थानीय स्रोत साधनको नाम र ती स्रोत साधनहरूको सदुपयोगका तरिकाहरू भर्न लगाउनुहोस् ।

स्थानीय स्रोत साधनको नाम	सदुपयोगका तरिकाहरू

क्रियाकलाप ६

विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न सञ्चारका माध्यमहरूबाट आर्थिक क्रियाकलापसम्बन्धी समाचारका कटिङ वा टिपोट सङ्कलन गरेर ल्याउने परियोजना कार्य गर्न लगाउनुहोस् । उनीहरूले तयार पारेका परियोजना कार्य कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ७ : विद्यार्थीहरूले अगाडिका पाठहरूमा नै समाचार लेखन सिप सिकेर समाचार लेखिसकेका छन् त्यसैले शिक्षकले उनीहरूलाई पूर्व ज्ञानको स्मरण गराउँदै एक पटक समाचार लेखनको ढाँचाका बारेमा छलफल गराउनुहोस् । त्यसपछि सबै विद्यार्थीहरूलाई स्थानीय स्तरमा सञ्चालित आर्थिक क्रियाकलापले मानिसको जीवनस्तरमा ल्याएको परिवर्तनको घटना समेटी समाचारको नमुना तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ८ : विद्यालय वा समुदाय वरपर रहेका विभिन्न आर्थिक क्रियाकलाप वा व्यवसायको अवलोकन भ्रमणका लागि समुदायमा लैजानुहोस् र तल दिइएका शीर्षकमा केन्द्रित रही टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।

- आर्थिक क्रियाकलाप वा व्यवसायको नाम :
- आर्थिक क्रियाकलापले पारेको सकारात्मक प्रभाव :
- कच्चा पदार्थको प्राप्ति वा स्रोत :

५. मूल्याङ्कन

१. **सोच-जोडीमा छलफल-आदानप्रदान** (think- pair- share) विधिबाट आआफ्नो समुदायमा सञ्चालनमा रहेका आम्दानीका स्रोतहरूको टिपोट गर्ने क्रममा सक्रिय सहभागीता र सहकार्य र मेलमिलापको अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्न सक्नुहुने छ ।

२. **समूह छलफल** विधिको प्रयोगबाट सफलतापूर्वक सिकाइमा र छलफलमा भाग लिए नलिएको सम्बन्धमा निम्नानुसार मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम थर	समूहमा सक्रियता	आफ्नो विचारको प्रस्तुति	समूहको प्रस्तुति र विषयवस्तु	अन्य समूहलाई आवश्यक पृष्ठपोषण

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

३. राउन्ड टेबुल छलफल (Round table discussion) विधिको प्रयोगबाट सफलतापूर्वक सिकाइमा र छलफलमा भाग लिए नलिएको सम्बन्धमा निम्नअनुसार मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम थर	समूहमा सक्रियता	आफ्नो विचारको प्रस्तुति	अभिलेखकर्ता भए अभिलेख लेखनमा सहभागिता

४. विद्यार्थीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुको बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) आर्थिक क्रियाकलाप भनेका कस्ता क्रियाकलाप हुन् ?

(ख) तपाईंको समुदायमा सञ्चालन गरिएका कुनै दुई आर्थिक क्रियाकलाप के के हुन् ?

(ग) आर्थिक क्रियाकलापले देशको अर्थतन्त्र विकासमा कसरी मदत गर्छ ?

(घ) आर्थिक क्रियाकलापले कसरी मानिसको जीवनस्तरमा परिवर्तन ल्याउँछ ?

६. थप अध्ययन सामग्री

राउन्ड टेबुल छलफल (Round table discussion)

राउन्ड टेबुल छलफल विधि ससाना समूहमा छलफल गर्न उपयोगी मानिन्छ । यो ४-६ जनासम्मको सानो समूह बनाएर प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसमा एक जना विद्यार्थीलाई अभिलेखकर्ताको भूमिका दिनुपर्छ । समूहका बाँकी सदस्यहरूले पालैपालो समूहमा आआफ्नो विचार राख्छन् । शिक्षकले विषय वा प्रश्न समूहमा राख्छन् र समूहका प्रत्येक सदस्यले घडीको सुईको चालअनुसार आआफ्नो विचार राख्छन् । प्रत्येक सदस्यको विचारलाई अभिलेखकर्ताले अभिलेख गर्छन् । सबै सदस्यहरूले आफ्नो विचार नराखेसम्म यो प्रक्रिया चलिरहन्छ ।

पाठ २ हाम्रा आर्थिक क्रियाकलाप कृषि र उद्योग

अनुमानित कार्यघण्टा : ४

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नेपालका आर्थिक क्रियाकलापका सम्बन्धमा जानकार हुन	• आर्थिक क्रियाकलापका रूपमा कृषि र उद्योगको परिचय दिन • कृषि व्यवसायअन्तर्गतका गतिविधिको सूची तयार गर्न • उद्योगको परिचय दिई महŒवहरू उल्लेख गर्न

२. पाठ परिचय

आम्दानी वा खर्चका माध्यम वा स्रोत र क्रियाकलाप सबै आर्थिक क्रियाकलाप हुन् । आम्दानीका विभिन्न माध्यममध्ये कृषि र उद्योग नेपालका महŒवपूर्ण आर्थिक क्रियाकलाप हुन् । कृषिअन्तर्गत तरकारी खेती, फलफूल खेती, पशुपालन, मौरीपालन, कुखुरापालन, माछापालन आदि सबै पर्छन् । कृषि हाम्रो देश नेपालको प्रमुख व्यवसाय हो । नेपालका करिब ६० प्रतिशत मानिसहरू कृषि पेसामा नै निर्भर छन् । देशको कुल आम्दानीमा २७ प्रतिशत योगदान कृषिको रहेको छ । त्यसैले कृषि पेसालाई नेपालको प्रमुख आर्थिक क्रियाकलाप भनिन्छ । कृषि प्रधान देश भएकाले कृषि हाम्रो देशको खाद्यान्नको मुख्य स्रोत हो । त्यस्तैगरी धेरै नेपालीलाई रोजगारीको अवसर प्रदान गर्ने मुख्य आर्थिक क्रियाकलाप पनि कृषि नै हो । नेपालमा थुप्रै उद्योगहरू कृषिमा आधारित छन् । ती उद्योगको सञ्चालनका लागि कच्चा पदार्थको प्राप्ति पनि कृषिबाट नै हुने गरेको छ । हाम्रो देशबाट निर्यात गरिने वस्तुहरू पनि कृषिजन्य वस्तुहरू नै रहेका छन् । यस पाठमा कृषि र उद्योगको परिचय, गतिविधि र महŒव सम्बन्धमा छलफल गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- आम्दानीका माध्यम र स्रोतहरू लेखिएको मेटाकार्ड
- कृषि कार्यसँग सम्बन्धित चित्र तथा तस्बिर
- कृषि कार्यअन्तर्गत पर्ने कार्यहरू लेखिएको चार्टपेपर र चित्र तथा तस्बिर
- उद्योगसँग सम्बन्धित चित्र तथा पोस्टरहरू
- कृषि र उद्योगको महŒव लेखिएको चार्टपेपर
- नेपालमा कृषिको विकासका लागि भएका प्रयासहरू लेखिएको चार्टपेपर
- नेपालमा कृषिको विकासमा देखिएका समस्याहरू र समाधानका उपायहरू लेखिएको चार्टपेपर

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

आम्दानीका माध्यम र आम्दानीका स्रोतहरू सम्बन्धी चित्र, पोस्टर वा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई पहिचान गर्न लगाउँदै प्रश्नोत्तर, छलफल, अन्तर्क्रिया गराउनुहोस् । आम्दानीका माध्यम (कृषि, उद्योग, व्यापार र पर्यटन व्यवसाय) र स्रोतहरू (भूमि, वन सम्पदा, जलसम्पदा र खनिज सम्पदा) का बारेमा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

त्यसपछि आम्दानीका माध्यम र आम्दानीका स्रोतहरू लेखिएका मेटाकार्ड कक्षामा विद्यार्थीहरूलाई बाँड्नुहोस् । बोर्डमा शिक्षकले तल दिइए जस्तै तालिका बनाई विद्यार्थीहरूबिचमा छलफल गर्न लगाई ती मेटाकार्ड बोर्डमा टाँस्न लगाउनुहोस् ।

आम्दानीका माध्यमहरू	आम्दानीका स्रोतहरू

क्रियाकलाप ३

विद्यार्थीहरूलाई तपाइँहरूले खेतीपाती गरेको, पशुपालन गरेको, माछापालन गरेको, कुखुरापालन गरेको, मौरीपालन गरेको देख्नुभएको छ ? तपाइँको समुदायमा यीमध्ये कुन कुन व्यवसाय गरिएका छन् ? जस्ता प्रश्नहरू गर्दै प्रश्नोत्तर, छलफल, अन्तर्क्रिया गराउनुहोस् ।

कृषि कार्यअन्तर्गत पर्ने कार्यहरू लेखिएको चार्ट, चित्र तथा तस्बिर, पोस्टर प्रदर्शन गर्दै कृषि भनेको खेतिपाती गर्नु मात्र नभएर यी सबै व्यवसाय कृषिअन्तर्गत पर्छन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

सङ्गठित सिंहावलोकन (Structure overview) विधिको चरणहरू अपनाएर रोचक ढङ्गले नेपालमा कृषिको वर्तमान अवस्था र महŒवका बारेमा सिकाउन सकिन्छ । यसका लागि अपनाउनु पर्ने चरणहरूका बारेमा विस्तृत रूपमा दिइएको छ ।

- नेपालमा कृषिको वर्तमान अवस्थाका बारेमा करिब ५ मिनेटमा प्रस्तुत गर्न सकिने खालको विवरण वा भिडियो वा चित्र वा चार्ट प्रस्तुत गर्ने ।
- उक्त विवरण वा भिडियो वा चित्र वा चार्टबाट कृषिको वर्तमान अवस्थाको सम्बन्धमा प्रश्नोत्तर, छलफल गराउँदै विद्यार्थीहरूलाई नेपालमा कृषिको महŒव छ कि छैन ? छ भने के के होलान् भनी उत्सुकता जगाउने ।
- त्यसपछि नेपालमा कृषिको महŒव लेखिएको चार्ट सबैले देख्ने ठाउँमा टाँसी प्रदर्शन गर्दै तिनीहरूका बारेमा विद्यार्थीहरूसँग प्रश्नोत्तर, छलफल अन्तरर्क्रिया गर्नुहोस् ।
- नेपालमा कृषिको यति महŒव हुँदाहुँदै पनि किन कृषिको विकास सोचेजति हुन नसकेको होला ? भनी विद्यार्थीहरूमा कौतुहलता जगाएर प्रस्तुति अन्त्य गर्नुहोस्

क्रियाकलाप ५

कृषि र उद्योगको परिचय, प्रकार र महŒवका बारेमा के डब्लु एल चार्टको प्रयोग गरेर पनि सिकाउन सकिन्छ । यसका लागि अपनाउनु पर्ने चरणहरूका बारेमा विस्तृत रूपमा तल दिइएको छ ।

सबैभन्दा पहिले शिक्षकले सेतोपाटीमा के डब्लु एल चार्ट बनाउने र विद्यार्थीहरूलाई पनि बनाउन लगाउनुहोस् ।

हामीलाई के थाहा छ ? (Know)	हामी के जान्न चाहन्छौं ? (Want to Know)	हामीले के सिक्यौं ? (Learn)

शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई सबैभन्दा सुरुमा कृषि र उद्योगका बारेमा थाहा भएका कुराहरू के डब्लु एल चार्टको हामीलाई के थाहा छ भन्ने शीर्षकमा विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्दै तल तालिकामा दिइए जस्तै गरी टिप्दै जाने ।

हामीलाई के थाहा छ ? (Know)	**हामी के जान्न चाहन्छौँ ?** (Want to Know)	**हामीले के सिक्यौँ ?** (Learn)
• कृषि र उद्योग नेपालका प्रमुख आर्थिक क्रियाकलाप हुन् । • नेपाल कृषि प्रधान देश हो • कृषि यहाँको प्रमुख व्यवसाय हो । • नेपालमा कृषिको महŒवहरू		

त्यस्तैगरी विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्दै शिक्षकले के डब्लु एल चार्टको **हामी के जान्न चाहन्छौँ ? भन्ने तालिकामा भर्ने ।**

हामीलाई के थाहा छ ? (Know)	**हामी के जान्न चाहन्छौँ ?** (Want to Know)	**हामीले के सिक्यौँ ?** (Learn)
• कृषि र उद्योग नेपालका प्रमुख आर्थिक क्रियाकलाप हुन् । • नेपाल कृषि प्रधान देश हो • कृषि यहाँको प्रमुख व्यवसाय हो । • नेपालमा कृषिको महŒवहरू	• कृषि क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू • उद्योगको परिचय र महŒव • उद्योगका प्रकार	

क्रियाकलाप न. ६ : अब शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई जोडी जोडीमा बस्न लगाउनुहोस् ।

- जोडीमा पढाइ र जोडीमा सारांश (paired reading-paired summarizing) विधिको प्रयोग गरी जोडीलाई पढ्न लगाउनुहोस् ।
- यस विधिका लागि विद्यार्थीहरूलाई जोडी जोडीमा बस्न लगाउनुहोस् ।
- यसका लागि सुरुमा शिक्षकले एक जना विद्यार्थीलाई स्वयम्सेवीका रूपमा अगाडि बोलाउने र पाठ्यपुस्तकमा भएको पेज न. ११७ को तेस्रो अनुच्छेद सबै विद्यार्थीहरूले सुन्ने गरी पढेर सुनाउने र उक्त अनुच्छेदको सारांश बताइदिने । अब स्वयम्सेवी विद्यार्थीहरूलाई उक्त अनुच्छेदमा अस्पष्ट केही छन् भने प्रश्न सोध्न भन्ने । जस्तै :
  (क) नेपालको कृषिमा देखिएका समस्याहरू के के हुन् ?

  उक्त प्रश्नको जवाफ शिक्षकले दिने ।

- अब यस्तै गरी बनाएको जोडीमध्ये एक जनालाई चौँथो अनुच्छेद पढ्न लगाउनुहोस् र उक्त अनुच्छेदको सारांश भन्न लगाउनुहोस् । यसका लागि समय पनि तोकिदिनुपर्छ । अब जोडीको अर्को विद्यार्थीलाई आफ्नो जोडीले भर्खर पढेको र सारांश निकालेको अनुच्छेदसँग सम्बन्धित रही कुनै दुईओटा प्रश्न सोध्न लगाउनुहोस् । जस्तै : तल दिइएका जस्ता प्रश्नहरू सोध्न सकिन्छ ।
  (क) लगानीका आधारमा उद्योगलाई कति भागमा विभाजन गरिएको छ ?
  (ख) घरेलु उद्योग भन्नाले कस्तो उद्योग बुझिन्छ ?
- केही विद्यार्थीलाई आफूले सोधेका प्रश्न भन्न लगाउनुहोस् । आवश्यक परे विद्यार्थीलाई सुझाव पनि दिने ।
- पाठ्यपुस्तकमा भएको पाँचौँ अनुच्छेद जोडीमा पहिला प्रश्न सोध्नेलाई पढ्न लगाउनुहोस् । सारांशसमेत भन्न लगाउनुहोस् र अगि पढ्नेलाई तल दिइए जस्तै प्रश्न सोध्न लगाउनुहोस् ।
  (क) उद्योगले देश विकासमा कसरी योगदान पुऱ्याउन सक्छ ?
  (ख) नेपालमा ठुला उद्योगहरू कहाँ कहाँ छन् ?
- यसैगरी बाँकी अनुच्छेद यसैगरी पालैपालो समय तोकिदिएर जोडीका सदस्यलाई मुख्य कुरा भन्न र सारांश भन्न र जोडीको अर्को साथीलाई प्रश्न सोध्न लगाउनुहोस् ।

  अन्त्यमा आर्थिक क्रियाकलापका रूपमा उद्योगको महŒवका बारेमा विद्यार्थीलाई आफ्नो छोटो विचार लेख

अब शिक्षक र विद्यार्थी दुवैले K-W-L तालिका पूरा गर्नुपर्छ ।

हामीलाई के थाहा छ ? (Know)	**हामी के जान्न चाहन्छौँ ?** (Want to Know)	**हामीले के सिक्यौँ ?** (Learn)
• कृषि र उद्योग नेपालका प्रमुख आर्थिक क्रियाकलाप हुन् । • नेपाल कृषि प्रधान देश हो • कृषि यहाँको प्रमुख व्यवसाय हो । • कच्चा पदार्थको प्रयोग गरी वस्तु तथा सामान उत्पादन गर्ने कामलाई उद्योग भनिन्छ ।	• कृषि क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू र समाधानका उपायहरू • उद्योगको परिचय र महŒव • उद्योगका प्रकार	• नेपालमा कृषिको विकासका लागि गरिएका प्रयासहरू • नेपालमा कृषिको विकासका देखिएका समस्याहरू र समाधानका उपायहरू • आर्थिक क्रियाकलापका रूपमा उद्योगको परिचय र महŒव • उद्योगका प्रकार

क्रियाकलाप न. ७ विद्यार्थीलाई भर्खरै पढेका विषयवस्तु कतिको बुझेका छन् भनी द्रुत लेखन(Quick write) **गराउनुहोस्** । यसका लागि विद्यार्थीहरूले तोकिएको छोटो समयमा आफूले बुझेका मुख्य मुख्य विषयवस्तु निरन्तर लेख्नुपर्छ भनी बताउनुहोस् । तोकिएको समयमा नसकिएमा थोरै समय थप गर्न सकिन्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

- उक्त लेखलाई कक्षामा पालैपालो पढ्ने मौका दिनुहोस् र राम्रो लेखलाई विद्यालयको बुलेटिन बोर्डमा टाँस्न लगाउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

२. के डब्लु एल चार्ट भर्ने क्रममा जोडीमा पढाइ र जोडीमा सारांश (paired reading-paired summarizing) विधिको प्रयोग गरिएकोमा सफलतापूर्वक सिकाइमा भाग लिए नलिएको सम्बन्धमा निम्नअनुसार मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्र.स.	नाम थर	सक्रियता	सारांश प्रस्तुति	प्रश्नोत्तरमा संलग्न

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

३. विद्यार्थीलाई निम्न प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) कृषि कार्यअन्तर्गत के के पर्छन् ?

(ख) नेपालका प्रमुख खाद्यान्न बाली के के हुन् ?

(ग) तपाइँ कुन क्षेत्रमा बस्नुहुन्छ र तपाइँको क्षेत्रमा उत्पादन हुने प्रमुख खाद्यान्न बाली कुन हो ?

(घ) नेपालमा कृषिको विकासमा देखिएका कुनै दुई समस्या के के हुन् ?

(ङ) कृषिको विकासका लागि गरिएका कुनै दुईओटा प्रयास के के हुन् ?

(च) कुनै दुईओटा कृषिजन्य उद्योगका नाम भन्नुहोस् ।

(छ) कृषि र उद्योगका बिचमा कस्तो सम्बन्ध रहेको हुन्छ ?

६. थप अध्ययन सामग्रीहरू

कृषिको विकासका लागि गरिएका प्रयासहरू

१. कृषकहरूलाई तालिम दिइएको

२. सहुलियतपूर्ण ऋण उपलब्ध गराउने

३. उन्नत मल बिउ बिजनलगायत कृषि सामग्री उपलब्ध गराइएको

४. कृषि ज्ञान केन्द्रमार्फत कृषकहरूलाई सुविधा प्रदान गरिएको

नेपालमा कृषिको विकासमा देखिएका समस्याहरू

१. परम्परागत तथा निर्वाहमुखी खेती

२. सिँचाइ सुविधाको अभाव

३. गरिबी

४. कृषि **सामग्री**को अभाव

५. गोदाम घरको अभाव

६. पुँजीको अभाव

नेपालमा कृषिको विकासमा देखिएका समस्याका समाधानका उपायहरू

१. आधुनिक कृषि सामग्री र प्रविधिको प्रयोग

२. तालिम र कृषि शिक्षामा जोड

३. सिँचाइको व्यवस्था

४. संयुक्त खेती प्रणाली

५. कृषिमा व्यवसायीकरण

६. सुलभ कृषि ऋणको व्यवस्था

उद्योगको महŒवहरू

१. स्थानीय स्रोत साधनको परिचालन हुन्छ ।

२. रोजगारीका अवसरहरूमा वृद्धि हुन्छ ।

३. हाम्रो देश आफ्नै उत्पादनमा आत्मनिर्भर हुन्छ ।

४. देशको विकास हुन्छ ।

५. उद्योगको विकासले कृषि क्षेत्रको पनि विकास हुन्छ ।

६. देशको राष्ट्रिय आम्दानीमा वृद्धि हुन्छ ।

सङ्गठित सिंहावलोकन (Structure overview) विधिका चरणहरू

पहिलो : पाठको चाखलाग्दा वा विद्यार्थीले जानेबुझेका विषयवस्तु **पत्ता** लगााउने । पाठबाट सिक्नका लागि विद्यार्थीहरूले बुझ्नुपर्ने अवधारणा र शब्दका बारेमा सोच्ने र यिनीहरूको विवरण तयार गर्नुहोस् ।
दोस्रो चरण : विद्यार्थीहरूको ध्यान आकर्षित गर्ने खालका नक्सा, डायग्राम तयार गर्नुहोस् र त्यससँग सम्बन्धित कुनै वस्तु कक्षाकोठामा लैजानुहोस् ।
तेस्रो चरण : पाँच मिनेटभित्रमा प्रस्तुत गर्न सकिने गरी मुख्य बुँदा समावेश भएको छोटो प्रस्तुति तयारी गर्ने,
चौथो चरण : प्रस्तुति गर्दा विद्यार्थीहरूलाई व्यस्त, अन्तक्रियात्मक बनाउनुका साथै उनीहरूलाई प्रश्न सोध्ने र टिप्पणी गर्न हौसला दिने गर्नुपर्छ ।
पाचौँ चरण : थप कुरा गर्नुहोस् भनेर प्रस्तुति अन्त्य गर्नुहोस् जसले उनीहरूमा कौतुहलता जागोस् ।
(यो विधि ६ देखि ६० जनासम्म विद्यार्थीहरूमा सञ्चालन गर्न सकिने र सामान्यतः ५ मिनेटभन्दा बढी सञ्चालन नगर्नुहोस् ।

के डब्ल्यु एल चार्ट (KWL Chart: What do you know? What do you want to know? and What did you learn?)

प्रयोग गर्ने तरिका तथा प्रक्रिया

के. डब्ल्यु. एल.मा तीन महल बनाई पहिलो महलमा विद्यार्थीहरूले कुनै विषयवस्तु, प्रश्न वा खोजका विषयका बारेमा के जानेका छन् ? के बुझेका छन् ? उनीहरूको पूर्वज्ञान के छ ? भनी छलफलद्वारा पत्ता लागाएर लेखिन्छ । दोस्रो महलमा कुनै विषयवस्तु, प्रश्न वा खोजको विषयका बारेमा विद्यार्थी के जान्न चाहन्छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरिन्छ । तेस्रो महलमा कुनै विषयवस्तु, प्रश्न वा खोजका विषयका बारेमा के ज्ञान निर्माण गरे ? के सिके ? के अवधारणा विकास गरे ? भन्ने कुरा उल्लेख गरिन्छ । यो तरिकाले प्राप्त सूचना र तथ्यहरू पाठ पढाउनुअगि, पढाउँदा पढाउँदै वा पढाइसकेपछि पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ । यो विद्यार्थीहरूलाई कुनै नयाँ पाठ सुरु गर्नुअगि क्रियाकलापमा सहभागी गराउन, उनीहरूको पूर्व ज्ञान परीक्षण गर्न र विद्यार्थीहरूको सिकाइको अनुगमन तथा परीक्षण गर्नसमेत प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

पाठ ३ हाम्रा आर्थिक क्रियाकलाप : सेवा र व्यापार

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नेपालका आर्थिक क्रियाकलापहरूका सम्बन्धमा जानकार हुन	• आर्थिक क्रियाकलापका रूपमा सेवा र व्यापारको परिचय दिन • आर्थिक विकासमा सेवा र व्यापारको योगदान उल्लेख गर्न

२. पाठ परिचय

सेवा प्रदान गरेर आर्थिक आम्दानी हुने सबै व्यवसायलाई सेवामूलक आर्थिक गतिविधि भनिन्छ । जस्तै : पर्यटन व्यवसाय, स्वास्थ्य सेवा, होटल व्यवसाय, सूचना प्रविधि आदि । नाफा कमाउने दृष्टिले सञ्चालन गरिएका सबै व्यवसाय व्यापार व्यवसाय हुन् । व्यापार आन्तरिक र बाह्य गरी दुई किसिमका हुन्छन् । कुनै पनि देशको सिमानाभित्र मात्र सीमित रहेर व्यापार गरिन्छ भने त्यसलाई आन्तरिक व्यापार भनिन्छ र एक देशको सिमानाभित्र मात्र सीमित नरही दुई वा दुई बढी देशका बिचमा हुने व्यापारलाई बाह्य व्यापार भनिन्छ ।

सेवा र व्यापार दुवै किसिमका व्यवसाय सञ्चालन गर्नका लागि क्षमता, दक्षता र उद्यमशीलता जस्ता गुणहरूको आवश्यकता **पर्छ** । यी दुवै व्यवसाय आर्थिक क्रियाकलाप हुन् । यस्ता व्यवसाय सञ्चालनका लागि काममा अनुभव भएको व्यक्ति भयो भने व्यवसायमा सफलता प्राप्त हुन्छ । त्यस्तैगरी व्यवसाय सञ्चालक लगनशील, धैर्य गरेर काम गर्न सक्ने, शिष्ट र नम्र बोलीवचन, व्यवहार र उद्यमशीलता जस्ता गुणहरू भएको हुनुपर्छ । देशको आर्थिक विकासका लागि सेवा र व्यापार व्यवसायको महŒवपूर्ण भूमिका हुन्छ । यी व्यवसायका कारण दैनिक उपभोग्य सामग्रीहरू सजिलै प्राप्त गर्न सकिन्छ । रोजगारीको अवसरमा वृद्धि हुन्छ । स्थानीय स्रोत तथा साधनको परिचालन हुन्छ देशको आर्थिक आम्दानीमा वृद्धि हुन्छ । जनताहरूले विभिन्न देशमा उत्पादन भएका सामानहरूको प्रयोग गर्न पाउँछन् । कृषि तथा उद्योग क्षेत्रको पनि विकास हुन्छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- दैनिक प्रयोगमा आउने सामग्रीहरू
- सेवा र व्यापारसँग सम्बन्धित विभिन्न व्यवसायको चित्र तथा तस्बिर
- सेवामूलक आर्थिक गतिविधि लेखिएको चार्ट
- सेवा तथा व्यापार व्यवसायको महŒव लेखिएको चार्टपेपर

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- सेवा र व्यापारसँग सम्बन्धित विभिन्न चित्र तथा तस्बिर प्रदर्शन गरी विद्यार्थीहरूलाई पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीहरूले पहिचान गर्न नसकेमा शिक्षकले सहयोग गर्नुहोस् र यी चित्र सेवा र व्यापारसँग सम्बन्धित छन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

- सुरुमा सेवा व्यवसायसँग सम्बन्धित विभिन्न चित्र, भिडियो देखाउँदै यी व्यवसायलाई किन सेवा व्यवसाय भनिएका हुन् ? भनी प्रश्न गर्ने, विद्यार्थीहरूबाट आएको जवाफलाई सम्मान गर्दै जुन व्यवसायले आर्थिक आम्दानीका साथसाथै सेवा पनि प्रदान गर्दछन् त्यस्ता सबै व्यवसायहरू सेवा व्यवसाय हुन् भनी उदाहरणसहित प्रस्ट पारिदिनुहोस् । जस्तै : होटल व्यवसाय सेवा व्यवसाय हो किनभने मानिसहरूसँग पैसा लिए पनि यिनीहरूले सेवासमेत प्रदान गरिरहेका हुन्छन् ।
- सेवामूलक आर्थिक गतिविधि लेखिएको चार्ट प्रदर्शन गर्दै प्रत्येक व्यवसायलाई किन सेवामूलक व्यवसाय भनिएको हो भनी उदाहरणसहित प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप २

- कुनै काल्पनिक कथा वा संवादमार्फत सेवामूलक व्यवसायका बारेमा विद्यार्थीहरूलाई अझ प्रस्ट पार्न सकिन्छ । यहाँ त्यस्तै एक जना बालक र व्यवसायीबिचको कुराकानी दिइएको छ ।
- यस्तै संवाद विद्यार्थी भाइबहिनीहरूलाई पालैपालो भूमिका अभिनयमार्फत रोचक ढङ्गले हाउभाउसहित संवाद गर्न लगाउनुहोस् र अन्य विद्यार्थीहरूलाई ध्यान दिएर सुन्न लगाउनुहोस् ।

व्यवसायी र बालकबिचको संवाद पढौँ, बुझौँ र छलफल गरौँ

बालक : नमस्कार ! साहुजी

व्यवसायी : नमस्कार ! बाबु के सेवा गरौँ बाबु हजुरको ?

बालक : किन साहुजी हजुरले सेवा पनि प्रदान गर्नुहुन्छ र ? म त यहाँ म:म खान आएको हुँ

व्यवसायी : हुन त बाबु हजुरले भन्न खोजेको कुरा पनि ठिकै लाग्यो मलाई ।

बालक : (बिचैमा कुरा काटेर) ओ हो ! साहुजी मैले बढी पो बोलेँ कि के हो ? माफ पाउँ है ।

व्यवसायी : माफ माग्नु पर्दैन बाबु, मैले यो होटल नाफा कमाउने उद्देश्यले नै खालेको हुँ तर यहाँ हामीले विभिन्न प्रकारका ग्राहकहरूको इच्छाअनुसारका खानेकुरा बनाएर खुवाउँछौँ । त्यस्तै खानेकुरा घरमा प्याकिङ गरेर लैजान पाउने

सुविधा पनि दिएका छौँ । हाम्रो लज हो टाढा टाढाका ग्राहकका लागि बासको सुविधा पनि छ । त्यसैले के सेवा गरौँ भनेको हुँ ।

बालक : सेवामूलक व्यवसाय भनेको सुनेको थिएँ । ए हजुरको यो त सेवामूलक व्यवसाय नै रहेछ है साहुजी ?

व्यवसायी : हो नी बाबु यो व्यवसाय सेवामूलक र नाफामूलक दुवै हो ।

विद्यार्थीहरूले संवाद अध्ययन गरिसकेपछि निम्न प्रश्नहरू गरेर छलफल गराउनुहोस् ।

(क) सेवामूलक व्यवसाय भनेको के हो ?

(ख) किन होटल व्यवसायलाई सेवामूलक व्यवसाय भनिएको हो ?

क्रियाकलाप न ३

- विद्यार्थीहरूलाई तपाइँहरूले पसलबाट सामानहरू किन्नुभएको छ भनी प्रश्न गर्नुहोस् ।
- यदि किन्नुभएको छ भने ती सामान कहाँ बनेका हुन् ? हेर्ने गर्नुभएको छ भनी प्रश्न गर्नुहोस् ।
- तपाईंले किन्नुभएका मध्ये कुनै सामान बाहिर देशमा वा कुनै सामान नेपालमै बने तापनि तपाइँ बसेको ठाउँभन्दा टाढाबाट ल्याएका होलान् होइन त ? भनी प्रश्न गर्नुहोस् ।
- ती सामान बाहिर देशबाट वा तपाइँ बसेको ठाउँभन्दा टाढाबाट कसरी तपाइँ बसेको ठाउँमा कसरी आयो होला त ? तपाइँलाई थाहा छ भनी विविध प्रश्न गर्दै जानुहोस् ।
- यसरी विद्यार्थीहरूलाई हरेक प्रश्नको उत्तर भन्न अभिप्रेरित गर्नुहोस् र अन्त्यमा व्यापार व्यवसायको कारणले नै ती सामानहरू तपाइँ बसेको ठाउँमा ल्याइएका हुन् र एक देशको सिमानाभित्र गरिने व्यापारलाई आन्तरिक व्यापार भनिन्छ र एक देशमा मात्र सिमित नभएर विभिन्न देशसँग गरिने व्यापारलाई बाह्य व्यापार भनिन्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

- विद्यार्थीहरूलाई व्यापार र सेवामूलक व्यवसायका बिचमा भिन्नता छुट्टयाउन लगाउनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूबाट आएको जवाफलाई छलफल गर्दै तल दिइएको तालिकामा लेख्न लगाउनुहोस् ।

व्यापार व्यवसाय	**सेवामूलक आर्थिक क्रियाकलाप**
१.नाफा कमाउने उद्देश्यले सञ्चालन गरिन्छ	१. नाफा मात्र नभएर जनताको सेवा सुविधालाई पनि हेरिन्छ ।
२. सबै किसिमका व्यापारिक क्रियाकलापहरू सेवामूलक हुँदैनन् ।	२. सेवामूलक व्यवसाय व्यापार सेवामूलक दुवै हुन सक्छन् ।
३. व्यापारमा घाटा हुँदा व्यवसायीले व्यवसाय छाड्न सक्छ ।	३. सेवामूलक व्यवसायमा घाटा भए पनि धैर्यताका साथ व्यवसाय सञ्चालन हुन्छन् ।
४. व्यापारमा व्यापारी फाइदा हुँदा मात्र खुसी हुन्छ ।	४. सेवामूलक व्यवसायमा व्यवसायी आफूले प्रदान गरेको सेवाबाट पनि खुसी र सन्तुष्ट हुन सक्छ ।

क्रियाकलाप ५

- विद्यार्थीहरूलाई व्यापार र सेवामूलक व्यवसायको विशेषता उल्लेख भएका साना साना वाक्यपत्तीहरू मिसाएर गट्टि तयार पारी र हरेक समूहलाई एक एक गट्टि दिनुहोस् ।
- समूहमा व्यापार र सेवामूलक व्यवसायको विशेषतालाई छनोट गरी छुट्याउन लगाउनुहोस् ।
- त्यसलाई जुन समूहले छिटो छुट्याउँछ त्यो समूहलाई विजयी घोषणा गर्नुहोस् ।
- सेवा तथा व्यापार व्यवसायले देशको आर्थिक विकासमा पु¥याएको योगदान तथा महŒवका बारेमा समूहगत छलफल र प्रस्तुति गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

- कक्षालाई विद्यार्थीहरूको सङ्ख्याका आधारमा चार समूहमा विभाजन गर्नुहोस ्र प्रत्येक समूहलाई **विद्यालय नजिक**मा भएका एक एकओटा व्यवसायलाई अवलोकन गर्न र समूहमा छलफल गरी तल दिइएका शीर्षकहरूका आधारमा टिपोट गर्न र पालैपालो चारओटै समूहको टिपोटलाई टोली नेताबाट प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
  - व्यवसायको नाम :
  - व्यवसाय सञ्चालनका लागि सिकेको सिप, क्षमता र दक्षता :
  - सेवामूलक व्यवसाय हुनाको कारण :
  - व्यवसायीले गरेको काम अर्थात् पु¥याएको योगदान :

५. मूल्याङ्कन

१. कक्षामा शिक्षण सिकाइका क्रममा विद्यार्थीहरूको सक्रिय सहभागिता, सहयोग, मेलमिलाप, सहकार्य, अनुशासन आदि पक्षको अवलोकन गर्नुहोस् र मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

२. विद्यार्थीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) सेवामूलक व्यवसाय भनेको कस्तो व्यवसाय हो ?

(ख) तपाइँको समुदायमा सञ्चालन भएका कुनै दुईओटा सेवामूलक व्यवसायको नाम भन्नुहोस् ।

(ग) व्यापार तथा सेवामूलक व्यवसायको कुनै दुईओटा महŒव भन्नुहोस् ।

(घ) सेवामुलक तथा व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गर्नका लागि के के आवश्यक पर्छ ?

(ङ) तपाइँलाई सेवामूलक वा व्यापार कुन व्यवसाय मन पर्छ र किन

पाठ ४ हाम्रो पर्यटन हाम्रो गौरव

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नेपालका आर्थिक क्रियाकलापका सम्बन्धमा जानकार हुन	• पर्यटन व्यवसायको परिचय र महŒव बताउन • पर्यटन व्यवसायसँग सम्बन्धित उद्योगहरूको सूची बनाउन • नेपालमा पर्यटन व्यवसायको सम्भावनाहरू बताउन

२. पाठ परिचय

ऐतिहासिक, धार्मिक वा अन्य उद्देश्यले विभिन्न स्थलको भ्रमण गर्ने कार्यलाई पर्यटन भनिन्छ भने त्यस्तो भ्रमण गर्ने व्यक्तिलाई पर्यटक भनिन्छ । एक देशका विभिन्न स्थलहरूमा विभिन्न उद्देश्यले भ्रमण गर्ने व्यक्तिहरूलाई आन्तरिक पर्यटक भनिन्छ भने एक देशको सिमानाभन्दा बाहिर विभिन्न देशमा विभिन्न उद्देश्यले भ्रमण गर्ने व्यक्तिहरूलाई बाह्य पर्यटक भनिन्छ ।

हाम्रो देश नेपाल प्राकृतिक, ऐतिहासिक तथा धार्मिक/सांस्कृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण छ । त्यस्तैगरी साहसिक पर्यटनहरू जस्तै, प्याराग्लाइडिङ, र्‍याफ्टिङ, बन्जिजम्पिङ, रकक्लाइम्बिङको पनि प्रशस्त सम्भावना रहेको छ । त्यसैले नेपालमा पर्यटन व्यवसायको सम्भावना दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको छ ।

देशमा बढ्दै गइरहेको बेरोजगारी समस्या समाधान गर्न, घरेलु तथा साना उद्योगको विकास गर्न, देशमा भएका स्रोत साधनहरूको सदुपयोग गरी विकासका पूर्वाधारहरूको विकास गर्न र विदेशी मुद्रा आर्जनका लागि पर्यटन व्यवसायको महŒव दिनप्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ ।

यसरी विद्यार्थीहरूलाई नेपालमा पर्यटन व्यवसायको महŒव र सम्भावनाहरूको बारेमा जानकारी गराउँदै पर्यटन व्यवसायको विकासमा योगदान पुऱ्याउन सक्ने जिम्मेवार नागरिक बनाउनु यस पाठको प्रमुख उद्देश्य हो ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- दैनिक प्रयोगमा आउने सामग्रीहरू
- पर्यटन व्यवसायका सम्बन्धमा तयार पारिएका दुई साथीबिचको संवाद
- पर्यटन व्यवसायअन्तर्गत पर्ने व्यवसायहरू लेखिएको चार्टपेपर
- पर्यटन व्यवसायसँग सम्बन्धित चित्र तथा तस्बिरहरू, डकुमेन्ट्री
- नेपालका प्राकृतिक, ऐतिहासिक र धार्मिक सम्पदाहरूको चित्र
- नेपालमा पर्यटन व्यवसायको महŒव लेखिएको चार्टपेपर
- नेपालमा पर्यटन व्यवसायको सम्भावना लेखिएको चार्टपेपर

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीहरूलाई तपाइँहरू कुन कुन ठाउँमा घुम्न जानुभएको छ ? तपाइँहरू घुम्न जानुभएको ठाउँमा अन्यत्र कहाँ कहाँबाट मानिसहरू घुम्न आएका थिए ? जस्ता प्रश्नहरू गर्दै छलफल र अन्तर्क्रिया गराउनुहोस र पर्यटक र पर्यटनको अवधारणा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

विभिन्न पर्यटकीय क्षेत्रसँग सम्बन्धित चित्र तथा पोस्टर वा भिडियो वा डकुमेन्ट्री देखाउनुहोस् र प्रश्नोत्तर, छलफल गर्दै विद्यार्थीलाई मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउनुहोस् ।

यि चित्र तथा पोस्टर वा भिडियो वा डकुमेन्ट्रीहरू पर्यटकीय क्षेत्र हुन् । यिनै पर्यटकीय क्षेत्रहरूका कारणले नेपालमा पर्यटन व्यवसायको ठुलो सम्भावना रहेको छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

विद्यार्थीहरूलाई कथा, कविता, संवाद आदिबाट पनि रोचक ढङ्गले विषयवस्तुलाई प्रस्ट पार्न सकिन्छ । यस्तैमध्ये पर्यटन व्यवसायको सम्बन्धमा तयार पारिएको दुई साथीबिचको संवाद रहेको छ ।

दुई साथीबिचको कुराकानी सुनौँ है त

ममता : दिनेश ! मेरो बुबाआमा त मुक्तिनाथ घुम्न जानुभएको छ नि !

दिनेश : हो र ममता ! कस्तो मिलेको मेरो बुबा पनि अफिसको कामले जापान जानुभएको छ ।

ममता : दिनेश मलाई पनि कस्तो घुम्न जान मन लागेको छ ।

दिनेश : हो नि ! स्कुलबाट हामीलाई घुमाउन लगे पनि हुन्थ्यो नि है ?

ममता : हो नी दिनेश ! ए साँच्ची दिनेश यसरी घुम्न जाने कामलाई के भनिन्छ ? तिमीलाई थाहा छ ?

दिनेश : मेरो बुबाले भन्नुभएको विभिन्न उद्देश्यले गरिने भ्रमणलाई पर्यटन भनिन्छ रे । यसरी घुम्न जाने काम पनि पर्यटन नै हो नी ।

ममता : ए त्यसो भए त तिम्रो बुबा र मेरो बुबाआमाले गर्नुभएको भ्रमण पनि पर्यटन रहेछ हैन त ।

दिनेश : त्यति मात्र हो र ममता यसरी विभिन्न उद्देश्यले भ्रमण गर्ने व्यक्तिहरूलाई चाहिँ पर्यटक भनिन्छ रे ।

ममता : तिम्रो बुबा अनि मेरो बुबाआमा पनि पर्यटक हुनुभयो होइन त ?

दिनेश : हो नि मेरो बुबाले भन्नुभएको आफ्नै देशका नागरिक देशभित्र विभिन्न उद्देश्यले भ्रमण गर्छन् भने ती आन्तरिक पर्यटक र एउटा देशबाट अर्को देशमा घुमफिर गर्ने वा अन्य उद्देश्यले आउने व्यक्तिलाई बाह्य पर्यटक भनिन्छ रे ।

ममता : दिनेश तिमीले भनेको सुन्दा त मेरो बुबाआमा आन्तरिक पर्यटक र तिम्रो बुबाआमा चाहिँ बाह्य पर्यटक हुनुभयो कि जस्तो लाग्यो ।

दिनेश : ममता तिमीले एकदम ठिक भन्यौ मलाई यी सबै कुरा मेरो बुबाले जापान जाने वेलामा सिकाउनुभएको हो ।

ममता : आज त दिनेश तिमीले धेरै राम्रा कुराहरू पो सिकायौ ।

दिनेश : मैले जानेको कुरा त म सिकाइहाल्छु नि तिमीलाई ।

- दुई जोडी विद्यार्थीहरूलाई पालैपालो यो अथवा यस्तै कुनै संवाद रोचक ढङ्गले हाउभाउसहित पढ्न लगाउनुहोस् र अन्य विद्यार्थीहरूलाई ध्यान दिएर सुन्न लगाउनुहोस् ।
- यो संवाद विद्यार्थीहरूले पढिसकेपछि कक्षाका सबै विद्यार्थीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू सोधेर छलफल गराउनुहोस् ।

(क) पर्यटन भनेको के हो ?

.ख) पर्यटक भनेर कस्ता व्यक्तिलाई भनिन्छ ?

(ग) आन्तरिक पर्यटक र बाह्य पर्यटक भन्नाले कस्ता पर्यटकलाई भनिन्छ ?

क्रियाकलाप ४

- पर्यटन व्यवसायअन्तर्गत कस्ता व्यवसायहरू पर्छन् होला भनी विद्यार्थीहरूलाई प्रश्न गर्नुहोस् र उनीहरूबाट आएको जवाफ सेतोपाटीमा टिप्दै जानुहोस् ।
- त्यसपछि पर्यटन व्यवसायअन्तर्गत पर्ने व्यवसायहरू लेखिएको चार्टपेपर सबैले देख्ने ठाउँमा टाँस्नुहोस् र ती व्यवसायहरूको बारेमा चित्र तथा तस्बिरसहित देखाउँदै प्रस्ट पारिदिनुहोस् । चित्रबाट देखाउँदै प्रश्नोत्तर, छलफल र अन्तर्क्रिया गर्दै साहसिक पर्यटनको अवधारणा प्रस्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप ५

रनिङ डिक्टेशन विधिको प्रयोग बाट नेपालमा पर्यटन व्यवसायको महŒव सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूलाई अभ्यास गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

- नेपालका प्राकृतिक, ऐतिहासिक र धार्मिक सम्पदाहरूको छुट्टाछुट्टै चित्र प्रदर्शन गर्नुहोस् र ती सम्पदाहरू विद्यार्थीहरूलाई पहिचान गर्न लगाउनुहोस् ।
- यि सम्पदाहरूले पर्यटन व्यवसायको विकासमा मदत पुऱ्याउन सक्छन् कि सक्दैनन् भनी विद्यार्थीहरूलाई मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउनुहोस् र छलफल गर्नुहोस् ।
- नेपालमा पर्यटन व्यवसायको सम्भावना उच्च भएको नै यिनै सम्पदाहरूका कारणले हो भनी नेपालमा पर्यटन व्यवसायको सम्भावना लेखिएको चार्टपेपर प्रदर्शन गर्दै बुँदागत रूपमा छलफल गर्दै प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

१. रनिङ डिक्टेसन (Running dictation) विधिको प्रयोगबाट सफलतापूर्वक सिकाइमा र छलफलमा भाग लिए नलिएको, सक्रियताको अवस्था, समन्वय, प्रस्तुति आदि पक्षलाई निम्नानुसार मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम थर	समूहमा सहभागिता/सक्रियता	आफ्नो विचारको प्रस्तुति	अभिलेखकर्ता भए अभिलेख लेखनमा सहभागिता

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

३. विद्यार्थीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) यदि तपाइँ आफ्नो मामासँग जनकपुर घुम्न जानुभयो भने तपाइँलाई कस्तो पर्यटक भनिन्छ ?

(ख) पर्यटक कति प्रकारका हुन्छन् ?

(ग) साहसिक पर्यटनअन्तर्गत कुन कुन पर्यटन पर्छन् ?

(घ) नेपालमा पर्यटन व्यवसायका कुनै दुईओटा सम्भावना के के हुन् ?

(ङ) नेपालमा पर्यटन व्यवसायका कुनै दुईओटा महŒव उल्लेख गर्नुहोस् ।

पाठ : ५ हाम्रा आर्थिक स्रोत साधन : भूमि र जलस्रोत

अनुमानित कार्यघण्टा : ३

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
आर्थिक स्रोत साधनको महŒव बताउन र तिनीहरूको उचित तरिकाबाट सदुपयोग गर्न	• प्राकृतिक स्रोत साधनको परिचय र महŒव बताउन • आर्थिक स्रोतको रूपमा भूमिको महŒव र उपयोगिता बताउन • आर्थिक स्रोतका रूपमा जलस्रोतको महŒव र उपयोगिता बताउन

२. पाठ परिचय

प्राकृतिक स्रोत प्रकृतिले मानिसका लागि दिएको निशुल्क उपहार हो । जुन देश प्राकृतिक स्रोत साधनमा धनी छन् ती देशहरू विकासको पथमा अगाडि बढेका छन् । प्राकृतिक स्रोत साधनहरूको सही रूपमा सदुपयोग गर्न सकेमा मानव जीवन सहज हुनाको साथै राष्ट्रको पनि उन्नति र प्रगति हुँदै जान्छ ।

भूमि र जलस्रोत पनि महŒवपूर्ण प्राकृतिक स्रोत हुन् । नेपालको कुल क्षेत्रफलको १८ प्रतिशत भूभाग खेतीयोग्य छ । खेतीयोग्य जमिनको मात्रा जति बढी भयो भने त्यही नै कृषि उत्पादनमा वृद्धि हुन्छ । हाम्रो धरातल, हावापानीमा विविधता भएकाले विभिन्न ठाउँमा पाइने माटाको अवस्था र गुण फरक फरक छ । आफ्नो क्षेत्रमा पाइने जमिनको अवस्था र गुणको प्रकृति बुझी खेती गरेमा कृषि उत्पादन बढाउन सकिन्छ ।

जलस्रोत नेपालको महŒवपूर्ण प्राकृतिक स्रोत हो । नेपालमा ६ हजारभन्दा बढी नदी नाला र ताल कुण्डहरू रहेका छन् । यी सबै जलसम्पदा आर्थिक विकासका आधार हुन् । सप्तकोसी, सप्तगण्डकी र कर्णाली नेपालका तीन ठुला नदी हुन् ।

विद्यार्थीहरूलाई भूमि र जलस्रोतको महŒव र उपयोगिताका बारेमा जानकारी हासिल गराई यिनको संरक्षण कार्यमा सहभागिता गराउनु यस पाठको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- प्राकृतिक स्रोत साधनको महŒव लेखिएको चार्टपेपर
- भूमि, जलस्रोत, वन, खनिज आदिको चित्र तथा तस्बिर
- भूमि र जलस्रोतको उपयोगिता लेखिएको चार्टपेपर
- सप्तगण्डकी, सप्तकोसी र कर्णाली तीनओटा प्रमुख नदीका सहायक नदीहरू लेखिएको चार्टपेपर र नदीका आधारमा विभाजन गरिएको नक्सा

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- विद्यार्थीहरूलाई एकछिन कक्षाकोठाबाहिर लैजानुहोस् र जमिन, नजिकैको वन, खोला वा नदी आदि देखाउनुहोस् र यी के के हुन् भनी पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । त्यस्तैगरी यी मानिसले बनाएका हुन् कि प्रकृतिबाट सिर्जित हुन् भनी प्रश्नोत्तर, छलफल गराउँदै भूमि, जलस्रोत, वन, खनिज सबै प्राकृतिक स्रोत साधन हुन् अर्थात् प्रकृतिले मानिसका लागि दिएको निशुल्क उपहार हो भनी निष्कर्ष प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

- यिनै प्राकृतिक स्रोत साधनको प्रयोग गरेर आर्थिक आम्दानी हुने भएकाले यी प्राकृतिक स्रोत साधन हाम्रा आर्थिक स्रोत साधन हुन् भनी प्राकृतिक स्रोत साधनको महŒव लेखिएको चार्टपेपर प्रदर्शन गर्दै बुँदागत रूपमा छलफल गराउँदै प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

- विद्यार्थीहरूलाई भूमि, जलस्रोत, वन, खनिज आदिका चित्र तथा तस्बिर देखाउनुहोस् र पहिचान गर्न लगाउनुहोस् ।
- भूमि, जलस्रोत, वन, खनिज आदि हाम्रा लागि कति उपयोगी छन् ? यी सम्पदाहरूबाट हामीलाई के कति फाइदा भएका छन् ? जस्ता प्रश्न गर्दै विद्यार्थीहरूलाई समूह छलफल गर्न लगाउनुहोस् र छलफल गर्दै भूमि, जलस्रोत, वन, खनिज आदिको महŒव प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न ३

- कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा चार समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र दुई समूहलाई पाठ्यपुस्तकमा भएको भूमिसम्बन्धी विषयवस्तु र बाँकी दुईओटा समूहलाई जलस्रोतसम्बन्धी विषयवस्तु अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् । समूहमा छलफल गरी टिपोट गरेर कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । टिपोट गर्दा निम्न शीर्षकमा केन्द्रित रहेर गर्न लगाउनुहोस् ।

– भूमिको परिचय :

– भूमिको उपयोगिता :

– जलस्रोतको परिचय :

– जलस्रोतको उपयोगिता :

- अन्त्यमा शिक्षकले आवश्यक पृष्ठपोषणसहित निष्कर्ष बताइदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप न ४

- शिक्षकले आफू बसेको ठाउँको माटो र त्यो माटामा उपयुक्त हुने खेतीको नाम लिँदै तपाईंहरू बसेको ठाउँमा कस्तो किसिमको माटो छ ? त्यहाँको माटामा कस्ता खेतीपाती गरिएका छन् ? जस्ता प्रश्नहरू गर्दै छलफल र अन्तर्क्रिया गराउनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई तल दिइएका शीर्षकहरूमा केन्द्रित रही घर परिवार वा समुदायमा सोधखोज गरी परियोजना कार्य गर्न लगाउनुहोस् ।
    - आफ्नो क्षेत्रमा पाइने माटाको अवस्था र गुण :
    - उक्त माटामा हुने खेतीबालीको नाम :

क्रियाकलाप न ५

विद्यार्थीहरूलाई जोडीमा पढाइ र जोडीमा सारांश (paired reading,paired summarizing) विधिबाट भूमि र जलस्रोतसँग सम्बन्धित विषयवस्तु अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न.६

कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई तीन समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । नदीका आधारमा विभाजन गरिएको नेपालको नक्सा हरेक समूहलाई बाँड्नुहोस् । नक्सा उपलब्ध हुन नसकेमा एटलसको प्रयोग गर्न पनि सकिन्छ ।

तीनओटा समूहलाई एक एकओटाको दरले सप्तगण्डकी, सप्तकोसी र कर्णालीका सहायक नदीहरू नक्सामा खोजेर कापीमा टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप न.७

अन्त्यमा विद्यार्थीलाई आज पढाएको विषयवस्तुका मुख्य मुख्य कुरा लेख्न लगाउनुहोस् । तोकिएको छोटो समयमा उनीहरूले निरन्तर लेख्नुपर्छ भनी बताउनुहोस् । तोकिएको समयमा नसकिए समय थप गर्न पनि सकिन्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् । अन्त्यमा केही विद्यार्थीलाई लेखेका कुरा भन्न लगाउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

१. समूहमा संलग्न भएर सफलतापूर्वक सिकाइमा र छलफलमा भाग लिए नलिएको सम्बन्धमा निम्नअनुसार मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम थर	समूहमा सहभागिता/सक्रियता	आफ्नो विचारको प्रस्तुति	समूहको प्रस्तुति र विषयवस्तु	अन्य समूहलाई आवश्यक पृष्ठपोषण

धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १
धेरै राम्रो ३, राम्रो २ र सुधार गर्नुपर्ने १

२. विद्यार्थीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) प्राकृतिक स्रोत भनेको के हो ?

(ख) नेपालका प्रमुख प्राकृतिक स्रोत के के हुन् ?

(ग) भूमिलाई किन आर्थिक स्रोत मानिएको हो ?

(घ) आर्थिक विकासमा जलस्रोतले कसरी योगदान पुऱ्याउँछ ?

(ङ) सप्तगण्डकीका सहायक नदी के के हुन् ?

७. थप अध्ययन सामग्री

प्राकृतिक स्रोत साधनको महŒवहरू

- प्राकृतिक स्रोत साधनले हाम्रो जनजीवनलाई सहज बनाएको छ ।
- देशको आर्थिक विकासमा मदत पुगेको छ ।
- वातावरण स्वच्छ सफा हराभरा बनाएको छ ।
- पर्यटकहरूको आगमनमा वृद्धि भएको छ ।

भूमिको उपयोगिता

- खेतीपाती गर्न
- घर बनाएर बस्न

- उद्योगधन्दा कलकारखाना खोल्न

जलस्रोतको उपयोगिता

- जलयातायात सञ्चालन गर्न
- खेतबारीमा सिँचाइ गर्न
- ऱ्याफ्टिङ, बोटिङ सञ्चालनबाट पर्यटकहरू आकर्षित गर्न
- जलविद्युत् उत्पादन गर्न
- वन संरक्षण
- विद्युत्को निकासी
- माछापालन कार्य गर्न

पाठ ६ : हाम्रा आर्थिक साधन वन खनिज र मानव संसाधन

अनुमानित कार्यघण्टा : ४

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
आर्थिक स्रोत साधनको महŒव बताउन र तिनीहरूको उचित तरिकाबाट सदुपयोग गर्न	• आर्थिक स्रोतका रूपमा वनको महŒव र उपयोगिता उल्लेख गर्न • आर्थिक स्रोतको रूपमा खनिजको महŒव र उपयोगिता प्रस्ट पार्न • आर्थिक स्रोतका रूपमा मानव संसाधनको महŒव र उपयोगिता बताउँदै यसको सदुपयोग गर्न

२. पाठ परिचय

वन, खनिज र मानव संसाधन महŒवपूर्ण आर्थिक आधार हुन् । मानव संसाधनद्वारा वन र खनिजको उचित प्रयोग गर्न सकेमा यी स्रोतहरूले राष्ट्रका लागि महŒवपूर्ण योगदान पु¥याउन सक्छन् । वन सम्पदा आर्थिक एवम् वातावरणीय दृष्टिले महŒवपूर्ण प्राकृतिक साधन हो । हरियो वन नेपालको धन भन्ने उक्तिलाई चरितार्थ गराउँदै विद्यार्थीहरूलाई वन सम्पदाको महŒव, उपयोगिता र संरक्षणका बारेमा जानकारी गराउनु यस पाठको उद्देश्य रहेको छ ।

खनिज सम्पदा पनि एउटा महŒवपूर्ण प्राकृतिक स्रोत हो । यसको अभावमा ठुला उद्योग तथा कारखानाहरू सञ्चालन गर्न र यातायातका साधनहरूको निर्माण कार्यले गति लिन सक्दैन । खनिज सम्पदाको परिचय गराउँदै नेपालमा यसको महŒव, उपयोगिताका बारेमा विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउनु पनि यस पाठको उद्देश्य रहेको छ ।

त्यस्तैगरी मानव संसाधन पनि आर्थिक विकासको महŒवपूर्ण स्रोत हो । शिक्षित, दक्ष, सक्षम, स्वस्थ, तालिम प्राप्त, सिर्जनशील, उद्यमशील जनशक्ति नै मानव संसाधन विकासका मुख्य आधार हुन् । वन, जलस्रोत, भूमि, खनिजलगायतका प्राकृतिक स्रोत साधनको परिचालन र विकासको मुख्य आधार पनि मानव संसाधन नै हो । यसरी मानव संसाधन विकासको आवश्यकता, महŒव र प्रक्रियाका सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउनु पनि यस पाठको उद्देश्य रहेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- वन सम्पदा, खनिज सम्पदा र मानव संसाधनसम्बन्धी (विभिन्न किसिमका काम गरेको) चित्र तथा पोस्टरहरू
- वन सम्पदाको महŒव लेखिएको चार्टपेपर
- खनिज सम्पदाको महŒव लेखिएको चार्टपेपर
- मानव संसाधनको महŒवहरू लेखिएको चार्टपेपर
- वनसम्पदा, खनिज सम्पदाहरू देखाउने नेपालको नक्सा

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- सङ्गठित सिंहावलोकन (Structure overview) विधिको चरण अपनाएर आर्थिक क्रियाकलापका रूपमा वनसम्पदाको परिचय र महŒवसम्बन्धी कथा केस आदिमार्फत कौतुहलता जगाएर प्रस्तुति सुरु गर्नुहोस् र विद्यार्थीमा जागेको कौतुहलता सम्बन्धमा पछिल्लो क्रियाकलापमा छलफल गर्नुहोस् ।

नमुना
हामी गत शनिबार हाइकिङ गएका थियौँ । हाइकिंङ साह्रै रमाइलो भएको थियो । हामी हाइकिङ जाँदा बाटामा जङ्गल पनि पर्थ्यो । जङ्गलमा चराचुरुङ्गी र विभिन्न जनावर थिए । जङ्गलको बिचबाट जाँदै गर्दा बाटामा हामीले बाँदरको झुन्ड पनि भेट्यौँ । बाँदरले एक जना साथीले बोकेको खानेकुराको झोलै बोकेर गयो । झोला लिन हामीले बाँदरलाई खेद्न थाल्यौ । हो त्यही जङ्गलमा ....
आफूले पढाउन चाहेको सन्दर्भलाई यहाँ ल्याएर जोड्ने..

क्रियाकलाप २

- जस्ता पाताले घर छाएको चित्र, ग्याँस चुल्होमा खाना पकाएको चित्र, सवारी साधन र तामा पित्तलबाट बनेका घरायसी सामान आदि चित्रहरू देखाउने र तल दिइए जस्ता प्रश्नहरू गर्नुहोस् ।
  - तपाईंको घर केले छाएको छ ? अथवा जस्तापाताले घर छाएको देख्नुभएको छ ?
  - तपाईंको घरमा केमा खाना पकाउनुहुन्छ ?
  - तपाईंको घरमा तामा, पित्तल, सुन, चाँदीबाट बनेका के के सामग्री छन् ?
  - सवारी साधन केले चलेको होला ?
- यि माथि दिइए जस्ता सम्बन्धित प्रश्नहरू गर्दै खनिज सम्पदाको पहिचान गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

- खनिज सम्पदाको महŒव तथा उपयोगिताका बारेमा दैनिक जीवनमा खनिज सम्पदाको प्रयोगको बारेमा छलफल गर्दै विद्यार्थीहरूलाई मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउनुहोस् ।

- खनिज सम्पदाको महŒव लेखिएको चार्टपेपर सबैले देख्ने ठाउँमा टाँस्ने । कक्षाका केही विद्यार्थीहरूलाई सबैले सुन्ने गरी पढ्न लगाउनुहोस् ।

- प्रत्येक बुँदाका बारेमा छलफल गराउँदै शिक्षकले प्रस्ट हुने गरी बताइदिने ।

क्रियाकलाप ४

- नेपालमा विभिन्न ठाउँमा भएका खनिज सम्पदाहरूको सूची चार्ट प्रदर्शन गर्नुहोस् । नक्सामा ती ठाउँ कहाँ कहाँ पर्छन् भनी पहिचान गर्न लगाउनुहोस् ।
- यति धेरै खनिज सम्पदाहरू भएर पनि यिनको प्रयोग तथा सदुपयोग हुन नसक्नाका कारण के होलान् त ? भनी विद्यार्थीहरूलाई समूह समूहमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् ।
- नेपालमा भएका खनिज सम्पदाहरूको प्रयोग तथा सदुपयोग हुन नसक्नाका कारण लेखिएको चार्ट प्रदर्शन गर्नुहोस् र बुँदागत रूपमा छलफल गर्दै प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप .५

- विद्यार्थीहरूलाई तपाइँहरूको समुदायमा कुन कुन पेसा गर्ने मानिस छन् ? भनी प्रश्न गर्दै विभिन्न पेसागत काम गरिरहेका मानिसहरूको चित्र वा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् र चित्र वा भिडियोसँग सम्बन्धित तल दिइए जस्तै विभिन्न प्रश्नहरू गर्नुहोस् ।
    - चित्र वा भिडियोमा कसले काम गरिरहेको छ ?
    - के के काम भइरहेका छन् ?
    - ती मानिस नभएका भए के यी काम गर्न सम्भव हुन्थ्यो कि हुन्थेन होला ?
- यसरी नै चित्र र भिडियो छलफल गराउँदै मानव संसाधन भनेको नै शिक्षित, दक्ष, स्वस्थ, तालिम प्राप्त, सिर्जनशील, उद्यमशील सिपयुक्त जनशक्ति हुन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप .६

- विद्यार्थीहरूलाई मानिस नभए देश विकास सम्भव हुन्छ त ?
- अनि वनसम्पदा, खनिज सम्पदा, जलसम्पदा, भूमि आदिको प्रयोग मानिस नभए कसले गर्न सक्ला ?
- आज विश्वमा जे जति विकास भएका छन् नि यो कसले गरेका हुन् ?
- जस्ता प्रश्नहरू गर्दै मानव संसाधनको महŒव सम्बन्धमा मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउनुहोस् ।
- मानव संसाधनको महŒवहरू लेखिएको चार्टपेपर प्रदर्शन गर्दै बुँदागत रूपमा प्रश्नोत्तर, छलफल र अन्तक्रिया गर्दै प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ७

- कक्षामा शिक्षकले पढाइरहेको, कम्प्युटर तालिम दिइरहेको, हवाईजहाज उडाइरहेको, सिपमूलक तालिम लिइरहेको जस्ता मानव संसाधन विकाससँग सम्बन्धित चित्र, पोस्टर वा भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् ।
    - यि चित्र वा भिडियोमा के के देख्नुभयो ?
    - क कसले के के गरिरहेका छन् ?
- यी माथि दिइए जस्तै सम्बन्धित जस्ता प्रश्न गर्दै मानव संसाधन विकासका लागि गुणस्तरीय शिक्षा र सिपमूलक तालिमको आवश्यकता पर्ने कुरा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

१. चित्र, भिडियो छलफल र मस्तिष्क मन्थन गर्ने क्रममा विद्यार्थीको व्यवहार अवलोकन गरी सक्रियता, सहभागिता, अनुशासन, सामाजिकरण, सहयोग, मेलमिलाप आदि पक्षको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

२. विद्यार्थीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) वन सम्पदाले देशको आर्थिक विकासमा के कस्तो योगदान पुऱ्याउन सक्छ ?

(ख) हरियो वन नेपालको धन किन भनिएको हो ?

(ग) नेपालमा भएका खनिज सम्पदाको सदुपयोग गर्न के गर्नुपर्ला ?

(घ) मानव संसाधनबिना देशको आर्थिक विकास सम्भव छैन भनेर किन भनिएको होला ?

६. थप अध्ययन सामग्री

वन सम्पदाको महŒवहरू

१. वन पैदावरको आपूर्ति

२. भूक्षयको रोकथाम

३. स्वच्छ जलवायु

४. वातावरणीय सन्तुलन

५. उद्योगका लागि कच्चा पदार्थको आपूर्ति

६. राजश्वका स्रोत

वन सम्पदाको संरक्षणका उपायहरू

१. वृक्षारोपण

२. उर्जाको वैकल्पिक स्रोतको प्रयोग

३. जनचेतना अभिवृद्धि

४. जनसङ्ख्या वृद्धि र बसाइसराइ नियन्त्रण

५. वैकल्पिक रोजगारीका अवसरहरूको सिर्जना

६. तटबन्ध तथा बाढी नियन्त्रण

७. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षणको स्थापनामा जोड

नेपालमा खनिज सम्पदाको सदुपयोग हुन नसक्नुका कारणहरू

१. पुँजीको अभाव

२. दक्ष जनशक्तिको अभाव

३. उपयुक्त नीति तथा कार्यक्रमहरू आउन नसक्नु

४. खनिज सम्पदा उत्खननका लागि आधुनिक प्रविधिको उपलब्धता नहुनु

५. राजनीतिक अस्थिरता

मानव संसाधनको महŒवहरू

१. देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको सदुपयोग गर्न

२. औद्योगिक विकास गर्न

३. आर्थिक विकासका पूर्वाधारहरूको विकास गर्न

४. देशलाई आत्मनिर्भर बनाउन

५. जनताको जीवनस्तरमा वृद्धि गर्न

६. बदलिँदो प्रविधिसँग परिचित गराउन

एकाइ ७ : हाम्रो पृथ्वी

१. एकाइगत सिकाइ उपलब्धि

- पृथ्वीको परिचय दिई यसको आकार र संरचनालाई सचित्र देखाउन
- पृथ्वीको बनोटको वर्णन गर्न
- नेपाललाई हावापानी, नदीनाला र वनस्पतिका आधारमा विभाजन गरी यिनीहरूको मानव जीवनसँगको सम्बन्ध उल्लेख गर्न
- प्राकृतिक स्रोतको वितरण र स्थानीयस्तरको सामाजिक, आर्थिक जनजीवनबिचका सम्बन्ध पहिचान गर्न
- आफ्नो गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको नक्सामा विभिन्न तथ्यहरू प्रस्तुत गर्न
- विपत्को परिचय दिई यसको व्यवस्थापनका उपायहरूको पहिचान र अभ्यास गर्न

२. एकाइ परिचय : यस एकाइमा भूगोलसँग सम्बन्धित विषयवस्तु शिक्षण गरिने छ । यस एकाइको अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीमा पृथ्वी परिचय, यसको आकार र संरचनालाई सचित वर्णन गर्न सक्षम हुने छन् भने नेपालको हावापानी, नदिनाला र वनस्पतिका सम्बन्धमा र यसले मानव जीवनमा पारेको प्रभावको समेत जानकारी प्राप्त गर्ने छन् । नेपालमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतसाधनको वितरण र यसको जनजीवनको सम्बन्धमा चर्चा गरिने छ । विद्यार्थी नक्सा वनाउने सिप पनि विकास गर्ने उद्देश्य यस एकाइको रहेको छ । जसमा आफ्नो स्थानिय तहको नक्सा निर्माण गरी विभिन्न तथ्यहरूलाई नक्सामा प्रस्तुत गर्न सक्षम वनाउने गरी क्रियाकलापहरू राखिएका छन् । विपत् र यसको व्यवस्थापनका उपायहरू पहिचान गर्न लगाई त्यसतर्फ विद्यार्थीलाई सचेत र सावधान रहन पनि यस एकाइले अभिप्रेरित गर्ने छ ।

३. *विषयवस्तु, सामग्री र समय विभाजनसम्बन्धी विवरण*

पाठ	पाठको नाम	सिकाइ उपलब्धि	शैक्षणिक सामग्री	अनु. का. घ.
१.	पृथ्वीको परिचय	पृथ्वीको परिचय दिई यसको आकार र संरचनालाई सचित्र देखाउन	- ग्लोब - विश्वको नक्सा - पृथ्वीको उत्पत्ति र सौर्यमण्डल देखाउने चित्र वा एनिमेटेड भिडियो - पृथ्वीको गोलार्ध देखाउने चित्र - पृथ्वीको संरचना दोउने चित्र वा मोडल, उसिनेको अन्डा वा लिची - टर्चलाइट वा मैनबत्ती र सलाई वा लाइटर	२
२	अक्षांश र देशान्तर	पृथ्वीको परिचय दिई यसको आकार र संरचनालाई सचित्र देखाउन	- ग्लोब - विश्वको नक्सा - भोगटे, स्याउ, गोलाकार भन्टा वा यस्तै कुनै गोलकार वस्तु, चक्कु, धागो, थमपिन - पृथ्वीमा अक्षांश र देशान्तर देखाउने चित्र, मेटाकार्ड, कैंची प्रोटेक्टर	२
३	पृथ्वीको बाहिरी तहको बनोट	पृथ्वीको बनोटको वर्णन गर्न	- ग्लोब - पृथ्वीको बाहिरी बनोट देखाउने चित्र - विश्वको भौतिक र राजनीतिक नक्सा - विश्वको रेखाङ्कित नक्सा - पेन्सिल, रङ, चार्ट - एटलसहरू - विश्वका महादेशहरूका नक्साहरू	१

			- विश्वका महादेशहरूका विशेषता झल्काउने चित्र, फोटो, भिडियोहरू	
४	नेपालको भौगोलिक विभाजन	नेपाललाई हावापानी, नदीनाला र वनस्पतिका आधारमा विभाजन गरी यिनीहरूको मानव जीवनसँगको सम्बन्ध उल्लेख गर्न	- नेपालको भौतिक नक्सा, नेपालको धरातलीय स्वरूप देखाउने नक्सा - एटलसहरू, - नेपालको खाली नक्सा, सिसाकलम, रङ्गीन साइनपेन - नेपालको विभिन्न भौगोलिक प्रदेशको विशेषता झल्काउने चित्र, फोटो, भिडियो	२
५ र ७	नेपालको हावापानी र नेपालको प्राकृतिक विभाजन	नेपाललाई हावापानी, नदीनाला र वनस्पतिका आधारमा विभाजन गरी यिनीहरूको मानव जीवनसँगको सम्बन्ध उल्लेख गर्न	- नेपालको भौतिक नक्सा, नेपालको हावापानीको स्वरूप देखाउने नक्सा - एटलसहरू - नेपालको खाली नक्सा, सिसाकलम, रङ - नेपालको विभिन्न हावापानीको क्षेत्रका विशेषता झल्कने चित्र, फोटो, भिडियो - विभिन्न प्रकारका वनस्पति देखाउने नेपालको नक्सा	३
६	नदी, हिमनदी र तालहरू	नेपाललाई हावापानी, नदीनाला र वनस्पतिका आधारमा विभाजन गरी यिनीहरूको मानव जीवनसँगको सम्बन्ध उल्लेख गर्न	- नेपालको नदी र ताल देखाउने भौतिक नक्सा - एटलसहरू - नेपालको खाली नक्सा, सिसाकलम, - नेपालको विभिन्न प्रकारका जलस्रोतको अवस्था झल्कने चित्र, फोटो, भिडियो	२
८ र ९	नेपालका प्राकृतिक स्रोतहरू प्राकृतिक स्रोत र मानव सम्बन्ध	प्राकृतिक स्रोतको वितरण र स्थानीयस्तरको सामाजिक, आर्थिक जनजीवनबिचका सम्बन्ध पहिचान गर्न	- प्राकृतिक साधन र तिनको उपयोगसम्बन्धी एक एकओटा बुँदा लेखिएको मेटाकार्ड - विभिन्न प्रकारका प्राकृतिक स्रोत साधन र तिनको उपयोगसम्बन्धी चित्र, फोटो, भिडियो - फरक फरक बालीहरू, फलफूल, तरकारी खेतीका चित्र, भिडियो	४
१०	नक्सा अध्ययन	आफ्नो गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको नक्सामा विभिन्न तथ्य प्रस्तुत गर्न	आफ्नो गाउँपालिका वा नगरपालिकाको नक्सा, सङ्केत लेखिएको चार्ट, सिसाकलम, साइनपेन, कार्डबोर्ड, आफ्नो गाउँपालिका वा नगरपालिकाको खाली नक्साहरू, सादा कागजका पाना, नेपालको नक्सा -	२
११	विपत् व्यवस्थापन	विपत्को परिचय दिई यसको व्यवस्थापनका उपायहरूको पहिचान र अभ्यास गर्न	● आगलागी, डढेलो र बाढीपहिरोसँग सम्बन्धित चित्रहरू, भिडियो, ● आगलागी, डढेलो र बाढीपहिरोको प्रभावबाट बच्ने उपाय र सावधानीका उपाय लेखिएका चार्टहरू ● चित्र कथाहरू ● नाटकका निम्ति आवश्यक सामग्रीहरू ● जनचेतना जगाउन तयार पारिएका सामग्रीहरू	२

पाठ १: पृथ्वीको परिचय

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : २ घण्टा**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	**पाठगत सिकाइ उपलब्धि**
पृथ्वीको परिचय दिई यसको आकार र संरचनालाई सचित्र देखाउन	• पृथ्वीको परिचय दिन • पृथ्वीको उत्पत्ति कसरी भयो भन्ने बताउन • पृथ्वीको आकार सम्बन्धमा प्रस्ट हुन • पृथ्वीको संरचनालाई चित्रसहित प्रस्तुत गर्न • पृथ्वीको दैनिक तथा वार्षिक गतिसम्बन्धी प्रस्ट धारणा बनाउन

२. पाठ परिचय

हामी पृथ्वीमा बस्छौँ । यो हाम्रो साझा घर हो । पृथ्वीलाई विश्व पनि भनिन्छ । आधारभूत तहका बालबालिकालाई पृथ्वीको सम्बन्धमा विभिन्न जिज्ञासा हुन्छन् । ती जिज्ञासा मेटाउन र पृथ्वीको सामान्य परिचय गराउनका लागि यो पाठ समावेश गरिएको हो । यस पाठमा पृथ्वीको **उत्पत्ति**, यसको आकार, बनोट र दैनिक तथा वार्षिक गतिसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरिएको छ ।

विश्वमा करिब २०० ओटाभन्दा वढी देश रहेका छन् । मानवलगायत करोडौँ जीवजन्तु र वनस्पतिहरू रहेका छन् । हामीले विश्वको सानो अंश मात्र देख्न सक्छौँ । त्यसैले विद्यार्थीहरूलाई यो विश्व कस्तो होला, कत्रो होला, यसको **उत्पत्ति** कसरी भयो होला र कसरी बनेको होला भन्ने जिज्ञासा हुनु स्वभाविक नै हो । कक्षा ६ का बाल मस्तिष्कले राखेको यो जिज्ञासा उनीहरूले बुझ्ने गरी मेटाउनको लागि यो पाठ समावेश गरिएको हो । भविष्यमा ठुलो भएपछि पनि यो रहस्यलाई सामान्य रूपमा बुझेर आफ्नो यो विश्वको जटिलतालाई सामान्यीकरण गर्न सकुन् भन्ने उद्देश्यले यो पाठ समावेश गरिएको हो । यस पाठको विषयगत जटिलतालाई सरल रूपमा प्रस्तुत गरी विद्यार्थीमा आवश्यक ज्ञान सिप र धारणाको विकास गराउनु शिक्षकको दायित्व हो ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

यो पाठ शिक्षण गर्नका लागि निम्नानुसारका सिकाइ **सामग्री** आवश्यक पर्छन् ।

- ग्लोब
- विश्वको नक्सा
- पृथ्वीको **उत्पत्ति** र सौर्यमन्डल देखाउने चित्र वा एनिमेटेड भिडियो
- पृथ्वीको गोलार्ध देखाउने चित्र
- पृथ्वीको संरचना दोउने चित्र वा मोडल, उसिनेको अन्डा वा लिची
- टर्चलाइट वा मैनबत्ती र **सलाई** वा लाइटर

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

ग्लोब प्रदर्शन गर्दै यो के हो ? यो किन गोलाकार बनाइएको होला ? यसमा के के देखिन्छ जस्ता प्रश्न सोधेर विषय प्रवेश गर्नुहोस् । त्यसपछि यो पृथ्वीको नमुना ग्लोब हो । हाम्रो पृथ्वी यस्तै छ आदि भनी पृथ्वीको परिचय दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

पृथ्वी सौर्य परिवारको चित्र वा एनिमेटेड भिडियो प्रदर्शन गर्नुहोस् । पृथ्वी यही सोर्य परिवारको एक सदस्य हो भनी बुझाउनुहोस् । सबै विद्यार्थीलाई आफ्नो कापीमा पाठ्यपुस्तकको चित्र हेरी सौर्य परिवारको चित्र बनाई कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

- पृथ्वीको **उत्पत्ति** कसरी भयो होला भनी प्रश्न गरेर विद्यार्थीका जवाफहरू बोर्डमा टिप्दै जानुहोस् । कुनै विद्यार्थीको जवाफ सुर्यबाट छुट्टिएर, धुलोका कण जोडिएर वा विग व्याङ भएर वा यस्तै जवाफ आउन सक्छन् । विद्यार्थीहरूले गरेका अनुमानहरूको सम्मान गर्दै जसरी हाम्रा विचारहरू फरक फरक छन् त्यसैगरी पृथ्वीको **उत्पत्ति** सम्बन्धमा विभिन्न वैज्ञानिकहरूका विचार पनि फरक फरक छन् भनी प्रस्ट पार्नुहोस् ।
- अहिले पनि पृथ्वीको **उत्पत्ति** कसरी भयो भन्ने सम्बन्धमा अध्ययनहरू भइरहेका छन् भनी पाठ्यपुस्तकमा दिइएको निहारिका सिद्धान्त (Nebula theory) लाई एनिमेटेड भिडियो वा चार्टमा बनाइएको चित्र देखाएर सूर्य र ग्रहहरूको **उत्पत्ति** सम्बन्धमा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।
- सौर्य मण्डलको चित्र प्रदर्शन गर्दै तिनै ग्रहहरू मध्येको एक ग्रह पृथ्वी हो र यसको **उत्पत्ति** आजभन्दा साढे चार अर्ब वर्ष पहिले भएको हो भनी जानकारी गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

- विद्यार्थीहरूलाई खुला ठाउँमा लैजानुहोस् । सबैलाई गोलाकार घेरामा उभिन लगाउनुहोस् । विद्यार्थीहरूको ३ देखि ५ जनाको एक समूह हुने गरी विभिन्न समूह निर्माणका लागि क्रमसङ्ख्या तोक्ने र आफ्नो समूहको क्रमसङ्ख्या सम्झन लगाउनुहोस् । जस्तै :

  १, १, १ २,२,२,२, ३,३,३, ४,४,४,४,४ …….

  ६, ७ जना विद्यार्थीलाई क्रमसङ्ख्या नतोक्ने । अब सबै विद्यार्थीलाई चउरको बिचमा छ्यासमिस भएर जम्मा हुन लगाउनुहोस् ।

  खेलको नियम बताउहोस ।

– सिटी लाग्नेबित्तिकै सबै जनाले बिस्तारै दायाँतर्फबाट चउरको बिचमा भएको गोलाकार घेरालाई घुम्नुपर्ने छ । क्रमसङ्ख्या प्राप्त नगरेका विद्यार्थीहरू केन्द्रमा नै घेराभित्र बस्नुपर्ने छ ।

– अरूले तिनीहरूको वरिपरि घुम्दै बाहिर निस्कँदै आफ्नो समूहका साथीहरू खोजेर एकै ठाउँमा जम्मा हुनुपर्ने छ । जस्तै : १ न. समूहमा तीन जना एकै ठाउँमा भएपछि समूह पूरा हुन्छ भने ४ न. समूहमा पाँच जना जम्मा भएपछि समूह पूरा हुन्छ । जुन स्थानमा पुग्दा सबै समूहहरू पूरा हुन्छ त्यहीँ उभिनुपर्छ । समूह पूरा नभएसम्म घुमिरहनुपर्ने छ ।

– क्रमसङ्ख्या १ भएको समूह केन्द्रको नजिक जम्मा हुने छ । २ त्यसभन्दा अलिक पर, ३ अझै पर हुँदै ८ सबैभन्दा पर जम्मा हुनुपर्ने छ । *(यसका लागि शिक्षकले पहिले नै उभिने ठाउँको घेरा लगाइदिएर जम्मा हुने ठाउँ बताइदिनु**पर्छ** ।)*

- अब शिक्षकले केन्द्रमा भएको सूर्य र बाहिरका समूहहरू ग्रह हुन् । ती ग्रह मध्येको सूर्यदेखि तेस्रो नजिकको समूह पृथ्वी हो भनी बताइदिने । यसरी सौर्य मण्डलको अवधारणा र अरू ग्रह र पृथ्वीको **उत्पत्ति**सम्बन्धी धारणा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

- ग्लोब, चित्रहरू र एनिमेटेड भिडियो प्रदर्शन गर्दै पृग्वी गोलाकार हुनुका प्रमाण प्रस्तुत गर्नुहोस् । जस्तै :

  (क) अन्तरिक्षबाट खिचिएका तस्बिरहरूमा पनि पृथ्वी गोलो देखिनु

  (ख) अन्य ग्रह, उपग्रह सबै गोला हुनु

  (ग) कुनै निश्चित् स्थानबाट पूर्व वा पश्चिम जाँदा घुमेर फेरि त्यही ठाउँमा आइपुग्नु

  (घ) पृथ्वीलाई चारैतिरबाट वायुमण्डलले घेरिएको हुनु । पृथ्वी गोलाकार नभएको भए कुनै ठाउँमा वायु मण्डल धेरै बाक्लो र कुनै ठाउँमा पातलो पनि हुन सक्थ्यो ।

- ग्लोब, चित्र, एनिमेटेड भिडियो प्रदर्शन गर्दै पृथ्वी गोलाकार भएकाले विभिन्न परिणाम देखा परेको सम्बन्धमा प्रस्ट पार्ने । यसमा विद्यार्थीलाई अनुभवहरू समेत **बताउन** लगाउनुहोस् । जस्तै :

  (क) हामी उत्तर वा दक्षिणतिर जाँदा पहिले देखिएका ताराहरू बिलाउँदै गएर नयाँ तारा देखिनु पनि पृथ्वी गोलाकार हुनुको कारणले गर्दा हो ।

  (ख) उचाइतिर जाँदा टाढा टाढाका वस्तुहरू देखिनु पनि पृथ्वी गोलाकार हुनाले हो ।

  (ग) ध्रुवीय भागमा बढी र भूमध्यरेखीय भागमा कम गुरुत्वाकर्षण हुन्छ । यसले गर्दा वस्तुको तौल ध्रुवमा धेरै र भूमध्य रेखामा कम हुन्छ ।

क्रियाकलाप ६

कक्षालाई अँध्यारो पारी ग्लोबमा टर्च देखाएर वा मैनबत्ती बालेर आधा भागमा उज्यालो परेको र आधा भागमा नपरेको प्रयोग गराउनुहोस् । यसरी नै पृथ्वी पनि गोलाकार हुनाले सूर्य उदाउँदा आधा भागमा सूर्यको किरण **पर्छ** तर आधा भागमा पर्दैन । सूर्यको किरण परेको आधा भागमा दिन र बाँकी आधा भागमा रात भएको हो भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ७

- ग्लोब, विश्वको नक्सा र पृथ्वीको गोलार्ध छुट्याएको चित्र प्रदर्शन गर्दै पृथ्वीका उत्तरी ध्रुव, दक्षिणी ध्रुव, भूमध्ये रेखा, उत्तरी गोलार्ध, दक्षिणी गोलार्ध, प्रधान मध्यह्न रेखा, पूर्वी गोलार्ध, पश्चिमी गोलार्धसम्बन्धी अवधारणा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।
- गोलाकार ठोस वस्तु जस्तै, सुन्तला, भोगटे, फर्सी, भकुन्डो आदिको सतहमा भूमध्ये रेखा र प्रधान मध्याह्न रेखा कोरेर वा रबर ब्यान्ड लगाई गोलार्ध छुट्याएर देखाउन लगाउनुहोस् ।
- विद्यार्थीलाई पृथ्वीको गोलार्धहरू देखाउने चित्र बनाउन लगाई कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ८

- उसिनेको अन्डा वा लिचि काटेर वा पृथ्वीको आन्तरिक बनोट देखाउने चित्र प्रदर्शन गर्दै पृथ्वीको आन्तरिक संरचनासम्बन्धी अवधारणा प्रस्ट पार्नुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई पृथ्वीको संरचना देखाउने चित्र बनाउन लगाएर त्यसमा बाहिरी मण्डल, मध्य मण्डल र केन्द्र मण्डलको नाम लेखी फरक रङ भरेर कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

कियाकलाप ९

- अब हामी एउटा प्रयोग गरेर हेर्छौं भनी विद्यार्थीको ध्यानाकर्षण गर्नुहोस् ।
- एक विद्यार्थीलाई अगाडि बोलाई ग्लोब हातमा लिई घुमाउन लगाउनुहोस् । पृथ्वी पश्चिमबाट पूर्वतर्फ यसरी घुम्छ भनी घुमाएर देखाउने । यसरी एक फन्को घुम्न २४ घन्टा समय लाग्छ भनी बताइदिनुहोस् । य**सलाई** दैनिक गति वा परिभ्रमण भनिन्छ भनी दैनिक गतिको अवधारणा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप १०

- अब हामी अर्को प्रयोग गरेर हेर्छौं भनी फेरि ग्लोबलाई कक्षाको अगाडि टेबुलको एक छेउमा राख्ने । **टेबुल**को अर्को छेउमा मैनबत्ती वा टर्चलाइट बाल्ने । कक्षाको झ्यालढोका बन्द गरेर अँध्यारो पार्ने । अब ग्लोबमा दिन र रात कुन होला भनी छलफल गर्नुहोस् । ग्लोबलाई एकै ठाउँमा राखी घुमाउने । सूर्य पूर्वमा उदाएर पश्चिममा अस्ताउँछ । सबै ठाउँमा फरक फरक समयमा दिन र रात हुन्छ भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ११

- अब एक वर्षमा कति दिन हुन्छ ? किन एक वर्षपछि पहिलेकै जस्तो ऋतु आइपुग्छ होला जस्ता प्रश्नहरू सोध्दै पृथ्वीको वार्षिक गतिका सम्बन्धमा मस्तिष्क मन्थन गराउनुहोस् ।

- मैनबत्तीलाई **टेबुल**को बिचमा राख्ने । फेरि कक्षालाई अँध्यारो बनाउने । ग्लोबलाई एकै दिशातर्फ ढल्कने गरी बत्तीको वरिपरि परिक्रमा गराउनुहोस् । यो पृथ्वीको वार्षिक गति वा परिक्रमण हो भनी प्रस्ट पारिदिने । यसरी पृथ्वीले सूर्यलाई एक चक्कर घुम्न एक वर्षको समय अर्थात् ३६५ दिन लाग्छ भनी प्रस्ट पारिदिने ।

५. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीले प्रयोगात्मक कार्यहरू गरिरहँदा अवलोकन गरी तलको जस्तै श्रेणीमापन फाराम भरेर मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

विद्यार्थीको नाम	**सक्रिय सहभागिता**	**विषयवस्तुमा स्पष्टता**
धेरै राम्रो- क,	राम्रो- ख	सुधार गर्नुपर्ने - ग

(ख) विद्यार्थीहरूलाई प्रत्येक क्रियाकलाप सकिने वित्तकै तलका जस्तै प्रश्नहरू सोधी पाठको विषयवस्तुको बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

- पृथ्वीको **उत्पत्ति** कसरी भएको रहेछ ?
- पृथ्वी गोलाकार भएकोले के के परिणाम निस्केको रहेछ ?
- पृथ्वी कसरी बनेको रहेछ ?
- दिन र रात किन भएको रहेछ ?
- हामीले किन कहिले जाडो र कहिले गर्मी मौसम अनुभव गर्नुपरेको रहेछ ?

६. प्रयोगात्मक कार्य

- विद्यार्थीलाई माटो वा अन्य पदार्थको प्रयोग गरी पृथ्वीको आन्तरिक संरचनाको नमुना तयार पार्न लगाउनुहोस् र तयारी नमुना कक्षाकोठामा प्रदर्शन गर्नुहोस् । राम्रो नमुना तयार पार्ने सहभागीलाई हौसला प्रदान गर्न सबैलाई ताली बजाउन लगाउनुहोस् ।

७. थप अध्ययन सामग्रीहरू

- पृथ्वीको **उत्पत्ति** सम्बन्धमा पछिल्लो सिद्धान्त बिगब्याङ सिद्धान्त हो । यस सिद्धान्तअनुसार ब्रम्हाण्डमा पहिले एउटा सूक्ष्म किरण मात्र थियो । सो किरणमा ब्रम्हाण्डका सम्पूर्ण शक्ति केन्द्रित भएको थियो । सो सूक्ष्म किरण अचानक विस्फोट भयो । जसबाट हाइड्रोजन र हेलियम जस्ता पदार्थको **उत्पत्ति** भयो । त्यसपछि विभिन्न रासायनिक प्रतिक्रियाहरू हुँदै विभिन्न ग्यास तथा पदार्थका अणुहरू बने । त्यसले ब्रम्हाण्डमा बादल र धुलोका कणहरू निर्माण भएर फैलिन थाले । ती कणहरूमा गुरुत्वाकर्षण बल पैदा भयो र एकआपसमा जोडिन थाले । यो क्रम बढ्दै जाँदा ब्रम्हाण्ड धुलोका कण तथा उल्कापिण्डहरू बने । जसबाट ग्यालेक्सीहरू (आकाश गङ्गा) बने । ती ग्यालेक्सीको क्षेत्रभित्रका धुलोका कणहरू जोडिँदै घुम्दै जाँदा हाइड्रेजन र हेलियमबाट बनेका आगाका पिण्डहरूबाट सूर्य र ताराहरू बने । तिनै तारामध्येको एक तारा सूर्य हो । सूर्यको वरिपरि विशाल पिण्डहरू निर्माण भए । ज**सलाई** ग्रह भनिन्छ । सूर्यको वरिपरी बनेका ग्रहहरूले सूर्यलाई घुम्न थाले तिनै ग्रहमध्येको एक ग्रह पृथ्वी हो ।
- प्रस्तुत चित्रमा पृथ्वीको आन्तरिक बनोटमा चार तह देखाइएको छ । इन्टरनेटमा भेटिने यस्ता चित्रहरूमा चार तह देखाइएको हुन्छ ।

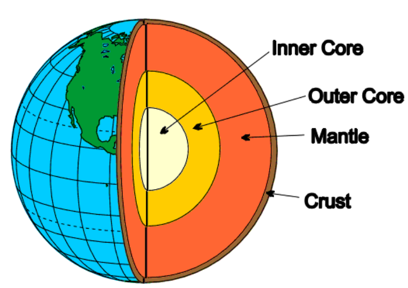

यसो हुनाको मुख्य कारण केन्द्रमण्डललाई भित्री केन्द्रमण्डल र बाहिरी केन्द्रमण्डल गरी दुई तहमा विभाजन गरिएकोले हो । बाहिरी केन्द्रमण्डलको भन्दा भित्री केन्द्रमण्डलको घनत्व बढी हुन्छ । जहाँ फलाम र निकेल जस्ता धातुहरू अत्यधिक थिचाइले गर्दा गिलो अर्ध ठोस अवस्थामा रहेको हुन्छ ।

पाठ २ : अक्षांश र देशान्तर

१. सिकाइ उपलब्धि

अनुमानित कार्यघण्टा : २

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
पृथ्वीको परिचय दिई यसको आकार र संरचनालाई सचित्र देखाउन	• अक्षांश र देशान्तरको परिचय दिन • अक्षांश र देशान्तरको उपयोगिता बताउन • अक्षांश र देशान्तरको प्रयोग गर्न

२. पाठ परिचय

यस पाठमा अक्षांश र देशान्तरसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । नक्सा र ग्लोबमा देखिने तेर्सा र ठाडा धर्काहरू अक्षांश र देशान्तर हुन् । अक्षांश र देशान्तरले कुनै ठाउँको अवस्थिति देखाउँछ । कुनै ठाउँ पृथ्वीमा कहाँनिर छ भनेर बुझ्नका लागि अक्षांश र देशान्तरको सहायता लिइन्छ । जस्तै : नेपाल ८० डिग्री ४ मिनेट पूर्वी देशान्तरदेखि ८८ डिग्री १२ मिनेट पूर्वी देशान्तरसम्म र २६ डिग्री २२ मिनेट उत्तरी अक्षांशदेखि ३० डिग्री २७ मिनेट उत्तरी अक्षांशसम्म फैलिएको छ । यसले विश्वमा नेपाल कहाँनेर छ भनी सङ्केत गर्दछ । यस पाठमा अक्षांश र देशान्तरको परिचय र उपयोगिता सम्बन्धमा चर्चा गरिने छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- ग्लोब
- विश्वको नक्सा
- भोगटे, स्याउ, गोलाकार भन्टा वा यस्तै कुनै गोलकार वस्तु, चक्कु, धागो, थमपिन
- पृथ्वीमा अक्षांश र देशान्तर देखाउने चित्र, मेटाकार्ड, कैंची प्रोटेक्टर

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- ग्लोब प्रदर्शन गर्दै यसमा भएका तेर्सा धर्काहरू के होलान् भनी प्रश्न गर्नुहोस् र विद्यार्थीका अनुमानहरू बोर्डमा टिप्दै जानुहोस् । विद्यार्थीबाट सही जवाफ नआएमा यी अक्षांश रेखा हुन् भनी बुझाइदिनुहोस् । त्यसैगरी तेर्सा रेखाहरू देशान्तर रेखा पनि छलफल गर्दै बुझाइदिनुहोस् । त्यसैगरी विश्वको नक्सा र नेपालको नक्साहरू देखाउँदै त्यसमा भएका अक्षांश र देशान्तर रेखाहरूका सम्बन्धमा छलफल गरी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

- ग्लोब र पृथ्वीको चित्र प्रदर्शन गर्दै तेर्सा धर्काहरू अक्षांश रेखा हुन् भनी चिनाउनुहोस् । उत्तरी ध्रुव र दक्षिणी ध्रुवको बिचमा पर्ने गरी पृथ्वीको सतहमा खिचिएको काल्पनिक रेखालाई भूमध्यरेखा भनिन्छ भनी ग्लोब देखाउँदै चिनाउनुहोस् । यो सून्य डिग्रीको अक्षांश रेखा हो भनी बुझाउने । अक्षांश रेखाहरू भूमध्ये रेखाबाट उत्तर र दक्षिण ध्रुवसम्म भूमध्येरेखासँग समानान्तर भएर फैलिएका हुन्छन् भनी प्रस्ट पार्नुहोस् । उत्तरी र दक्षिणी ध्रुवमा ९० डिग्री अक्षांश हुन्छ भनी बताइदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

भोगटे वा स्याउ काटेर अक्षांश पृथ्वीको केन्द्रमा बन्ने कोण हो र अक्षांशका कोणहरू कसरी बन्छन् भनी प्रयोग गरेर देखाउनुहोस् ।

- विद्यार्थीका ३, ४ जनाको एक समूह हुनेगरी विभिन्न समूह बनाउनुहोस् ।
- स्याउ, भोगटे, काँचो सुन्तला, गोलाकार भण्टा वा यस्तै कुनै वस्तुलाई भेट्नाबाट ठाडो गरी काट्नुहोस् । प्रत्येक समूहलाई एक एकओटा टुक्रा दिनुहोस् ।

- विद्यार्थीहरूलाई गोलाकार वस्तुको काटिएको टुक्रा जत्रै कार्डबोर्ड काट्न लगाउनुहोस् । उक्त गोलाकार कार्डबोर्डमा यहाँ देखाइए जस्तै गरी कोणहरू खिच्न लगाउनुहोस् ।

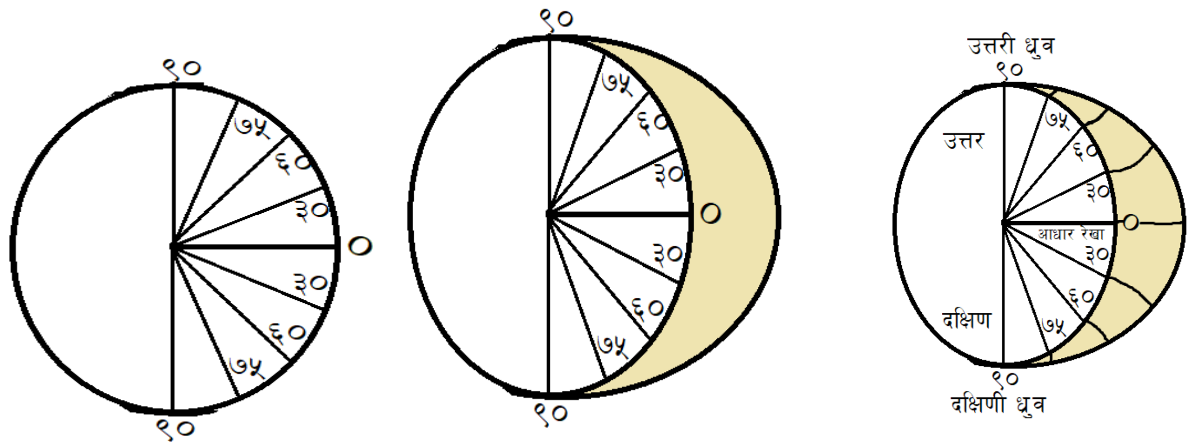

- पिनका सहायताले काटिएको आधा भागमा कोण खिचिएको कागजलाई टाँस्न लगाउनुहोस् । अब उनीहरूले बनाएका सामग्रीमा पृथ्वीको केन्द्रमा अक्षांशका कोणहरू कसरी बनेका हुन्छन् भनी एउटा टुक्रा प्रदर्शन गरी देखाउँदै बुझाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

अक्षांशका उपयोगिताहरू सम्बन्धमा चित्र, ग्लोब, विश्वको नक्सा र चार्ट प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

(क) अक्षांश रेखाको मदतले कुनै ठाउँ भूमध्य रेखादेखि कति टाढा वा नजिक दुरीमा पर्छ भन्ने थाहा पाउन सकिन्छ ।

- कुनै दुई ठाउँहरू एउटै देशान्तरमा पर्ने रहेछन् भने १ डिग्री अक्षांश बराबर करिब १११ किलोमिटर दूरीको फरक पर्छ ।

(ख) कुनै पनि ठाउँको हावापानीको अवस्था थाहा पाउन सकिन्छ ।

- भूमध्य रेखाबाट जति जति उत्तर वा दक्षिण गयो उति उति हावापानी चिसो हुँदै जान्छ । अर्थात् अक्षांश बढ्दै जाँदा तापक्रम घट्दै जान्छ र अक्षांश घट्दै जाँदा तापक्रम बढ्दै जान्छ ।

(ग) कुनै निश्चित ठाउँको दिन र रातको लम्बाइ थाहा हुन्छ ।

- भूमध्य रेखीय क्षेत्रमा दिन र रातको लम्बाइ बराबर हुन्छ । अक्षांश बढ्दै जाँदा हिउँदमा रात लामो हुँदै जान्छ भने गृष्ममा दिन लामो हुँदै जान्छ । उत्तरी र दक्षिणी ध्रुवीय क्षेत्रमा तीन महिनाको दिन, तीन महिनाको साँझ, तीन महिनाको रात र तीन महिनाको विहान हुन्छ । सामान्य भाषामा छ महिना दिन र छ महिना रात हुन्छ भनिन्छ ।

क्रियाकलाप ५

- देशान्तर रेखा देखाउने चित्र देखाउँदै **बेलायत**को ग्रिनबिच रेखाबाट खिचिएको रेखा शून्य डिग्रीको देशान्तर रेखा हो र त्य**सलाई** प्रधान मध्याह्न रेखा भनिन्छ भनी प्रस्ट पार्ने । ग्लोब देखाउँदै प्रधान मध्याह्न रेखादेखि पूर्वतर्फ १८० डिग्रीसम्म र पश्चिम तर्फ १८० डिग्रीसम्म देशान्तर रेखाहरू फैलिएका छन् भनी छलफल गर्दै प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

– ग्लोब र पृथ्वीको चित्र प्रदर्शन गर्दै ठाडा धर्काहरू देशान्तर रेखा हुन् भनी चिनाउने । उत्तरी ध्रुवदेखि दक्षिणी ध्रुवसम्म जोड्ने गरी पृथ्वीको सतहमा खिचिएको काल्पनिक रेखालाई देशान्तर रेखा वा मध्याह्न रेखा भनिन्छ भनी ग्लोब देखाउँदै चिनाउने । तीमध्ये **बेलायत**को ग्रीनबिच भन्ने स्थानबाट खिचिएको देशान्तर रेखालाई प्रधान

मध्याह्न रेखा भनिन्छ भनी ग्लोब र नक्सामा देखाएर बुझाउने । यो शून्य डिग्रीको देशान्तर रेखा हो भनी बुझाउने । सबै देशान्तर रेखाहरू उत्तर र दक्षिण ध्रुवमा पुगेपछि एकै ठाउँमा जोडिन्छन् । प्रधान मध्याह्न रेखा देखि पूर्वतर्फ १८० डिग्री र पश्चिमतर्फ १८० डिग्रीसम्म देशान्तर फैलिएको छ भनी बुझाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ७

भोगटे वा स्याउ काटेर देशान्तरहरू पृथ्वीको केन्द्रमा बन्ने कोण हुन् र ती कोणहरू कसरी बन्छन् भनी प्रयोग गरेर देखाउनुहोस् ।

- विद्यार्थीका ३, ४ जनाको एक समूह हुने गरी विभिन्न समूह बनाउनुहोस् ।
- स्याउ, भोगटे, काँचो सुन्तला, गोलाकार भन्टा वा यस्तै कुनै वस्तुलाई भेट्ना र टुप्पाका बिचमा पर्नेगरी तेर्सो गरी काट्नुहोस् । प्रत्येक समूहलाई एक एकओटा टुक्रा दिनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई गोलाकार वस्तुको काटिएको टुक्रा जत्रै कार्डबोर्ड काट्न लगाउनुहोस् । उक्त गोलाकार कार्डबोर्डमा यहाँ देखाइए जस्तै गरी कोणहरू खिच्न लगाउनुहोस् ।
- पिनको सहायताले काटिएको आधा भागमा कोण खिचिएको कागजलाई टाँस्न लगाउनुहोस् । अब उनीहरूले बनाएका सामग्रीमा पृथ्वीको केन्द्रमा देशान्तरका कोणहरू कसरी बनेका हुन्छन् भनी एउटा टुक्रा देखाउँदै स्पष्ट पार्नुहोस् ।

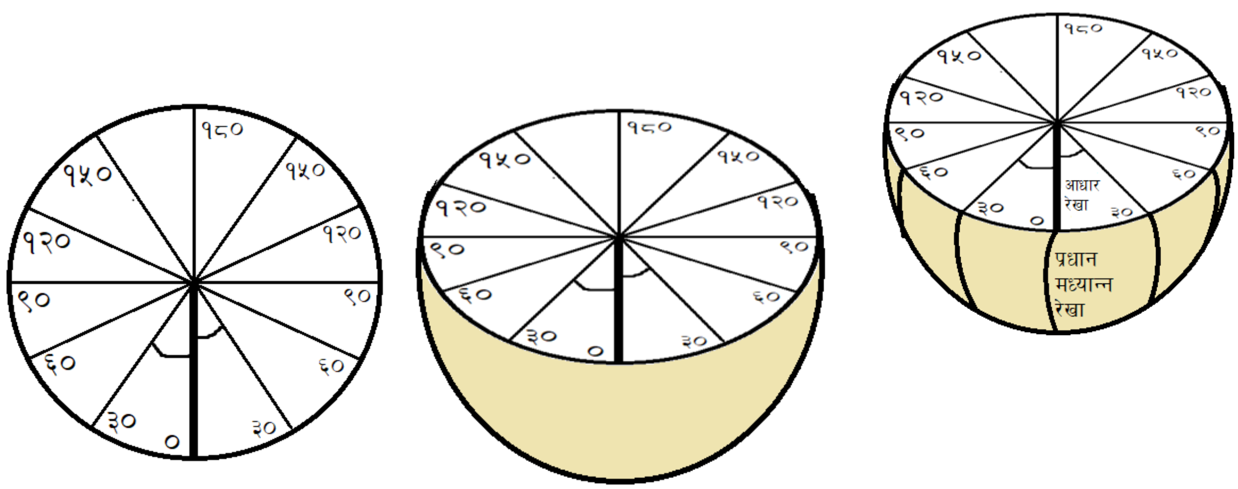

क्रियाकलाप ८

देशान्तरको उपयोगितासम्बन्धी चार्ट र नक्सा प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

देशान्तर रेखाको उपयोगिता

(क) समयको मापन गर्न सहयोग गर्छ । प्रत्येक १ डिग्री देशान्तरमा ४ मिनेटको समय फरक पर्छ ।

(ख) नक्सामा कुनै पनि ठाउँको अवस्थितिलाई देखाउन अक्षांशको साथमा देशान्तर पनि आवश्यक हुन्छ ।

५. मूल्याङ्कन

विद्यार्थीहरूलाई प्रत्येक क्रियाकलाप सकिएपछि तलका जस्तै प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) अक्षांश र देशान्तर भनेको के हो ?

(ख) अक्षांश र देशान्तरका कोणहरू पृथ्वीको कुन ठाउँमा बनेको कल्पना गरिन्छ ?

(ग) अक्षांशको उपयोग कुन कुन कार्यमा गर्न सकिन्छ ?

(घ) देशान्तरको उपयोग के के काममा गर्न सकिन्छ ?

विद्यार्थीहरूले प्रयोगात्मक क्रियाकलाप गरिरहँदा निम्नानुसार मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

समूहको नाम	अक्षांश र देशान्तरको कोण मिलाएको	अवधारणा बुझेको	सहकार्य	सक्रियता

६.थप अध्ययन सामग्रीहरू

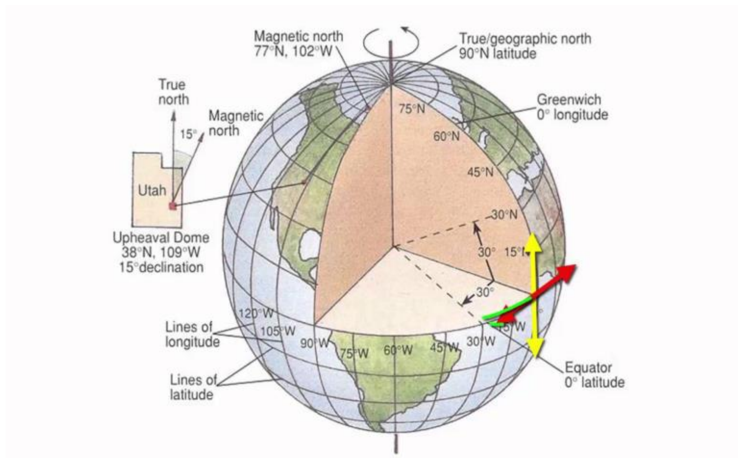

धेरैजसो व्यक्तिमा अक्षांश रेखा र अक्षांश भनेको एकै हो भन्ने धारणा रहेको पाइन्छ । त्यस्तै देशान्तर रेखा र देशान्तर भन्नु पनि एकै हो भन्ने धारणा रहेको पाइन्छ । तर यी फरक कुरा हुन् । अक्षांश र देशान्तर पृथ्वीको केन्द्रमा बन्ने कोणहरू हुन् । पृथ्वी वृत्ताकार भएको हुनाले यसमा एक स्थानदेखि अर्को स्थानसम्मको दूरी कोणमा नाप्नु पर्ने हुन्छ । अक्षांश रेखा र देशान्तर रेखा भने तिनै अक्षांश र देशान्तरका कोणका आधारमा पृथ्वीको सतहमा खिचिएका काल्पनिक रेखा हुन् । अक्षांश वृत्ताकार तेर्सा रेखा हुन् भने देशान्तर अर्धवृत्ताकार ठाडा रेखा हुन् ।

७. थप सुझाव

- विद्यार्थीलाई समूह बनाई चार्ट पेपरमा अक्षांश रेखा र देशान्तर रेखा देखाउने चित्र बनाउन लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।
- अक्षांश र देशान्तर रेखाबिचको फरक भन्न लगाई बोर्डमा टिप्दै जाने र छलफल गर्नुहोस् ।

पाठ ३ पृथ्वीको बाहिरी तहको बनोट

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : १ घण्टा**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
पृथ्वीको बनोटको वर्णन गर्न	• पृथ्वीको बाहिरी बनोट (स्थल मन्डल, जलमन्डल र वायुमन्डल) को परिचय दिन • स्थल मण्डलकारूपमा रहेका महादेशहरूको परिचय दिन • जलमण्डलका रूपमा रहेका महासागरहरूको परिचय दिन

२. पाठ परिचय

पृथ्वीको बाहिरी मण्डल कडा चट्टानले बनेको छ । यो तहमा कहीँ अग्ला होचा जमिनको सतह देखिन्छ भने कहीँ गहिरा खाडलमा पानी भरिएर समुद्र बनेका छन् । पृथ्वीको सतहमा माथि उठेका उबडखाबड भागलाई स्थल मण्डल भनिन्छ । जहाँ जमिनको सतह मात्र देखिन्छ । स्थल मण्डलमा पहाड, खोलानाला, मैदान, हिमाल आदि पर्छन् । स्थल मण्डलमा विश्वका सातओटा महादेश रहेका छन् । पृथ्वीमा रहेका ठुला ठुला पानीका भागहरू रहेका छन् ज**सलाई** महासागर भनिन्छ । यसरी पानीले ढाकिएको क्षेत्रलाई जलमण्डल भनिन्छ । विश्वमा पाँचओटा महासागर रहेका छन् । यी विषयवस्तुको सहजीकरणका उपाय र मूल्याङ्कन प्रक्रिया यस पाठमा समावेश गरिएका छन् ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- ग्लोब
- पृथ्वीको बाहिरी बनोट देखाउने चित्र
- विश्वको भौतिक र राजनीतिक नक्सा
- विश्वको रेखाङ्कित नक्सा
- पेन्सिल, रङ, चार्ट
- एटलसहरू
- विश्वका महादेशहरूका नक्साहरू
- विश्वका महादेशहरूका विशेषता झल्काउने चित्र, फोटो, भिडियोहरू

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

- हाम्रा वरपर के के देखिन्छन् भनी विद्यार्थीलाई प्रश्न गर्दै विषय प्रवेश गर्नुहोस् । विद्यार्थीबाट पहाड, खोला, पोखरी, जङ्गल, मैदान जस्ता जवाफ आउन सक्छन् । यो हाम्रो पृथ्वीको बाहिरी मण्डल हो भनी बताउनुहोस् ।

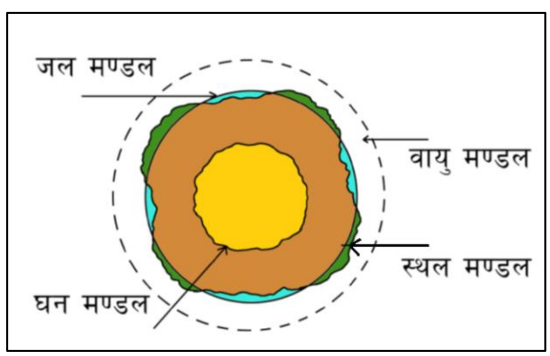

क्रियाकलाप २

पृथ्वीको बाहिरी बनोट देखाउने चित्र प्रदर्शन गर्दै यो वायु मण्डल, स्थल मण्डल र जल मण्डल मिलेर बनेको छ भनी प्रस्ट पार्नुहोस् । प्रत्येक तहको विशेषता लेखिएको चार्ट प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस्

क्रियाकलाप ३

कक्षामा छओटा समूह बनाउने । ग्यालरी वाक विधिको प्रयोग गरी प्रत्येक महादेशका सम्बन्धमा छलफल गराउनुहोस् ।

- एक समूहलाई एक महादेशको सम्बन्धमा पाठ्यपुस्तक, सन्दर्भ समाग्रीको अध्ययन गरेर आपसमा छलफल गर्दै न्युजप्रिन्टमा मुख्य बुँदा टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।
- सबैले बुँदा टिपोट गरिसकेपछि एक समूहले अर्को समूहको सामग्री अध्ययन गरी आफ्ना सुझावहरू सोही न्युजप्रिन्टमा लेखिदिनुहोस् ।
- सबै समूहले आफ्नो समूहलाई अरू समूहले दिएको सुझाव अध्ययन गरी आवश्यक सुधार गर्नुहोस् ।
- पालैपालो सबै समूहका समूह नेताले आफ्नो समूहका सुधारिएका बुँदाहरू कक्षामा प्रस्तुत गर्दै खुला छलफल गर्नुहोस् । कक्षाका साथीहरू र शिक्षकले आवश्यक सुधार गरेर अन्तिम रूप दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

विश्वको नक्सा र विभिन्न महासागरहरूका विशेषतासम्बन्धी चित्र, फोटो, भिडियो प्रदर्शन गर्दै प्रत्येक महादेशको छुट्टाछुट्टै परिचय गराउँदै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

महादेश र महासागरको उपयोगिता सम्बन्धमा चार्ट चित्र, फोटो, भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

विश्वको खाली नक्सामा महादेश र महासागरहरू छुट्याउने र फरक फरक रङ लगाई कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

विद्यार्थीहरूलाई प्रत्येक क्रियाकलाप सकिनेबित्तकै तलका जस्तै प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) पृथ्वीमा कति महादेश छन् ?

(ख) तपाइँ कुन महादेशमा बस्नुहुन्छ ?

(ग) सबैभन्दा ठुलो महासागर कुन हो ?

विदार्थीले चित्र बनाउँदा तलका जस्तै : श्रेणीमापन फाराम बनाई मूल्याङ्कन गर्नुहोस् र आवश्यक सुधारका उपाय अपनाउने ।

विद्यार्थीको नाम	विषयवस्तुमा ज्ञान	सिर्जनात्मकता	सफाइ	रङ संयोजन

धेरै राम्रो =क　　　　राम्रो =ख　　　　ठिकै =ग

६. थप अध्ययन सामग्रीहरू

प्रस्तुत विश्वको खाली नक्सामा महादेश र महासागर देखाउन लगाउनुहोस् ।

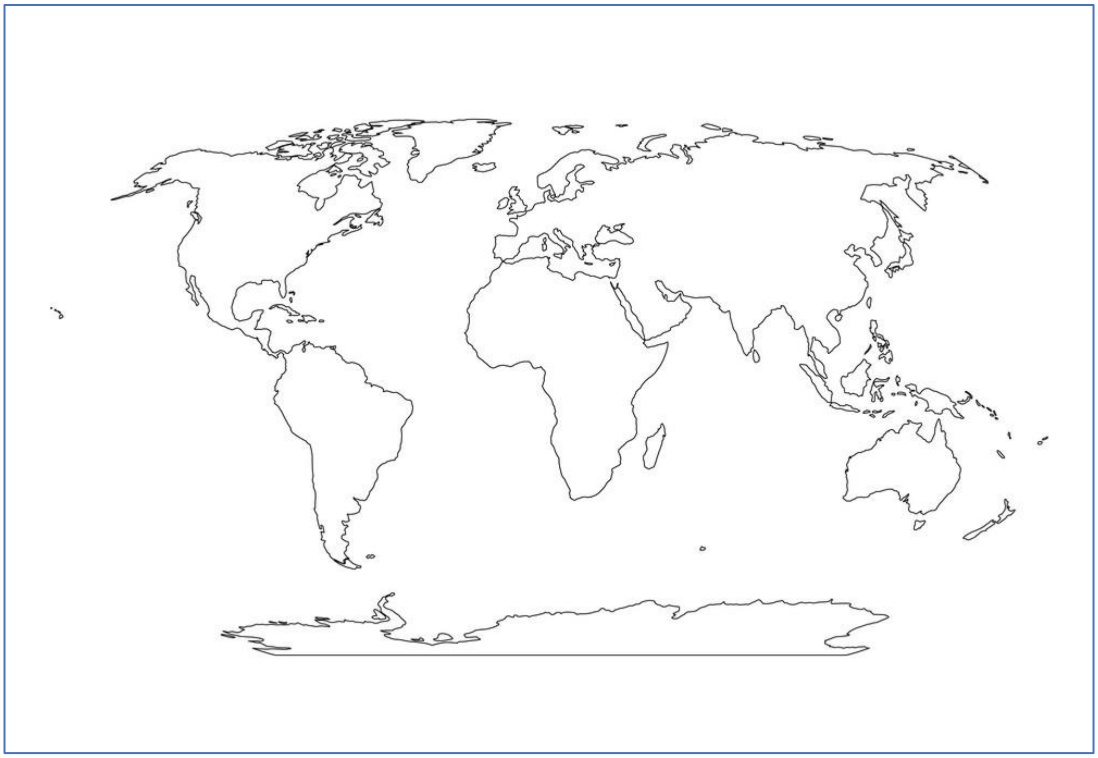

पाठ ४: नेपालको भौगोलिक विवरण

१. सिकाइ उपलब्धि

अनुमानित कार्यघण्टा : २

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नेपाललाई हावापानी, नदीनाला र वनस्पतिका आधारमा विभाजन गरी यिनीहरूको मानव जीवनसँगको सम्बन्ध उल्लेख गर्न	• नेपालको धरातलीय स्वरूपको पहिचान गर्न • नेपालको नक्सामा धरातलीय स्वरूप देखाउन • प्रत्येक प्रदेशको विशेषताहरू उल्लेख गर्न

२. पाठ परिचय

नेपाल विविधताले भरिएको देश हो । यस देशमा दक्षिणमा तराई, बिचमा पहाडी र उत्तरमा हिमाली प्रदेश रहेको छ । करिब २०० किलोमिटरको छोटो दुरीमा ५९ मिटरदेखि ८८४८.८६ मिटर उचाइको क्षेत्रसम्म रहेको छ । यसरी जमिनको स्वरूपमा आएको विविधताले गर्दा नेपालको हावापानी, वनस्पति, जनजीवन र आर्थिक गतिविविधिमा पनि विविधता पाइन्छ । तिनै विविधताका बारेमा विद्यार्थीलाई सुसुचित गर्ने उद्देश्यले यो पाठ समावेश गरिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

यो पाठ शिक्षण गर्नका लागि निम्नानुसारका सिकाइ सहजीकरण **सामग्री** आवश्यक पर्छन् ।

- नेपालको भौतिक नक्सा, नेपालको धरातलीय स्वरूप देखाउने नक्सा
- एटलसहरू
- नेपालको खाली नक्सा, सिसाकलम, रङ्गीन साइनपेन
- नेपालको विभिन्न भौगोलिक प्रदेशको विशेषता झल्काउने चित्र, फोटो, भिडियो

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

नेपालको भौतिक नक्सा प्रदर्शन गर्नुहोस् । विद्यार्थीलाई एटलसमा भएको नेपालको त्यस्तै नक्सामा आक्षांश र देशान्तर कति कति रहेछ भनी पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीले नसके शिक्षकले सहजीकरण गरिदिनुहोस् ।

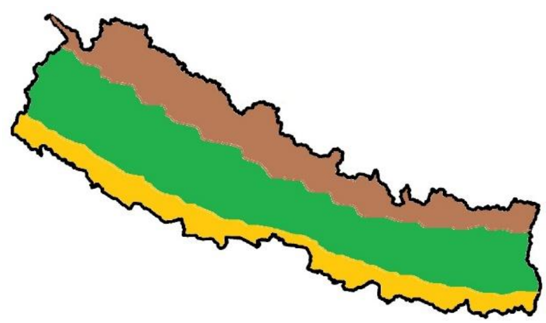

क्रियाकलाप २

नेपालको खाली नक्सामा नेपालको धरातलीय स्वरूप हिमाली, पहाडी र तराई प्रदेश देखाउन लगाउनुहोस् । प्रत्येक प्रदेशमा फरक फरक रङ भरी कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

- विद्यार्थीहरूको पाँच, छ जनाको समूह हुनेगरी तीन समूह बनाउने । विद्यार्थी सङ्ख्या धेरै भएमा छ वा नौओटा समूह बनाई प्रत्येक एक समूहलाई एक भौगोलिक प्रदेशहरूका सम्बन्धमा पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्री अध्ययन गरी छलफल गर्न लगाउनुहोस् । एउटा भौगोलिक क्षेत्रका सम्बन्धमा दुई वा दुई भन्दा बढी समूहले पनि छलफल गर्न सक्छन् ।
- समूह नेताले छलफलका मुख्य विषयवस्तु न्युज प्रिन्ट वा कापीको पानामा टिपोट गर्दै जाने । पालैपालो प्रत्येक समूहका नेतालाई आफ्नो समूहले तयार पारेका बुँदा पढेर सुनाउन लगाउनुहोस् । शिक्षक र कक्षाका साथीहरूले आवश्यक पृष्ठपोषण लिँदै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

नेपालको धरातलीय स्वरूप (हिमाली, पहाडी र तराई) प्रदेश देखाउने नक्सा, चित्र र प्रत्येक प्रदेशको विशेषता झल्कने चार्ट, चित्र, फोटो, भिडियो आदि प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

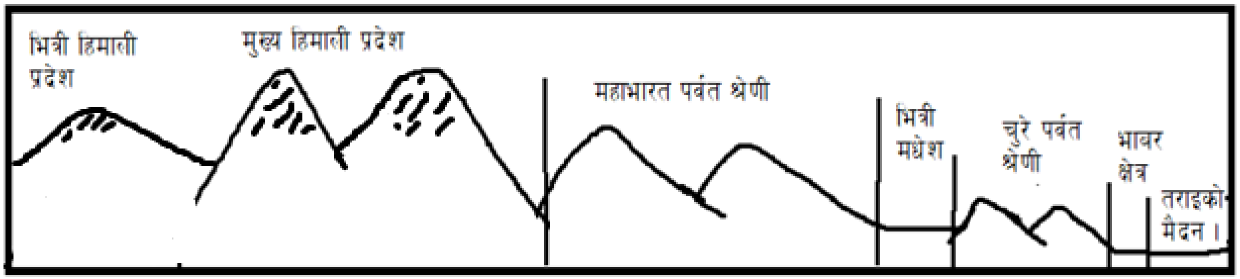

५.मूल्याङ्कन

१. विद्यार्थीहरूलाई प्रत्येक क्रियाकलाप सकिनेबित्तिकै तलका जस्तै प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) पृथ्वीमा कति महादेश छन् ?

(ख) तपाइँ कुन महादेशमा बस्नुहुन्छ ?

(ग) सबैभन्दा ठुलो महासागर कुन हो ?

२. विद्यार्थीले चित्र वा नक्सा बनाउँदा तलका जस्तैः श्रेणीमापन फाराम बनाई मूल्याङ्कन गर्नुहोस्र आवश्यक सुधारका उपाय अपनाउने ।

विद्यार्थीको नाम	विषयवस्तुमा ज्ञान	आकारप्रकार मिलेको	सफाइ	रङ संयोजन

धेरै राम्रो =क राम्रो =ख ठिकै =ग

६.थप अध्ययन सामग्रीहरू

प्रस्तुत नेपालको खाली नक्सामा विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र देखाउन लगाउनुहोस् ।

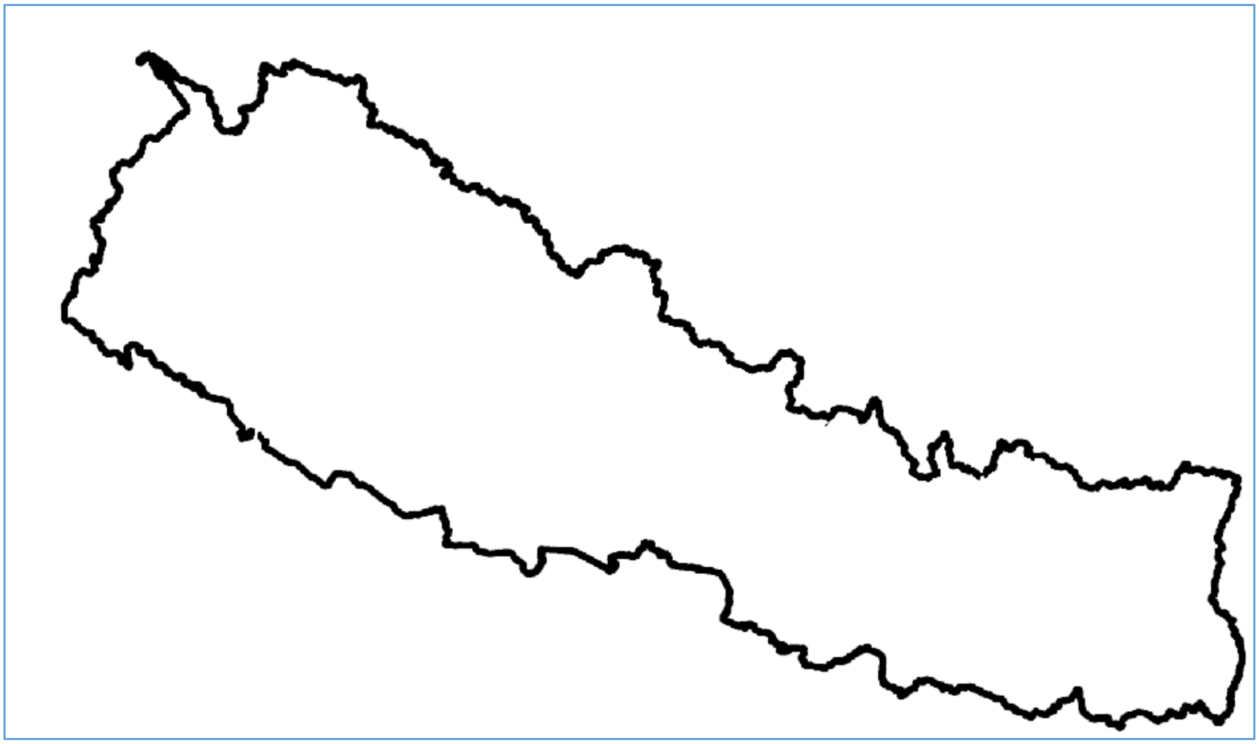

पाठ ५ : नेपालको हावापानी

पाठ ७ : प्राकृतिक वनस्पति

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : ३**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नेपाललाई हावापानी, नदीनाला र वनस्पतिका आधारमा विभाजन गरी यिनीहरूको मानव जीवनसँगको सम्बन्ध उल्लेख गर्न	● नेपालको विविध प्रकारका हावापानीको पहिचान गर्न ● नेपालको नक्सामा हावापानीका क्षेत्र - उष्ण, समशीतोष्ण, चीसो हावापानीको क्षेत्र देखाउन ● प्रत्येक हावापानीका प्रदेशको विशेषताहरू उल्लेख गर्न ● प्रत्येक हावापानीका प्रदेशमा पाइने प्राकृतिक वनस्पति र तिनका विशेषता उल्लेख गर्न

२. पाठ परिचय

नेपालको भौगोलिक विविधता सँगसँगै हावापानीमा पनि विविधता पाइन्छ । यस देशमा दक्षिणमा गर्मी हावापानी पाइने तराई प्रदेश, बिचमा समशीतोष्ण हावापानी पाइने पहाडी प्रदेश र उत्तरमा चिसो हावापानी पाइने हिमाली प्रदेश रहेका छन् । उचाइ बढ्दै जाँदा तापक्रम घट्दै जाने हुनाले दक्षिणबाट जति उत्तर गयो उति चिसो हुँदै जान्छ । नेपालको हावापानी र वनस्पतिका विविधताका बारेमा विद्यार्थीलाई सुसुचित गर्ने उद्देश्यले यो पाठ समावेश गरिएको हो ।

हावापानी र वनस्पतिबिचमा घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको हुन्छ । हावापानीअनुसार वनस्पतिको प्रकार फरक पर्ने हुनाले य**सलाई** छुट्टाछुट्टै सिकाउनुभन्दा सँगसँगै सिकाउनु उपयुक्त हुन्छ । त्यसैले पाठ ५ र ७ लाई मिलाएर क्रियाकलाप गराउनु उपयुक्त हुन्छ । यसो गर्दा हावापनी र वनस्पतिबिचको सम्बन्ध देखाउँदै विद्यार्थीलाई बुझाउन पनि सहज हुन्छ । त्यसैले यहाँ ती पाठलाई एकै ठाउँमा मिलाएर क्रियाकलाप बनाइएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

यो पाठ शिक्षण गर्नका लागि निम्नानुसारका सिकाइ **सामग्री** आवश्यक पर्छन् ।

- नेपालको भौतिक नक्सा, नेपालको हावापानीको स्वरूप देखाउने नक्सा
- एटलसहरू
- नेपालको खाली नक्सा, सिसाकलम, रङ
- नेपालको विभिन्न हावापानीको क्षेत्रका विशेषता झल्कने चित्र, फोटो, भिडियो
- विभिन्न प्रकारका वनस्पति देखाउने नेपालको नक्सा

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीहरूलाई आफू बसेको क्षेत्रमा वर्षभरिमा कस्तो हावापानी पाइन्छ भन्ने सम्बन्धमा प्रश्न गर्नुहोस् र छलफल गर्दै विषय प्रवेश गर्नुहोस् । नेपालमा विभिन्न स्थानमा फरक फरक हावापानी पाइने कुरा विभिन्न चित्र, उदाहरण प्रस्तुत गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

नेपालको हावापानीका प्रदेशसहितको भौतिक नक्सा प्रदर्शन गर्नुहोस् । विद्यार्थीलाई एटलसमा भएको नेपालको त्यस्तै नक्सामा कुन कुन हावापानीको क्षेत्र कहाँ पर्ने रहेछ भनी पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीले नसके शिक्षकले सहजीकरण गरिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

विद्यार्थीहरूको पाँच, छ जनाको समूह हुनेगरी तीन समूह बनाउनुहोस् । प्रत्येक समूहलाई नेपालका एक एक प्रदेशहरूमा पाइने हावापानीको सम्बन्धमा पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्री अध्ययन गरी छलफल गर्न लगाउनुहोस् । छलफलका आधारमा उक्त प्रदेशमा पाइने हावापानीका विशेषता टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । पालैपालो प्रत्येक समूहका नेतालाई समूहले तयार पारेका बुँदा पढेर सुनाउन लगाउनुहोस् र आवश्यक पृष्ठपोषण दिँदै निष्कर्ष प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

नेपालको खाली नक्सामा नेपालको धरातलीय स्वरूपअनुसारको हावापानीको क्षेत्र छुट्याएर फरक फरक रङ भर्न लगाउनुहोस् । फरक फरक हावापानीको क्षेत्रलाई फरक फरक रङ भर्न लगाउनुहोस् र सबैका नक्सा कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

नेपालको भौगोलिक प्रदेशअनुसार प्रत्येक भौगोलिक प्रदेशको हावापानी र वनस्पतिका विशेषता झल्कने चार्ट, चित्र, फोटो, भिडियो आदि प्रदर्शन गर्दै प्रश्नोत्तर विधिका माध्यमबाट छलफल गर्नुहोस् । हावापानीअनुसार वनस्पतिका विशेषता हुन्छन् भन्ने कुरा चित्र र उदाहरण दिएर बुझाउनुहोस् । जस्तै :

- हिमाली क्षेत्रको धेरै चिसो हावापानीमा ठुला वनस्पति हुर्कन नसक्ने हुनाले काई, लेउ र झ्याउ जस्ता टुन्ड्रा वनस्पति पाइन्छन् ।
- हिउँदमा धेरै चिसो हुने हिमाली क्षेत्रको तल्लो भाग र महाभारत पर्वत क्षेत्रको उच्च भागमा मसिना र सियो जस्ता पात हुने सल्ला धुपी जातका वनस्पति हुन्छन् ।
- हिउँद सुख्खा र ठन्डा एवम् गृष्म गर्मी र वर्षा हुने पहाडी क्षेत्रमा हिउँदमा पात झर्ने पतझर वनस्पति हुन्छन् ।
- तराई क्षेत्रमा बढी गर्मी र वर्षा हुने हुनाले त्यहाँ ठुला पात र कडा काठ हुने अग्ला र मोटा, सधैँ हरियो हुने सदाबहार वनस्पति हुन्छन् ।

क्रियाकलाप ६

विद्यार्थीहरूलाई अगिल्लो दिन नै आफ्नो वरपर पाइने विभिन्न बिरुवाहरू, पात वा हाँगा सङ्कलन गरी ल्याउन लगाउनुहोस् । अर्को दिनको कक्षामा वनस्पति प्रदर्शनी आयोजना गर्नुहोस् । जसले जुन बिरुवा वा हाँगा वा पात ल्याएको हो उसले त्यस वनस्पतिको परिचय लेखेको सानो कार्ड पनि सँगै राख्नुपर्ने र आफूले ल्याएको वनस्पतिको बयान आफैँले गर्नुपर्ने निर्देशन दिनुहोस् । सबै विद्यार्थीहरूलाई सबै वनस्पति प्रदर्शन गरिएको ठाउँको अवलोकन गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ७

नेपालका वनस्पतिका प्रदेश र वनस्पतिका विशेषतामा आधारित पाठको तालिका पढ्न लगाउनुहोस् । त्यसमा आधारित भएर हाजिरीजवाफ कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुहोस् । जुन समूहले बढी अङ्क ल्याउँछ उक्त समूहलाई ताली बजाएर सम्मान गर्नुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

(क) नेपालको विभिन्न स्थानमा पाइने वनस्पतिका विशेषताहरू र पाइने क्षेत्र लेखिएका छुट्टाछुट्टै वाक्यपत्तीहरू र चित्रपत्तीहरू तयार पार्नुहोस् । कक्षाको अगाडि भित्तामा प्रत्येक प्रकारको वनस्पतिका नाम लेखिएका मेटाकार्ड टाँस्नुहोस् । जस्तै : उपोष्णप्रदेशीय जङ्गल, समशीतोष्ण पतझर जङ्गल, समशीतोष्ण सदावहार कोणधारी जङ्गल, लेकाली वनस्पति (घाँसे मैदान), हिमाली वा टुन्ड्रा वनस्पति । अब तल लेखिए जस्तै गरी खेल खेलाउनुहोस् ।

- सबै पत्तीलाई एकै ठाउँमा छ्यासमिस पारेर राख्ने ।
- प्रत्येक विद्यार्थीलाई एक एकओटा पत्ती टिप्न लगाउनुहोस् ।

- पत्तीमा लेखिएको कुरा पढेर कुन प्रकारको वनस्पतिसँग मिल्छ त्यसैको तल लगेर पालैपालो टाँस्न लगाउनुहोस् ।
- टाँसेको नमिलेमा अरू समूह वा शिक्षकको पृष्ठपोषणका आधारमा सच्याउने ।
- एक राउन्ड सकिएपछि पनि कार्डहरू बाँकी रहेमा सोहीअनुसार फेरि त्यसैगरी अरू राउन्ड खेलाउने ।

५००० मि भन्दा माथि

आँप, साल

हिउँदमा पात झर्ने

घाँस, बुट्यान

सियो जस्ता पात हने

क्रियाकलाप ९

नेपालमा पाइने विभिन्न प्रकारका वनस्पतिका पात, चित्र वा बिरुवालाई कागजमा टाँसेर आकर्षक एल्बम तयार पार्न लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

६.थप अध्ययन सामग्री

नेपालको वनस्पतिका प्रकार देखाउन निम्नानुसार चित्र प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

उपोष्ण सदाबहार वनस्पति	पतझर वनस्पति	कोणधारी वनस्पति	लेकाली वनस्पति	टुण्ड्र वनस्पति
आँप, साल	हिउँदमा पात झर्ने	सियो जस्ता पात हने	घाँस बुट्यान	५००० मि भन्दा माथि

(ख) विद्यार्थीहरूलाई प्रत्येक क्रियाकलाप सकिनेबित्तिकै तलका जस्तै प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(अ) नेपालमा कस्तो हावापानी पाइन्छ ?

(आ) उष्ण मनसुनी हावापानीको के के विशेषता हुन्छन् ?

(इ) नेपालमा मनसुनी हावापानीले खेतीपातिलाई बसरी सहयोग पुग्छ ?

(ई) नेपालको कुन भौगोलिक प्रदेशमा उपोष्ण प्रदेशीय वनस्पति पाइन्छ ?

पाठ ६ **नदी, हिमनदी र तालहरू**

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : २**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	**पाठगत सिकाइ उपलब्धि**
नेपाललाई हावापानी, नदीनाला र वनस्पतिका आधारमा विभाजन गरी यिनीहरूको मानव जीवनसँगको सम्बन्ध उल्लेख गर्न	● नेपालका नदीहरूको पहिचान गर्न ● नेपालका नदीहरूको वर्गिकरण गर्न ● नेपालका नदीहरूको फाइदा उल्लेख गर्न

२. पाठ परिचय

नेपाल जलस्रोतको धनी मुलुक हो । यहाँ उत्तरतर्फ रहेको उच्च हिमालयमा सधैँ हिउँले ढाकिरहन्छ । हिमालका हिउँ हिमालय पर्वतको तल्लो भागमा आइसकेपछि बिस्तारै हिउँकै रूपमा बग्न थाल्छ । य**सलाई** हिमनदी भनिन्छ । अझै तल आएपछि हिमनदीहरू पग्लिन थाल्छन् । हिउँ पग्लिएर बग्ने नदीलाई हिमाली नदी भनिन्छ । यस्ता नदीहरूमा सधैँ पानी बगी रहन्छ । यी नदीहरू कहिले पनि सुक्दैनन् । यिनलाई पहिलो स्तरका नदी पनि भनिन्छ ।

पहाडी क्षेत्रमा बर्सादको पानी जमिनमुनि सोसिएर जान्छ र ठाउँ ठाउँबाट मूल फुट्छ त्यहाँबाट निस्केको पानीमा अन्य खोला खोल्साका पानी मिसिँदै गएर पहाडी खोला र नदी बन्न पुग्छ । यस्ता नदी हिउँदमा पानी कम भएर सानो हुन पुग्छन् । यस्ता नदीलाई दोस्रो स्तरका नदी भनिन्छ ।

चुरे पर्वतबाट पनि बर्सादको पानी बगेर खहरे खोलाहरू बन्न पुग्छन् । वर्षाको पानी परेको समयमा निकै विशाल हुन्छन् भने हिउँदमा सुक्छन् । त्यसैले यिनलाई तेस्रो स्तरका नदी भनिन्छ ।

नेपालमा हिमाली क्षेत्रमा हिमतालहरू छन् जसमा वर्षको धेरै महिना हिउँले ढाकेका हुन्छन् । पहाडको बिच बिचमा पनि ठुला तालहरू छन् भने तराई क्षेत्रमा पनि सिमसारका रूपमा फराकिला तालहरू रहेका छन् । यस्ता ताल र पोखरीहरू पनि जलभण्डार हुन् । फोक्सुण्डो ताल, तिलिचो ताल, रारा ताल, फेवा ताल, रूपा ताल, बेगनास ताल घोडाघोडी ताल, बुलबुले ताल यसका उदाहरण हुन् । नेपालका यी पानीका स्रोतहरूबाट बिजुली निकाल्न सकिन्छ । सिँचाइ गरेर कृषि उत्पादन गर्न सकिन्छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

यो पाठ शिक्षण गर्नका लागि निम्नानुसारका सिकाइ **सामग्री** आवश्यक पर्छन् ।

- नेपालको नदी र ताल देखाउने भौतिक नक्सा
- एटलसहरू
- नेपालको खाली नक्सा, सिसाकलम
- नेपालको विभिन्न प्रकारका जलस्रोतको अवस्था झल्कने चित्र, फोटो, भिडियो

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीको समुदायमा वा वरपर कुनै नदी, ताल, पोखरी आदि पानीका स्रोतहरू छन् कि भनी प्रश्न गर्दै ती जलस्रोतको उपयोग के के कामका लागि गरिँदैआएको छ भनी छलफल छलफल गर्दै विषय प्रवेश गर्नुहोस् । नदी, पोखरी र तालको चित्र वा भिडियो र तिनको उपयोगसम्बन्धी चित्र वा भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

कुनै ठाउँमा जलस्रोतको उपयोग भएको र अर्को ठाउँमा जलस्रोतको अभावले समस्या परेको घटना अध्ययन प्रस्तुत गर्दै घटनामा के के भएको छ, किन त्यस्तो भएको, त्यसले के के असर परेको छ र किन त्यस्तो भएको होला भन्ने सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

उत्पत्तिका आधामा नेपालमा तीन प्रकार नदी छन् भनी पहिलो स्तरका नदी, दोस्रो स्तरका नदी र तेस्रो स्तरका नदीसम्बन्धी चित्र, फोटो, भिडियो प्रदर्शन गर्दै र प्रश्नोत्तर गर्दै तिनको परिचय, विशेषता र उपयोग सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

विद्यार्थीहरूलाई एटलसमा भएको प्रवाहका आधारमा वर्गीकरण गरीएको नदी प्रणाली देखाउने नक्सा अवलोकन गर्न लगाउनुहोस् । नेपालको नक्सामा मुख्य तीनओटा नदी प्रणली भएको नक्सा प्रदर्शन गर्दै कोसी, गण्डकी, कर्णाली नदी प्रणाली पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । अब विद्यार्थीहरूलाई नेपालको खाली नक्सामा कोसी, गण्डकी, कर्णाली नदी प्रणाली कोरेर देखाउन लगाउनुहोस् । प्रत्येक नदी प्रणालीमा भएका मुख्य सहायक नदीहरूको नाम लेख्न लगाउनुहोस् र प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

नदी प्रवाह क्षेत्रका आधारमा नेपालका नदीलाई मुख्य तीन वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ भन्दै कोसी, कर्णाली, गण्डकी नदी प्रणाली, तिनका विशेषता र उपयोगीतासम्बन्धी चित्र, भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

हिमनदीका चित्र, भिडियोहरू प्रदर्शन गर्दै र तिनका विशेषतासम्बन्धमा प्रश्नोत्तर गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ७

नेपालका ताल, कुण्डका चित्र, भिडियोहरू प्रदर्शन गर्दै र तिनको उपयोग कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा प्रश्नोत्तर गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ८

नेपालका नदी प्रणाली, हिमनदी, ताल, कुण्डसँग सम्बन्धित भएर प्रश्नहरू तयार पारी कक्षामा हाजिरीजवाफ कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुहोस् ।

५.मूल्याङ्कन

१. विद्यार्थीले नदी प्रणाली देखाउने नक्सा बनाइरहँदा अवलोकन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण दिनुहोस् ।

२. तातो आलु खेल खेलाउँदै नेपालका नदी प्रणाली, **उत्पत्ति**का आधारमा नदीका प्रकार, नदी, ताल पोखरीको उपयोगितासम्बन्धी एक एकओटा बुँदा भन्न लगाउनुहोस् ।

पाठ ८ : **प्राकृतिक सम्पदा र मानव सम्बन्ध**

पाठ ९ : **नेपालका प्राकृतिक स्रोतहरू**

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : ४**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
प्राकृतिक स्रोतको वितरण र स्थानीयस्तरको सामाजिक, आर्थिक जनजीवनबिचको सम्बन्ध पहिचान गर्न	● प्राकृतिक स्रोतको पहिचान गर्न ● प्राकृतिक स्रोतको वितरणको अवस्था पहिचान गर्न ● विभिन्न कृषिबालीको वितरण, उत्पादन र खपत प्रणाली उल्लेख गर्न ● ढुङ्गा, बालुवा, माटो तथा अन्य खनिजका स्रोतहरू र मानव जनजीवनबिचको अन्तरसम्बन्ध पहिचान गर्न

२. पाठ परिचय

हाम्रो देश तराई, पहाड र हिमाली क्षेत्र मिलेर बनेको छ । त्यसैले यहाँ हावापानी र धरातलीय स्वरूपअनुसार फरक फरक प्राकृतिक स्रोत साधनहरू उपलब्ध छन् । उदाहरणका लागि तराईमा पाइने माटो र पहाडमा पाइने माटाको प्रकृति फरक हुन्छ । त्यसैले ती ठाउँमा उत्पादन हुने अन्नबाली, फलफूल पनि फरक फरक हुन्छन् । त्यस्तै पहाडी क्षेत्रमा जलस्रोतको उपयोग गरेर बिजुली निकाल्न सकिन्छ भने तराईमा सोही जलस्रोतको प्रयोग सिँचाइका लागि गरेर कृषि उत्पादन बढाउन सकिन्छ ।

हाम्रा प्राकृतिक सम्पदाको सदुपयोग हामी मानवले नै गर्ने हो । ती सम्पदाको उचित उपयोग गरेर हाम्रा दैनिक आवश्यकता पूरा गर्न सकिन्छ । उद्योग, कृषि, व्यापार र पर्यटनको विकास गरेर आर्थिक सम्पन्नता हासिल गर्न सकिन्छ । यस पाठमा नेपालमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधन र मानव सम्बन्धका बारेमा छलफल गरिने छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- प्राकृतिक साधन र तिनको उपयोगसम्बन्धी एक एकओटा बुँदा लेखिएको मेटाकार्ड
- विभिन्न प्रकारका प्राकृतिक स्रोत साधन र तिनको उपयोगसम्बन्धी चित्र, फोटो, भिडियो
- फरक फरक बालीहरू, फलफूल, तरकारी खेतीका चित्र, भिडियो

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १ : विद्यार्थीलाई हाम्रा वरपर के के छन् भनी प्रश्न गर्नुहोस् । विद्यार्थीले भनेका बुँदाहरू टिप्दै जानुहोस् । तीमध्ये कुन कुन प्राकृतिक सम्पदा हुन्, ती साधन के के कामका लागि प्रयोग गरिन्छ भनी छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : कक्षामा हावापानी समूह, नदीनाला समूह, वनस्पति समूह, माटो समूह र खनिज समूह गरी विभिन्न समूह बनाउनुहोस् । प्रत्येक समूहलाई पाठ्यपुस्तक र अन्य सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन गरेर ती सम्पदा र मानवले तिनको उपयोग कसरी गर्न सक्छन् भनी तलको जस्तै तालिकामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

प्राकृतिक सम्पदा	तिनको उपयोग

क्रियाकलाप ३ : नेपालमा पाइने प्राकृतिक साधन र तिनको उपयोसम्बन्धी एक एक ओटा बुँदा लेखिएको मेटाकार्ड तयार पार्ने । सबै मेटाकार्डलाई एकै ठाउँमा छ्यसमिस पारेर राख्ने । प्रत्येक विद्यार्थीलाई एक एकओट कार्ड लिन

लगाउनुहोस् । कक्षाको अगाडिपट्टि भित्तामा निम्नानुसारको तालिका प्रस्तुत गर्नुहोस् । विद्याथीले आफूसँग भएको कार्ड कुनसँग मिल्छ त्यसमा लगेर टाँस्न लगाउनुहोस् ।

ादीनाला समूह	ावापानी समूह	ानस्पति समूह	ब्रनिज समूह

क्रियाकलाप ४:. तपाईँ बसेको ठाउँमा माटाको प्रयोग के के कामका लागि गरिन्छ भनी प्रश्न गर्दै छलफल गर्नुहोस् । त्यसपछि नेपालको हिमाली, पहाडी, उपत्यका र तराईमा फरक फरक प्रकारको माटो पाइने हुनाले फरक फरक बालीहरू, फलफूल, तरकारी खेती गरिन्छ भनी चार्ट चित्र, भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५.: भौगोलिक विविधताले मानवको लवाइखवाइ, वेशभूषा, रहनसहन, पेसा आदिमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छ भन्ने कुरा नक्सा, चित्र, फोटो र भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६.: विद्यार्थीहरूको तीन समूह बनाउने । समूह **क** लाई मनसुनी तथा न्यानो हावापानी, समूह **ख** लाई ठण्डा हावापानी र समूह **ग** लाई लेकाली हावापानी शीर्षक दिने । प्रत्येक समूहलाई पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्री अध्ययन गरी उक्त हावापानी पाइने क्षेत्र र हावापानीको विशेषताका सम्बन्धमा बुँदा टिपोट गरेर कक्षामा पालैपालो प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । शिक्षकले आवश्यक पृष्ठपोषण दिई छलफल गर्नुहोस् ।

५.मूल्याङ्कन

१. विद्यार्थीलाई खुला ठाउँमा लगी गोलाकार घेरामा उभिन भन्ने । बिचमा एउट बोतल ढलाएर राख्ने । बोतललाई भुइँमा घुमाइदिने । जुन विद्यार्थीतर्फ बोतलको बिर्कोपट्टिको भाग पर्छ उसले प्राकृतिक स्रोतको उपयोगसम्बन्धी एक बुँदा भन्नु पर्ने छ । यसरी केहीबेर यो खेल खेलाएर मानव र प्राकृतिक सम्पदाबिचको सम्बन्धका बारेमा विद्यार्थीलाई के कति जानकारी भएछ भनी मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

२. तलको जस्तै छोटा प्रश्न सोध्नुहोस् र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

(क) नेपालको पहाडी प्रदेशमा कस्तो हावापानी पाइन्छ ?
(ख) हिमाली प्रदेशका मानिस किन बाक्लो लुगा लगाउँछन् ?
(ग) तराई र भित्री मधेसमा कुन कुन बाली लगाइन्छ ?

पाठ १० : नक्सा अध्ययन

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : २**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	**पाठगत सिकाइ उपलब्धि**
आफ्नो गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको नक्सामा विभिन्न तथ्य प्रस्तुत गर्न	• नक्सामा घर तथा बस्ती वितरण देखाउन • नक्सामा धार्मिक, सांस्कृतिक स्थानहरू पहिचान गर्न • नक्सामा बाटो तथा सडक देखाउन • नक्सामा आफ्नो गाउँपालिका वा नगरपालिकामा रहेका विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, पुल, खेल मैदान, खाली चउर वनजङ्गल, खेती क्षेत्र आदि आदि देखाउन

२. पाठ परिचय

जमिनको कुनै सतहले ओगटेको क्षेत्रफललाई निश्चित नापाका आधारमा स्वरूप नबिग्रने गरी सानो बनाएर कागज वा कपडामा उतार्ने कार्यलाई नक्सा कार्य भनिन्छ । नक्साको सिमानामा भित्र बाहिर गएका भागहरूलाई बाङ्गाटिङ्गा रेखाले जनाइन्छ । सामाजिक अध्ययन विषयमा नक्सा कार्य सिकाउनुको उद्देश्य विद्यार्थीलाई नक्साको विज्ञ बनाउनु होइन । उनीहरूलाई नक्सा कार्य सिकाउनुको मुख्य उद्देश्य उपलव्ध नक्साको अध्ययन गरी आफ्ना समस्या समाधान गर्ने, नक्साको व्यावहारिक उपयोग गर्ने र आफ्नो समुदाय वा स्थानीय तहमा रहेका बाटो, विशेष स्थान आदि देखाउने नक्सा कोरी उपयोग गर्न र अरूलाई मदत गर्नु हो ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

आफ्नो गाउँपालिका वा नगरपालिकाको नक्सा, सङ्केतहरू लेखिएको चार्ट, सिसाकलम, साइनपेन, कार्डबोर्ड, आफ्नो गाउँपालिका वा नगरपालिकाको खाली नक्साहरू, सादा कागजका पाना, नेपालको नक्सा

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १ : विद्यार्थीहरूलाई हात बसाउनको निम्ति आफूलाई मन परेका आकृतिहरू जस्तै : फुल, घर, रुख, गाउँ आदिको चित्र कोर्न लगाउनुहोस् । सबै जनाको चित्र एउटा डोरीमा झुन्ड्याएर प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : नक्सा र सङ्केत लिखिएको चार्ट प्रदर्शन गर्दै नक्सामा प्रयोग गरिने दिशा र सङ्केतको सामान्य अवधारणा प्रस्ट पारिदिनुहोस् । नक्सामा कस्तो कस्तो सङ्केत प्रयोग गरिन्छ भनी विद्यार्थीहरूलाई शिक्षकले प्रदर्शन गरेको हेर्दै आफ्नो कापीमा चित्र बनाउन लगाउनुहोस् ।

सङ्केतको नाम	सङ्केत
टाकुरा	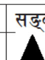
नदी	
पहाडी शृङ्खला	
ताल	
भन्ज्याङ	
मन्दिर	
गोरेटो बाटो	
सडक	
पुल	

क्रियाकलाप ३ : कुनै रङ्गीन भौतिक नक्सा प्रदर्शन गर्दै रङले के के सङ्केत गर्छ भनी छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४ : नक्सामा कथनात्मक नापो (Scale) को अवधारणा प्रस्ट पार्दै यसले नक्सामा विभिन्न ठाउँहरू बिचको दूरी पत्ता लगाउन सहयोग गर्छ भनी अभ्यास गर्नुहोस्

क्रियाकलाप ५ : विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो गाउँ, टोल वा बाटाको मुख्य मुख्य कुरा देखिने गरी नक्सा कोर्न लगाउनुहोस् । एक जनाले बनाएको नक्सा अर्को साथीलाई हेरेर आवश्यक सुधार गर्न लगाउनुहोस् र सबै नक्साहरू कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६ : एटलसमा नेपालको भौगोलिक नक्सा र सांस्कृतिक नक्सा अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् । मुख्य मुख्य १० कुराहरू टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । जस्तै : नदीहरू, हिमालहरू, बाटो आदि ।

क्रियाकलाप ७ : विद्यालय रहेको गाउँपालिका वा नगरपालिकाको नक्सा प्रदर्शन गर्दै त्यसमा कुन कुन ठाउँहरू जस्तै : बजार, चौतारो, बाटो, कार्यालय, धार्मिक स्थल, आदि कहाँ कहाँ पर्छन् भनी पहिचान गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ८ : विद्यार्थीलाई विद्यालय रहेको गाउँपलिका वा नगरपालिकाको ट्रेस गरिएको खाली नक्सा र वास्तविक नक्सा दिएर उक्त खाली नक्सामा मुख्य मुख्य स्थानहरू कहाँ कहाँ पर्छन् भनी भर्न लगाउनुहोस् ।

५.मूल्याङ्कन

१.विद्यार्थीहरूले नक्सा निर्माण गर्दा तलको जस्तै श्रेणीमापन फाराम प्रयोग गरी मूल्याङ्न गर्नुहोस् र आवश्यक सहजीकरण गर्नुहोस् ।

. नाम	**निर्देशन बुझेको**	**सामान्य आकार प्रकार मिलाएको**	**सक्रिय सहभागिता**
(क)			
(ख)			
(ग)			
(घ)			

सङ्केत: धेरै राम्रो : ३, राम्रो : २, सुधारात्मक : १

सो मूल्याङ्कनका आधारमा तत्काल आवश्यक पृष्ठपोषण दिई क्रियाकलापमा सहभागी गराउनु**पर्छ** ।

२. तलका जस्तै छोटा छोटा प्रश्न सोधेर विद्यार्थीहरूमा विषयवस्तुको अवधारणा प्रस्ट भए नभएको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(क) नक्सा भनेको के हो ?

(ख) नक्साको उपयोग केका लागि गरिन्छ ?

(ग) तपाईंको गाउँपालिका वा नगरपालिकाको नक्सा हेरी त्यसमा भएका कम्तिमा पाँचओटा तथ्यहरू लेख्नुहोस् ।

३. प्रस्तुत चित्रहरूले के के सङ्केत जनाउँछन् ?

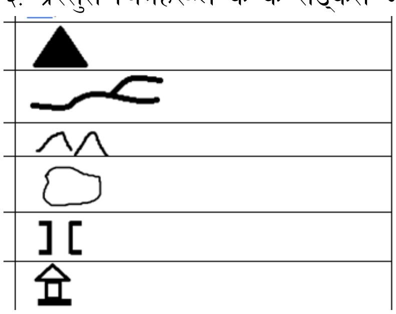

६.थप अध्ययन सामग्री

नक्सामा विभिन्न भौगोलिक तथ्यहरूलाई सङ्केत वा रङको प्रयोग गरेर देखाइएको हुन्छ । कुन रङ वा सङ्केतले के जनाएको हुन्छ भन्ने थाहा पाउन नक्साको एक क्षेउमा दिइएको सङ्केत वा legend भन्ने खण्डको सहारा लिनु**पर्छ** तर नक्सामा केही सङ्केतहरू भने आम प्रचलनमा रहेका छन् । जस्तै,

आकाशे निलो रङले - पानीको भाग

पहेँलो वा सुन्तला वा खैरो रङले - उच्च वा पहाडी भाग

हरियो रङले - होचो वा मैदानी भाग

त्यसैगरी एक रङ्गी नक्सामा भने निम्न सङ्केतको प्रयोग गरिन्छ ।

सङ्केतको नाम	सङ्केत
टाकुरा	
नदी	
पहाडी श्रृङ्खला	
ताल	
भञ्ज्याङ	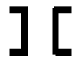
मन्दिर	
गोरेटो बाटो	
सडक	
पुल	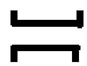
विद्यालय	

प्रत्येक नक्सामा उत्तर दिशा, सङ्केत र नापो (scale) को प्रयोग गरिएको हुन्छ । जसको सहयोगले नक्सामा दिशा विभिन्न स्थानहरू र दुई स्थानबिचको दूरी पत्ता लगाउन सकिन्छ । तर हातले यत्तिकै कोरेको नक्सामा भने नापो (स्केल) को प्रयोग गर्न सकिँदैन । किनकी हातले नक्सा बनाउँदा सामान्य आकारप्रकार त मिलाउन सकिन्छ तर जस्ताको त्यस्तै आकारप्रकार मिलाउन सकिँदैन ।

पाठ ११ **विपत् व्यवस्थापन** **अनुमानित घण्टा : २**

१. सिकाइ उपलब्धिहरू

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धिहरू
विपत्को परिचय दिई यसको व्यवस्थापनका उपायको पहिचान र अभ्यास गर्न	- विपत्को परिचय दिन आगलागीबाट सुरक्षित हुने उपाय अवलम्बन गर्न - विपत्का रूपमा डढेलो लाग्न नदिने र त्यसबाट बच्ने उपाय अवलम्बन गर्न - बाढी पहिरोबाट बच्ने उपाय अवलम्बन गर्न

. २. पाठ परिचय

आकस्मिक रूपमा धनजनको क्षति हुनेगरी हुने असामान्य घटनालाई विपत् भनिन्छ । हाम्रो जीवनमा आकस्मिक रूपमा विभिन्न प्रकारका आपत् र विपत् आइरहन्छन् । त्यस्ता विपत्मा परेर धेरै धन सम्पत्तिको नोक्सान हुन सक्छ, अङ्गभङ्ग हुन र मृत्युसमेत हुन सक्छ । विपत् प्राकृतिक र गैरप्राकृतिक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । भूकम्प, असिना, बाढीपहिरो, आँधी, हुरीबतास, डढेलो आदि सबै प्राकृतिक विपत् हुन् । मानवीय गतिविधिले वा असावधानीले गर्दा हुने विपत् गैरप्राकृतिक विपत् हो । आगलागी, दुर्घटना, महामारी अदि गैरप्राकृतिक विपत् हुन् । त्यसैले समग्रमा विपत् भनेको आपत्कालीन अवस्था सिर्जना भई धनजनको क्षति हुनु हो । यस पाठमा विभिन्न प्रकारका विपत्मध्ये आगलागी, डढेलो र बाढी पहिरोबाट बच्ने उपायसम्बन्धी विषयवस्तु समेटिएको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- आगलागी, डढेलो र बाढीपहिरोसँग सम्बन्धित चित्रहरू, भिडियो
- आगलागी, डढेलो र बाढीपहिरोको प्रभावबाट बच्ने उपाय र सावधानीका उपाय लेखिएका चार्टहरू
- चित्र कथाहरू
- नाटकका निम्ति आवश्यक सामग्रीहरू
- जनचेतना जगाउन तयार पारिएका सामग्रीहरू

३. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्याथीमध्ये केहीलाई आफूले भोगेका वा देखेका वा पढेका वा सुनेका विपत्का घटनाहरू कक्षामा सुनाउन लगाई छलफल गर्नुहोस् । शिक्षकले आफ्ना अनुभव पनि सुनाउनुहोस् । विद्यार्थीले भनेका विपत्हरू बोर्डमा टिप्दै जानुहोस् । तीमध्ये कुन कुन आफैं वा प्राकृतिक रूपमा भएका र कुन कुन मानवको असावधानीका कारण भएका होलान् भनी छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

विभिन्न प्रकारका प्राकृतिक र गैर प्राकृतिक विपत्सम्बन्धी चित्र वा भिडियो प्रदर्शन गर्दे विपत् प्राकृतिक र गैर प्राकृतिक (मानव सिर्जित) हुन्छन् भनी थप प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

आगलागीसम्बन्धी सुनेका, देखेका वा भोगेका आधारमा छलफल गर्नुहोस् । आगलागीको कारण, त्यसबाट पर्ने असर र

बच्ने उपायका सम्बन्धमा चित्र, भिडियो, स्लाइड वा चार्ट प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

डढेलोसम्बन्धी सुनेका, देखेका वा भोगेका आधारमा छलफल गर्नुहोस् । डढेलाको कारण त्यसबाट पर्ने असर र बच्ने उपायका सम्बन्धमा चित्र, भिडियो, स्लाइड वा चार्ट प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

बाढी पहिरोसम्बन्धी सुनेका, देखेका वा भोगेका आधारमा छलफल गर्नुहोस् । बाढी पहिराका कारण त्यसबाट पर्ने असर र बच्ने उपायका सम्बन्धमा चित्र, भिडियो, स्लाइड वा चार्ट प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

कक्षामा चार समूह बनाउनुहोस् । प्रत्येक समूहलाई निम्नानुसार काम लगाउनुहोस् ।

समूह क : आगलागी, डढेलो र बाढी पहिरो जस्ता विपत्बाट बच्ने उपायका सम्बन्धमा पाठ्यपुस्तक, इन्टरनेट र सन्दर्भ सामग्री अध्ययन गरी टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।

समूह ख : आगलागी, डढेलो र बाढी पहिरोसम्बन्धमा जनचेतनामूलक प्लेकार्ड वा पम्प्लेट तयार पार्न लगाउनुहोस् ।

समूह ग : पुराना पत्रपत्रिकाबाट बाढी पहिरोसम्बन्धी समाचार, चित्र, तस्बिर आदिको सङ्कलन गरी पोस्टर तयार पार्न लगाउनुहोस् ।

समूह घ : आगलागीबाट बच्ने उपाय, डढेलो निभाउन सहयोग गरेको र बाढी आउँदा सुरक्षित ठाउँमा गएर बसेको भूमिका अभिनय गराउनुहोस् ।

सबै समूहको कार्य पालैपालो प्रस्तुति गर्दै छलफल गर्नुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

१. विद्यार्थीले क्रियाकलाप गरिरहँदा उनीहरूको सहभागिता, सक्रियता र कार्य सम्पादनको अवस्थाका आधारमा मूल्याङ्कन गरी तत्काल पृष्ठपोषण दिने ।

जस्तै : क्रियाकलाप न. ६ को मूल्याङ्कन गर्न निम्नानुसारको श्रेणीमापन फाराम प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

समूहको नाम	विषयवस्तुमा स्पष्टता	सबैको सक्रिय सहभागिता	हावापानीको अवस्थिति

धेरै राम्रो =क   राम्रो =ख   ठिकै =ग

२. पाठसँग सम्बन्धित छोटा मौखिक प्रश्न सोध्नुहोस् ।

१. प्राकृतिक र गैरप्राकृतिक विपत्को उदाहरण दिनुहोस् ।
२. आगलागीबाट सुरक्षित हुन तपाईं के के सावधानी अपनाउनुहुन्छ ?
३. डढेलो लाग्न नदिन के के सावधानी अपनाउनुपर्छ ?
४. बाढी आएको वेला के के गर्नुहुँदैन ?
५. पहिरोबाट बच्न के गर्नुपर्छ ?

एकाइ : ८

जनसङ्ख्या र यसको व्यवस्थापन

अनुमानित कार्यघण्टा : १२

एकाइगत सिकाइ उपलब्धि

- जनसाङ्ख्यिकीको परिचय दिन र जनसङ्ख्याका तत्त्व बोध गरी तथ्याङ्कको स्रोत वर्णन गर्न
- राष्ट्रिय जनगणनाको परिचय र महŒव उल्लेख गर्दै जनगणना प्रक्रिया प्रस्तुत गर्न
- नेपालको जनसाङ्ख्यिक अवस्थालाई तालिका, चार्ट वा रेखाचित्रमा प्रस्तुत गर्न
- जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको परिचय र महŒव बोध गर्न
- जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका उपाय उल्लेख गर्न

एकाइ परिचय

यो एकाइले जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिकीका विविध आयामहरू समेट्छ । जनसङ्ख्या भनेको मानिसहरूको सङ्ख्या हो । मानिसहरूको सङ्ख्या ठाउँ र समयका आधारमा एकै हुँदैन । यो परिवर्तन भइरहन्छ । जन्म, मृत्यु र बसाइँसराइ जनसङ्ख्याका मुख्य तत्त्वहरू हुन् । जन्मदर, मृत्युदर र बसाइँसराइ दरका आधारमा कुनै पनि ठाउँको जनसङ्ख्याको घटबढको हिसाब गरिन्छ । यिनै तत्त्वहरूले कुनै पनि ठाउँको जनसङ्ख्याको आकारलाई प्रभाव पारेको हुन्छ । जनसाङ्ख्यिकी भनेको जनसङ्ख्याको वैज्ञानिक तरिकाले अध्ययन गर्ने विषय हो । यसले जनसङ्ख्याका विविध पक्षहरूका कारण, प्रभाव जस्ता क्षेत्रहरूको खोजी गर्छ ।

जनसङ्ख्यासम्बन्धी विभिन्न तथ्य तथा तथ्याङ्कहरू हुन्छन् । जस्तै : जन्म, मृत्यु, बसाइँसराइको अवस्था, वैवाहिक अवस्था, पेसा व्यवसाय आदि । जनसङ्ख्यासम्बन्धी यी तथ्य र तथ्याङ्कहरू विभिन्न स्रोतहरूबाट लिन सकिन्छ । सामान्यतः जनसङ्ख्या तथ्याङ्कका मुख्य स्रोतहरूमा जनगणना, सर्वेक्षण, पञ्जीकरण, अभिलेख आदि रहेका छन् ।

नेपालमा वि.सं. १९६८ देखि जनगणना कार्य सुरु गरिएको हो । पहिलो जनगणनाबाट नेपालको जनसङ्ख्या निरन्तर बढ्दो क्रममा रहेको छ । वि.सं. २०७८ मा नेपालमा बाह्रौं जनगणना सम्पन्न भएको छ भने यस जनगणनाको प्रारम्भिक प्रतिवेदनले पनि नेपालको जनसङ्ख्या बढेको देखाएको छ ।

कुनै पनि देशको जनसङ्ख्याबाट फाइदा लिन यसको उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । जनसङ्ख्याको व्यवस्थापन गर्नका लागि देशको जनसङ्ख्या र स्रोत साधनका बिचमा सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी जनसङ्ख्या व्यवस्थापन गर्ने कार्यमा नेपालमा विभिन्न तहका सामाजिक सङ्घसंस्थाहरूले योगदान दिएका छन् ।

यस एकाइमा जनसङ्ख्यासम्बन्धी यिनै विषयक्षेत्रमा आधारित भई सहजीकरण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रक्रियाको चर्चा गरिने छ ।

३. विषयवस्तु, सामग्री र समय विभाजनसम्बन्धी विवरण

पाठ	पाठको नाम	सिकाइ उपलब्धि	शैक्षणिक सामग्री	अनु. का. घ.
१. .	जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिकी	जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिकीको	– जन र सङ्ख्याको अर्थ लेखिएको शब्दपत्ती जनसङ्ख्या झल्कने चित्र	२

		परिचय दिई जनसाङ्ख्यिक तŒवहरू र तथ्याङ्कका स्रोतहरू वर्णन गर्न	– जनसङ्ख्या प्रतिवेदनसँग सम्बन्धित पुस्तक जनसङ्ख्याको महŒव लेखिएको चार्ट जनसाङ्ख्यिकीको अर्थ लेखिएको वाक्यपत्ती जनसाङ्ख्यिक तŒवहरू झल्कने चार्ट – जनसङ्ख्याको आकार परिवर्तन हुने कारण र प्रभावहरू लेखिएको वाक्यपत्तीहरू – जन्म, मृत्यु र बसाइँसराइ झल्कने चित्र तथा वृत्तचित्र आदि	
२.	जनगणना : ऐतिहासिकता , परिचय, महŒव र	– नेपालमा राष्ट्रिय जनगणनाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि बताउन र जनगणना प्रक्रिया उल्लेख गर्न – जनसङ्ख्या तथ्याङ्कका स्रोतहरू वर्णन गर्न	– जनगणनाको अर्थ लखिएको शब्दपत्ती – नेपालको जनगणना इतिहास झल्कने तालिका – भित्तेपात्रो – जनगणना प्रक्रिया लेखिएको फ्लोचार्ट – जनगणनाका विधि लेखिएको चार्ट – जनगणनाको महŒव लेखिएको चार्ट – व्यक्तिगत घटना दर्ता (पञ्जीकरण) झल्कने चित्र विद्यार्थीहरूको व्यक्तिगत विवरण भरिएको रजिस्टर आदि	४
३.	जनसङ्ख्या तथ्याङ्कको स्रोतहरू			
४.	नेपालको जनसङ्ख्याको अवस्था	नेपालको जनसाङ्ख्यिक अवस्थालाई तालिका, चार्ट वा रेखाचित्रमा प्रस्तुत गर्न	– ठुलो र सानो जनसङ्ख्या आकार झल्कने चित्र – लिङ्ग र भौगोलिक क्षेत्रअनुसार जनसङ्ख्या विभाजन गरिएको तालिका, चार्ट – धेरै जनसङ्ख्या भएको र कम जनसङ्ख्या भएको झल्कने चित्र आदि	२
५.	जनसङ्ख्या व्यवस्थापन	जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको परिचय र महŒव वताई व्यवस्थापनका उपायहरू उल्लेख गर्न	– जनसङ्ख्या व्यवस्थापन झल्कने फोटो तथा चार्ट – जनसङ्ख्याको महŒव झल्कने चार्ट – जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका उपायहरू लेखिएको चार्ट – स्थानीय सङ्घसंस्था झल्कने चित्र वा भिडियो आदि	४
६.	जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा स्थानीय निकायको भूमिका			

पाठ : १

जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिकी

सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : २**

पाठ्यक्रममा समावेश भएको सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिकीको परिचय दिई जनसाङ्ख्यिक तŒवहरू र तथ्याङ्कका स्रोत वर्णन गर्न	• जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिकीको अर्थ बताउन • जनसाङ्ख्यिक तŒवहरूको पहिचान गर्न • जनसङ्ख्या तथ्याङ्कका स्रोतहरूको वर्णन गर्न

१. पाठ परिचय

जनसङ्ख्या जन र सङ्ख्या दुईओटा शब्द मिलेर बनेको सिङ्गो शब्द हो, जसको अर्थ मानिसहरूको सङ्ख्या भन्ने हुन्छ । तसर्थ जनसङ्ख्या शब्दको अर्थलाई विश्लेषण गर्दा कुनै निश्चित भौगोलिक क्षेत्रभित्र कुनै खास समयमा बसोबास गर्ने सबै जात, धर्म, उमेर तथा वर्गका मानिसको समूह नै जनसङ्ख्या हो भनेर बुझ्न सकिन्छ ।

जनसाङ्ख्यिकी जनसङ्ख्याको अध्ययन गर्ने विषय हो । कुनै पनि ठाउँको जनसङ्ख्याको वैज्ञानिक तरिकाले अध्ययन गर्ने विषयलाई जनसाङ्ख्यिकी भनिन्छ । अर्थात् जनसङ्ख्याका विभिन्न क्षेत्रहरूका कारण र प्रभावहरूको गहन विश्लेषण गर्ने जनसङ्ख्याको क्षेत्र नै जनसाङ्ख्यिकी हो । यस पाठले जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिकीको अवधारणालाई समेटेको छ ।

२. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

जन र सङ्ख्याको अर्थ लेखिएको शब्दपत्ती, जनसङ्ख्या झल्कने चित्र, जनसङ्ख्या प्रतिवेदनसँग सम्बन्धित कुनै पुस्तक, जनसङ्ख्याको महŒव लेखिएको चार्ट, जनसाङ्ख्यिकीको अर्थ लेखिएको वाक्यपत्ती, जनसाङ्ख्यिक तŒवहरू झल्कने चार्ट, जनसङ्ख्याको आकार परिवर्तन हुने कारण र प्रभावहरू लेखिएका वाक्यपत्तीहरू, जन्म, मृत्यु र बसाइँसराइ झल्कने चित्र तथा वृत्तचित्र आदि ।

३. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप न. १ : सर्वप्रथम विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो कक्षाकोठामा रहेका जम्मा विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या, छात्र र छात्राको सङ्ख्या गणना गर्न लगाउनुहोस् । कक्षाकोठामा भएका विद्यार्थीहरूलाई कक्षाकोठाको जनसङ्ख्या भनिने सन्दर्भ बताउनुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : विद्यार्थीहरूलाई जन र सङ्ख्याको अर्थ लेखिएको शब्दपत्ती देखाउँदै जनसङ्ख्याको अर्थ अनुमान गर्न लगाउनुहोस् र उनीहरूको अनुमानलाई प्रशंसा गर्दै जनसङ्ख्याको अर्थ स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ : .कक्षामा सधैँ विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या एकै नहुने र कुनै विद्यालयको अर्को कक्षामा र उनीहरूको कक्षामा विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या फरक हुने सन्दर्भमा छलफल गर्दै समय र स्थानअनुसार हरेक स्थान र समयमा जनसङ्ख्याको आकार एकै नहुने सन्दर्भलाई प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४ : विद्यार्थीहरू बसोबास गरेको ठाउँ र सोभन्दा बाक्लो र पातलो बस्ती भएको अर्को ठाउँको

चित्र देखाउँदै यसो हुनुको कारणका सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्नुहोस् । धेरै जनसङ्ख्या र थोरै जनसङ्ख्या भएको अवस्था झल्कने चित्र प्रस्तुत गर्दै जनसङ्ख्या वितरण असमान हुने कारणहरूमा छलफल गर्नुहोस् ।

जनसङ्ख्या वितरण असमान हुने कारणहरू

- सेवा सुविधाको उपलब्धता
- जमिनको बनोट (समतल, भिरालो आदि)
- हावापानी (उष्ण, ठण्डा, तातो, मध्ययम आदि)

क्रियाकलाप ५ : हामी कोही पनि मानिस नभएको भए के हुन्थ्यो होला भन्ने कुरा अनुमान गर्न लगाउने । विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त अनुमानहरूलाई टिपोट गर्दै जाने । जनसङ्ख्याको महŒव लेखिएको चार्ट प्रस्तुत गर्दै उनीहरूको अनुमान र चार्टमा भएका बुँदाहरूका सम्बन्धमा तुलना गर्न लगाउनुहोस् । यससँगै विद्यार्थीहरूसँग थप छलफल गर्दै जनसङ्ख्याको महŒवका सन्दर्भमा प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६ : क्रियाकलाप न. ३ मा उल्लेखित उदाहरणलाई पुनः आधार लिँदै विभिन्न ठाउँ र समयमा किन जनसङ्ख्याको आकार फरक परेको होला भन्ने सन्दर्भमा प्रश्नोत्तरमार्फत विद्यार्थीहरूको धारणा बुझ्नुहोस् । उनीहरूबाट प्राप्त उत्तरलाई बुँदागत रूपमा टिपोट गर्दै जानुहोस् ।

क्रियाकलाप ७ : जनसङ्ख्याको आकारमा परिवर्तन हुने विभिन्न कारण र त्यसको प्रभाव लेखिएका छुट्टाछुट्टै वाक्यपत्तीहरू तयार पार्ने । (जस्तै, बाल मृत्युदर बढ्नु, राम्रो स्वास्थ्य सेवा नहुनु, जनसङ्ख्याको चाप बढ्नु, सेवा सुविधामा वृद्धि हुनु आदि) । यससँगै जनसङ्ख्यासम्बन्धी विभिन्न पक्षहरूको कारण र प्रभावहरूको अध्ययन गर्ने विषय नै जनसाङ्ख्यिकी भएको कुरा उदाहरणसहित बताइदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ८ : कुनै पनि ठाउँको जनसङ्ख्या घटने र बढ्ने अवस्थाका सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्दै जन्म, मृत्यु र बसाइँसराइका कारणले कुनै पनि ठाउँको जनसङ्ख्याको आकार परिवर्तन हुने तथ्य बताउने । पाठ्यपुस्तकमा जन्मदर, मृत्युदर र बसाइँसराइदरको प्रसङ्ग राखिएको छ । यस खण्डमा दरको सन्दर्भभन्दा जन्म, मृत्यु र बसाइँसराइको सन्दर्भमा मात्र चर्चा गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।)

क्रियाकलाप ९ : जनसाङ्ख्यिक तत्त्वहरू लेखिएको चार्ट प्रस्तुत गर्दै जन्म, मृत्यु र बसाइँसराइ झल्कने चित्रहरू प्रस्तुत गर्दै जनसाङ्ख्यिक तत्त्वहरूका सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप १० : जन्म, मृत्यु र बसाइँसराइसम्बन्धी स्थानीय तथ्याङ्कको खोजी गरी वृत्तचित्रमा देखाउँदै विद्यार्थीहरूलाई पनि वृत्तचित्र बनाउन लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले तयार गरी प्रस्तुत गरेको वृत्तचित्रको निम्न आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

मूल्याङ्कनका आधारहरू
• उपयुक्त शीर्षक
• सूत्रको प्रयोग गरी दिइएको तथ्याङ्कलाई डिग्रीमा गणना

- स्पष्टता
- रङ वा सङ्केतको उचित प्रयोग

(ख) दिइएको जस्तै तालिका बनाएर विद्यार्थीहरूको बुझाइको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

निम्न अवस्थामा जनसङ्ख्याको आकार कस्तो हुन्छ ?

अवस्था	**जनसङ्ख्याको आकार**
बसाइँ सरेर जाने सङ्ख्यामा वृद्धि	छोडेर गएको ठाउँमा जनसङ्ख्याको आकार घट्ने

(ग) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. विभिन्न ठाउँमा मानिसहरूको सङ्ख्या किन घटीबढी भएको होला ?

२. अहिले बसोबास गर्नुभएको ठाउँमा तपाईं कति वर्षअगिदेखि बसोबास गर्दै आउनुभएको छ ?

६. थप सन्दर्भ सामग्री

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएको भिडियो सामग्री : https://youtu.be/RA0Ok94Q9aM

पाठ : २ जनगणनाको ऐतिहासिकता, परिचय र महŒव

पाठ : ३ जनसङ्ख्या तथ्याङ्कका स्रोतहरू

१.सिकाइ उपलब्धि

अनुमानित कार्यघण्टा : ४ घण्टा

पाठ्यक्रममा तोकिएको सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
• नेपालमा राष्ट्रिय जनगणनाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि बताउन र जनगणना प्रक्रिया उल्लेख गर्न • जनसङ्ख्या तथ्याङ्कका स्रोतहरू वर्णन गर्न	• राष्टिय जनगणनाको अवधारणा **बताउन** • राष्टिय जनगणनको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि **बताउन** • जनसङ्ख्या तथ्याङ्कका स्रोतहरू वर्णन गर्न

२. पाठ परिचय

नेपालमा जनगणनाको इतिहास	
क्रम	**जनगणना वर्ष**
पहिलो	वि.सं. १९६८
दोस्रो	१९७८
तेस्रो	१९८८
चौथो	१९९८
पाँचौ	२००९/२०११
छैटौं	२०१८
सातौं	२०२८
आठौं	२०३८
नवौं	२०४८
दसौं	२०५८
एघारौं	२०६८
बाह्रौं	२०७८

जनसङ्ख्यासम्बन्धी विभिन्न तथ्य तथा तथ्याङ्क हुन्छन् । जस्तै जन्म, मृत्यु, बसाइँसराइको अवस्था, वैवाहिक अवस्था, पेसा व्यवसाय आदि । जनसङ्ख्यासम्बन्धी यी तथ्य र तथ्याङ्क विभिन्न स्रोतबाट लिन सकिन्छ । सामान्यतः जनसङ्ख्या तथ्याङ्कका मुख्य स्रोतमा जनगणना, सर्वेक्षण, पञ्जीकरण, अभिलेख आदि रहेका छन् ।

सामान्य अर्थमा जनगणना भनेको जन अथवा मानिसको गणना गर्ने कार्य हो । देशको योजनाबद्ध विकासका लागि सामाजिक, आर्थिक तथा जनसाङ्ख्यिक विवरणको ठुलो महŒव हुन्छ । जनगणनाबाट प्राप्त तथ्याङ्कले देशमा विभिन्न प्रकारका नीति तथा योजना बनाउन तथा अनुसन्धानका लागि धेरै नै मदत पुऱ्याउँछ । यसरी हामीलाई हाम्रो सामाजिक, आर्थिक, जनसाङ्ख्यिक अवस्थाको विविध पक्षका बारेमा जनगणनाबाट जानकारी प्राप्त हुन्छ । जनगणना एक बृहत् एवम् महŒवपूर्ण कार्य हो । यसमा देशभित्रका सम्पूर्ण व्यक्ति तथा परिवारहरूको घरदैलोमा पुगेर सम्पूर्ण पारिवारिक एवम् व्यक्तिगत विवरण सङ्कलन गरिन्छ ।

नेपालमा वि.सं. १९६८ देखि जनगणना कार्य सुरु गरिएको हो । पहिलो जनगणनापछि नेपालको जनसङ्ख्या निरन्तर बढ्दो क्रममा रहेको छ । वि.सं. २०६८ सम्ममा नेपालमा ११ ओटा जनगणना पूरा भइसकेका छन् । वि.सं. २०७८ को जनगणना नेपालको बाह्रौं जनगणना हो । यस जनगणनाको प्रारम्भिक प्रतिवेदनले पनि नेपालको जनसङ्ख्या बढेको देखाएको छ ।

विश्वमा इसापूर्व ४००० मा बेबिलोनियाबाट जनगणनाको सुरुआत भएको मानिन्छ । जनगणना लिने प्रक्रियाको औपचारिक सुरुआत सन् १६६५ मा क्यानडाको क्युवेक र नोभा स्कोटियाबाट भएको मानिन्छ । विश्वमा व्यवस्थित र वैज्ञानिक तरिकाले जनगणना लिने कामको सुरुआत भने दोस्रो विश्वयुद्धपछि मात्र भएको हो ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

जनगणनाको अर्थ लेखिएको शब्दपत्ती, नेपालको जनगणना इतिहास झल्कने तालिका, भित्तेपात्रो, जनगणना प्रक्रिया लेखिएको फ्लोचार्ट, जनगणनाका विधि लेखिएको चार्ट, जनगणनाको महŒव लेखिएको चार्ट, व्यक्तिगत घटना दर्ता (पञ्जीकरण) झल्कने चित्र, विद्यार्थीहरूको व्यक्तिगत विवरण भरिएको रजिस्टर आदि ।

४.सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १ : कक्षामा रहेका जम्मा विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या एक दुई भनी गणना गर्ने र विद्यार्थीहरूको विवरण यसरी पनि पत्ता लगाउन सकिने सम्बन्धमा चर्चा गर्नुहोस् । जनसङ्ख्यासम्बन्धी विभिन्न तथ्याङ्क पत्ता लगाउनका लागि यो पनि एउटा विधि भएको कुरा बताउने । जनसङ्ख्यासम्बन्धी यो विधि जस्तै अन्य विधि पनि भएको कुरा जानकारी गराउने । यसरी जनसङ्ख्यासम्बन्धी विवरण पत्ता लगाउने यस्तो तरिका वा विधिलाई नै तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत भनिने कुरा बताइदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : जनसङ्ख्या तथ्याङ्कका मुख्य स्रोतहरू (जनगणना, पञ्जीकरण र अभिलेख) लाई चार्टमा प्रस्तुत गर्दै ती स्रोतहरूका सम्बन्धमा उदाहरणसहित थप प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ : विद्यार्थीहरूलाई आफ्ना परिवारका सदस्यहरूका सन्दर्भमा निम्न विवरणलाई उदाहरणमा देखाए जसरी भर्न लगाउनुहोस् ।

क्र.स.	परिवारका सदस्यको नाम	आफूसँगको नाता	उमेर	लिङ्ग	काम
१	सृष्टि सोरेन	आफैँ	१२ वर्ष	छोरी	अध्ययन
२					
३					

क्रियाकलाप ४. तालिका भरिसकेपछि तालिकाबाट परिवारसँग सम्बन्धित विवरण प्राप्त गरे जस्तै देशका सबै जनताको विवरण प्राप्त गर्न सञ्चालन गरिने कार्यक्रम जनगणना हो भनी प्रस्ट पार्ने । यसका लागि कक्षाभरका विद्यार्थीहरूलाई उदाहरण मानेर नमुना जनगणनासमेत गराउन सकिन्छ ।

क्रियाकलाप ५. विद्यार्थीहरूलाई निम्नानुसारको विवरण खोजी गरी भर्ने कार्य दिनुहोस् । शिक्षकले सो विवरण लिने विधिलाई जनगणनासँग तुलना गर्नुहोस् ।

क्र.स.	शिक्षकको नाम	उमेर	लिङ्ग	विवाह गरे नगरेको
१				
२				
३				

क्रियाकलाप ६. दिइएको लिङ्कमार्फत जनगणनाको इतिहास झल्कने भिडियो प्रस्तुत गर्दै नेपाल र विश्वमा जनगणनाको इतिहास र विकासक्रमका सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् ।

https://www.youtube.com/watch?v=PAO5diKVos8

क्रियाकलाप ७. विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा उनीहरूको समूह बनाउनुहोस् । उनीहरूलाई कक्षाका विद्यार्थीहरूको ठेगाना, लिङ्ग, उमेर र जातका आधारमा विवरण तयार पार्न लगाउनुहोस् । यसपछि जनगणना प्रक्रियाको फ्लो चार्ट देखाउँदै जनगणनासँग मिल्दोजुल्दो प्रक्रिया अपनाएर सर्वेक्षण गर्न सहयोग गर्नुहोस् । विद्यार्थीहरूले सङ्कलन गरेको विवरणलाई सम्पादन, प्रस्तुतीकरण र प्रकाशनका लागि आवश्यक सुझावसहित गृहकार्य दिनुहोस् ।

परिवारको विवरण भर्ने फारम

क्र.स.	विद्यार्थीको नाम	ठेगाना	उमेर	लिङ्ग	जात
१					
२					
३					

क्रियाकलाप ८.जनगणना गर्न अपनाइने ३ ओटा विधिहरूलाई चार्टमा देखाउँदै विद्यार्थीहरूलाई भूमिका निर्वाह विधि अपनाएर ३ ओटा विधिका सम्बन्धमा स्पष्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप ९. विद्यार्थीहरूलाई जन्मदर्ता प्रमाणपत्र वा त्यसको चित्र देखाउँदै उनीहरूको जन्मदर्ताका सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् । जन्मदर्ता प्रमाणपत्र बनाउने प्रक्रियाका सम्बन्धमा विद्याथीहरूसँग छलफल गर्नुहोस् । जन्म भएपछि जन्मदर्ता बनाए जस्तै मृत्यु हुँदा मृत्यु दर्ता, विवाह हुँदा विवाह दर्ता, बसाइँसराइ गरेपछि बसाइँसराइ प्रमाणपत्रलाई उदाहरण दिँदै र कुनै एकको प्रदर्शनसमेत गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप १०.हाम्रो जीवनका महŒवपूर्ण घटनाका सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् र हाम्रो जीवनका केही *(जन्म, विवाह, सम्बन्ध विच्छेद, बसाइँसराइ तथा मृत्यु)* महŒवपूर्ण घटनाहरू दर्ता गर्ने प्रक्रियालाई पञ्जीकरण भनिने कुरा प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ११. जन्मदर्ता नभए के हुन्छ होला भनी सोच्न समय दिँदै पञ्जीकरणको महŒवका सन्दर्भमा चर्चा गर्नुहोस् तथा नेपालमा पञ्जीकरणको सुरुआतका सन्दर्भमा पनि प्रस्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप १२. विद्यालयमा रहेको विद्यार्थी रेकर्ड रजिस्टर देखाउँदै यसमा भएका सूचना तथा जानकारी तथ्याङ्कका स्रोतहरू हुन् र यस्ता स्रोतहरूलाई अभिलेख भनिन्छ भन्ने सन्दर्भमा छलफल गर्दै निष्कर्ष प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

५.मूल्याङ्कन

(क) निम्न आधारमा विद्यार्थीहरूले गरेको सामुहिक कार्यको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

- विषयवस्तुको ज्ञान
- सक्रिय सहभागिता
- सहकार्य सिप
- प्रस्तुतीकरण

(ख) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. नेपालमा पञ्जीकरण कहिलेबाट सुरु भएको हो ?

२. विद्यालयको भर्ना अभिलेखबाट के जानकारी पाइन्छ ?

३. कक्षाका साथीमध्ये कस कसको जन्मदर्ता बनाएको छैन ? सोधेर लेख्नुहोस् ।

६. थप सन्दर्भ सामग्री

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएको भिडियो सामग्री : https://youtu.be/0uJgrKLJJqs

पाठ : ४

नेपालको जनसङ्ख्याको अवस्था

१.सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टाः २ घण्टा**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
नेपालको जनसाङ्ख्यिक अवस्थालाई तालिका, चार्ट वा रेखाचित्रमा प्रस्तुत गर्न	• नेपालको जनसाङ्ख्यिक अवस्था पत्ता लगाउन • विभिन्न क्षेत्रको जनसङ्ख्यालाई तालिका, चार्ट वा रेखाचित्रमा प्रस्तुत गर्न

२. पाठ परिचय

हरेक ठाउँमा निरन्तर जनसङ्ख्या परिवर्तन भइरहन्छ । हाम्रो विद्यालयमा हुने विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या हरेक वर्ष एकै हुँदैन । हामी बसेको ठाउँको जनसङ्ख्या पनि सधैँ उति नै हुँदैन । ठिक यसरी नै देशको जनसङ्ख्या पनि हरेक दिन र समयमा घटबढ भइरहेकै हुन्छ । तसर्थ जनसङ्ख्यालाई गतिशील विषयवस्तु मानिन्छ ।

कुनै भौगोलिक क्षेत्रभित्र बसोबास गर्दै आएका व्यक्तिहरूको कुल सङ्ख्यालाई त्यस क्षेत्रको जनसङ्ख्याको आकार भनिन्छ । त्यसैले नेपालभित्र बसोबास गर्दै आएका मानिसहरूको सङ्ख्या नै नेपालको जनसङ्ख्याको आकार हो । नेपालको जनसङ्ख्याको आकार विगतदेखि नै निरन्तर रूपमा बढ्दै आएको छ ।

वि.सं. १९६८ मा नेपालको जनसङ्ख्या ५६ लाख ३८ हजार ७ सय ४९ मात्र थियो । यसको १०० वर्षपछि २०६८ मा नेपालको जनसङ्ख्याको आकार बढेर २ करोड ६४ लाख ९४ हजार ५ सय ४ पुगेको छ । यसरी हेर्दा १०० वर्षको यस अवधिमा नेपालमा २ करोड ८ लाख ५५ हजार ७ सय ५५ जनसङ्ख्या बढेको छ । वि.सं. २०७८ को जनगणनाको प्रतिवेदनले नेपालको कुल जनसङ्ख्या २ करोड ९१ लख ६४ हजार ५ सय ७८ रहेको जनाएको छ । जसमध्ये पुरुषको सङ्ख्या १ करोड ४२ लाख ५३ हजार ५ सय ५१ र महिलाको सङ्ख्या १ करोड ४९ लाख ११ हजार २७ रहेको छ ।

जनसङ्ख्या बढ्ने प्रक्रियालाई जनसङ्ख्या वृद्धि भनिन्छ । प्रति १ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफलमा बसोबास गरेका मानिसहरूको कुल जनसङ्ख्यालाई जनघनत्व भनिन्छ । वि.सं. २०६८ को जनगणना प्रतिवदनले नेपालको जनघनत्व १८० प्रति वर्ग वि.मी. रहेको जनाएको छ । वि.सं. २०७८ को जनगणनाअनुसार नेपालको जनघनत्व १९८ वर्ग किमी. रहेको जनाएको छ । यस पाठमा नेपालको जनसङ्ख्याको लिङ्ग, भौगालिक क्षेत्र, साक्षरता र जनघनत्व आदिका आधारमा गरिएको वर्गीकरणको चर्चा गरिएको छ । यससँगै यस पाठले विद्यार्थीहरूलाई जनसङ्ख्यासम्बन्धी विभिन्न तथ्यलाई तालिका, चार्ट वा रेखाचित्रमार्फत प्रस्तुत गर्ने उद्देश्यसमेत राखेका कारण सोहीअनुरूप गर्नु प्रभावकारी हुन्छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

ठुलो र सानो जनसङ्ख्या आकार झल्कने चित्र, लिङ्ग र भौगोलिक क्षेत्रअनुसार जनसङ्ख्या विभाजन गरिएको तालिका, चार्ट, धेरै जनसङ्ख्या भएको र कम जनसङ्ख्या भएको झल्कने चित्र आदि ।

४.शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १. ठुलो र सानो जनाउने जनसङ्ख्याको चार्ट वा चित्र देखाउँदै जनसङ्ख्याको आकारका सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् । यसका लागि काठमाडौँ जिल्लाको जनसङ्ख्या र मनाङको जनसङ्ख्यालाई उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

क्रियाकलाप २. विद्यार्थीहरूको कक्षाकोठामा विगत केही दिनको विद्यार्थी हाजिरीको रेकर्डका आधारमा उपस्थितिको अवस्थाका सन्दर्भमा छलफल गर्दै जनसङ्ख्याको आकारमा हुने परिवर्तनको अवधारणाका सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३. नेपालको २०५८, २०६८ र २०७८ मा भएको जनसङ्ख्याको आकार र वृद्धि प्रतिशत लेखिएको तालिका र सामान्य स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गर्दै सो तालिकाबाट नेपालको जनसङ्ख्या वृद्धिको अवधारणाका सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् तथा स्तम्भचित्र बनाउने विधिका सम्बन्धमा समेत छलफल गर्दै थप प्रस्ट पार्ने ।

स्तम्भ चित्रको नमुना

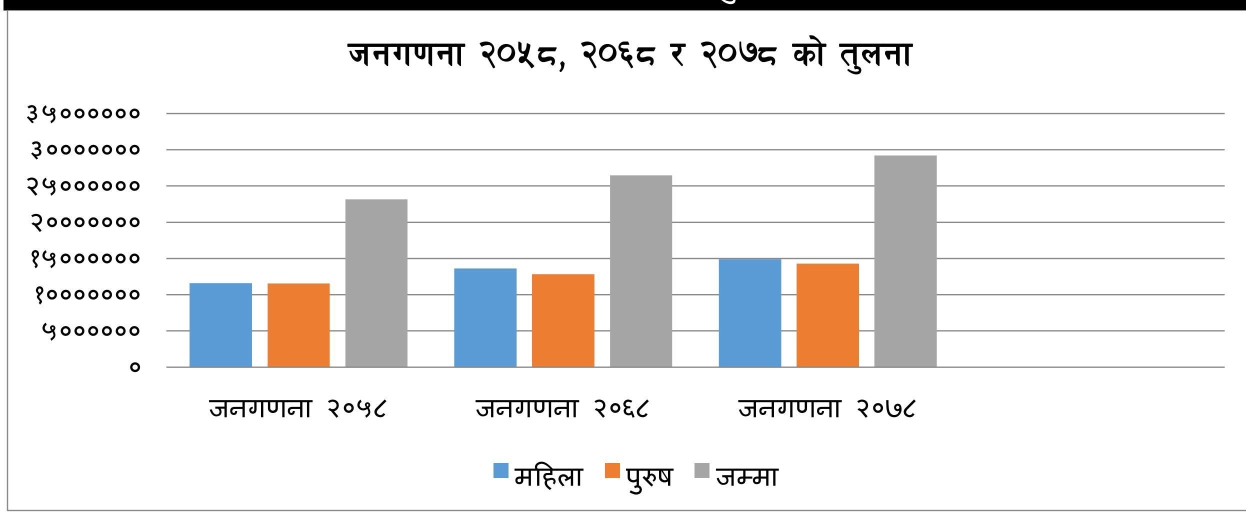

क्रियाकलाप ४ : कक्षामा भएका विद्यार्थीहरूको उमेर, लिङ्ग, जाति, धर्म, परिवारको पेसा, भाषा आदिका सन्दर्भमा छलफल गर्दै जनसङ्ख्याको बनोटका सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ५ : नेपालको नक्सा देखाउँदै देशमा भएका मानिसको उमेर, लिङ्ग, भौगोलिक क्षेत्र, साक्षरता र जनघनत्व जस्ता पक्ष जनसङ्ख्याका पक्ष भएको कुरा स्पष्ट पार्दै यीमध्ये कुनै एक पक्षलाई तालिका र वृत्तचित्रमा देखाउँदै वृत्तचित्र बनाउने आधारभूत तरिकाको चर्चा गर्नुहोस् र थप प्रस्ट पार्ने ।

वृत्तचित्रको नमुना

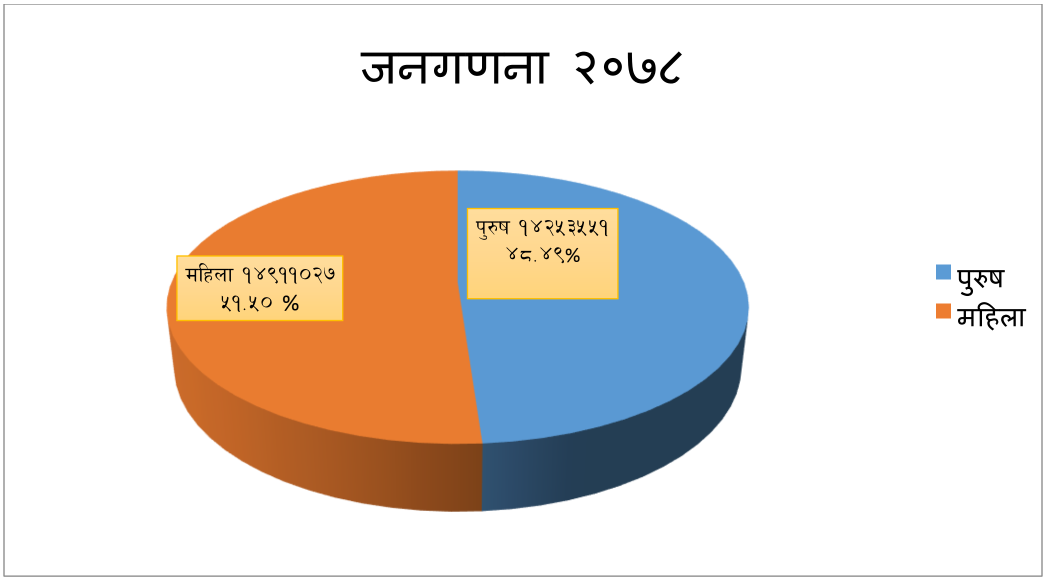

क्रियाकलाप ६ : कक्षामा भएका छात्रछात्राको अनुपातको प्रयोगात्मक रूपमा गणना गर्दै लैङ्गिक अनुपातको अवधारणा प्रस्ट पार्ने ।

सूत्र

लैङ्गिक अनुपात= $\frac{\text{पुरुषको सङ्ख्या}}{\text{पुरुषको सङ्ख्या}}$ X १००

क्रियाकलाप ७ : लिङ्गका आधारमा नेपालको पछिल्लो जनगणनाअनुसारको जनसङ्ख्यालाई तालिकामा प्रस्तुत गर्दै प्रयोगात्मक रूपमा लिङ्ग अनुपातको गणना गरेर देखाउने ।

क्रियाकलाप ८ : भौगोलिक क्षेत्र (हिमाल, पहाड र तराई) अनुसार पछिल्लो जनगणनाको जनसङ्ख्याको आकार र जनसङ्ख्या प्रतिशतलाई तालिकामा प्रस्तुत गर्दै जनसङ्ख्या आकारलाई स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरेर विद्यार्थीसँग अन्तरक्रिया गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ९ :. विद्यार्थीहरूको छिमकीको शैक्षिक अवस्थाका सन्दर्भमा छलफल गर्दै साक्षर र निरक्षर छुट्याउने आधार (पढाई, लेखाई, सामान्य गणितीय सिप र डिजिटल क्षमता) तथा साक्षरताको अवधारणा प्रस्ट पार्ने ।

क्र.स.	छिमेकीको नाम	साक्षर	निरक्षर
१	हरिनारायण यादव		

क्रियाकलाप १० : .साक्षरताका आधारमा नेपालको पछिल्लो जनगणनाअनुसारको जनसङ्ख्यालाई तालिकामा प्रस्तुत गर्दै साक्षरता दरको अवस्थाबारे छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ११ : .कक्षाकोठालाई ४ वर्ग कि.मी मानेर त्यहाँ भएको विद्यार्थी सङ्ख्यालाई जनसङ्ख्या मान्दै जनघनत्व निकाल्न लगाउनुहोस् तथा देशको जनघनत्वको अवधारणालाई यसै उदाहरणमा छलफल गरी प्रस्ट पार्ने ।

जस्तै, कक्षा ६ को कक्षाकोठामा जम्मा ४० जना विद्यार्थी रहेछन् भने सो कक्षाकोठाको जनघनत्व ४० भागा ४ बराबर १० जना प्रतिवर्ग किलोमिटर भयो ।

क्रियाकलाप १२ : मानिस धेरै र थोरै भएको झल्कने चित्र प्रस्तुत गर्दै छलफल गर्नुहोस् । अब विद्यार्थीको उचित धारणालाई समर्थन गर्दै राम्रो सेवा सुविधा, धेरै अवसर, उपयुक्त हावापानी भएका ठाउँमा जनघनत्व धेरै र ती पक्ष नभएका ठाउँमा जनसङ्ख्या कम हुने कुरा प्रस्ट पार्ने ।

५. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीको आआफ्नो परिवारका सदस्यको लिङ्ग अनुपात निकाल्न लगाउनुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूले गणना गरेको जनघनत्वको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूलाई भागोलिक क्षेत्रअनुसारको जनसङ्ख्या प्रतिशतलाई वृत्तचित्रमा देखाउन लगाउनुहोस् र मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(घ) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. जनघनत्व भनेको के हो ?

२. विद्यालयका छात्र र छात्रा विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या तालिकामा देखाउँदै लैङ्गिक अनुपात निकाल्नुहोस् ।

३. नेपालको पछिल्लो जनसङ्ख्या लेख्नुहोस् ।

६. थप सन्दर्भ सामग्री

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएको भिडियो सामग्री : https://youtu.be/3KEKJs4Wmw4

पाठ : ५ जनसङ्ख्या व्यवस्थापन

पाठ : ६ जनसङ्ख्या व्यवस्थापन र स्थानीय निकायको भूमिका

१.सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : ४**

पाठ्यक्रममा निर्धारित सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको परिचय र महŒव वताई व्यवस्थापनका उपायहरू उल्लेख गर्न	• जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको परिचय दिन • जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको महŒव **बताउन** • जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका उपाय उल्लेख गर्न • जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकार र सङ्घसंस्थाको भूमिका खोजी गर्न

२. पाठ परिचय

व्यवस्थापन शब्दले कुनै पनि कुरालाई व्यवस्थित गर्नु वा मिलाउनु भन्ने जनाउँछ । यसरी हेर्दा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको अर्थ कुनै पनि ठाउँको जनसङ्ख्यालाई व्यवस्थित गर्नु भन्ने बुझिन्छ । जनसङ्ख्या भनेको मानिसको सङ्ख्या हो । यही मानिसको सङ्ख्यालाई व्यवस्थित तरिकाले मिलाउने कामलाई सामान्य अर्थमा जनसङ्ख्या व्यवस्थापन भनिन्छ ।

कुनै पनि देशको जनसङ्ख्या आफैँमा कहिल्यै पनि बढी वा कम हुँदैन । देशको जनसङ्ख्या बढी वा कम भन्ने कुरा सो देशमा जनसङ्ख्याका लागि पुग्दो खाद्यान्न उत्पादन, रोजगारीको अवसर, वस्तु तथा सेवाको उत्पादनलगायत शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार जस्ता सुविधा छन् कि छैनन् भन्ने कुराले निर्धारण गर्छ । त्यस्ता सेवा तथा सुविधालाई हामी स्रोत साधन भन्छौँ । कुनै देशमा भएको स्रोत र साधन कम छ भने अत्यन्तै थोरै जनसङ्ख्या पनि सो देशका लागि समस्या बन्न पुग्छ भने पर्याप्त स्रोतसाधन भएका देशका लागि धेरै जनसङ्ख्या भएर पनि कुनै समस्या भएको देखिँदैन । तसर्थ जनसङ्ख्या व्यवस्थापन भनेको देशमा भएको साधन स्रोतको अनुपातमा जनसङ्ख्याको आकार निर्धारण गर्ने प्रक्रिया हो ।

जनसङ्ख्या व्यवस्थापन हरेक मुलुकका लागि आवश्यक कुरा हो । तर उचित तरिकाले जनसङ्ख्या व्यवस्थापन गर्नु हरेक मुलुकका लागि उत्तिकै चुनौतीपूर्ण कार्य हो । किनकि जनसङ्ख्या व्यवस्थापन गर्ने कार्य कुनै मुलुकले चाहनेबित्तिकै हुने कुरा हैन । यसका लागि राज्यको हरेक तह, स्थानीय निकाय, समुदाय, सरकारी र गैह्र सरकारी निकाय सबैले उत्तिकै जिम्मेवारपूर्ण भूमिका खेल्नु**पर्छ** ।

हाम्रो देशको सन्दर्भमा पनि माथि भनिएका यी सबै पक्ष प्रभावकारी रूपमा संलग्न भएमा मात्र जनसङ्ख्या व्यवस्थापन सम्भव हुन सक्छ । यस पाठले जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको अवधारणा, जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको महŒव, जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका उपायहरू तथा नेपालमा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका लागि स्थानीय सरकार र अन्य सङ्घसंस्थाहरूको भूमिका समेटेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्रीहरू

जनसङ्ख्या व्यवस्थापन झल्कने फोटो तथा चार्ट, जनसङ्ख्याको महŒव झल्कने चार्ट, जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका उपायहरू लेखिएको चार्ट, स्थानीय सङ्घसंस्था झल्कने चित्र वा भिडियो आदि ।

लिङ्क : https://www.youtube.com/watch?v=50nPYH4D580

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १ : एउटै कक्षाकाठामा धेरै विद्यार्थी हुँदा पर्ने समस्या, कक्षाकोठामा बेन्च डेक्स कम हुँदा पर्ने समस्या र विद्यालयमा अति नै थोरै विद्यार्थी भएमा पर्ने समस्याका सन्दर्भमा छलफल गर्दै जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको अवधारणालाई स्पष्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २ : कक्षाकोठामा भएको डेक्सबेन्चको अवस्थालाई स्रोत साधनका रूपमा तुलना गर्दै जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको महŒवका बुँदा लेखिएको मेटाकार्ड देखाएर हरेक बुँदा (वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्न, आर्थिक विकासमा टेवा दिन, गुणस्तरीय जीवन व्यवस्थापन गर्न, आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न) लाई उपयुक्त उदाहरणसहित प्रस्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप ३ : दिइएको चार्ट प्रस्तुत गर्दै जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा जनसङ्ख्याको आकार र साधन स्रोतको उपलब्धता तथा उपयोगका सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् ।

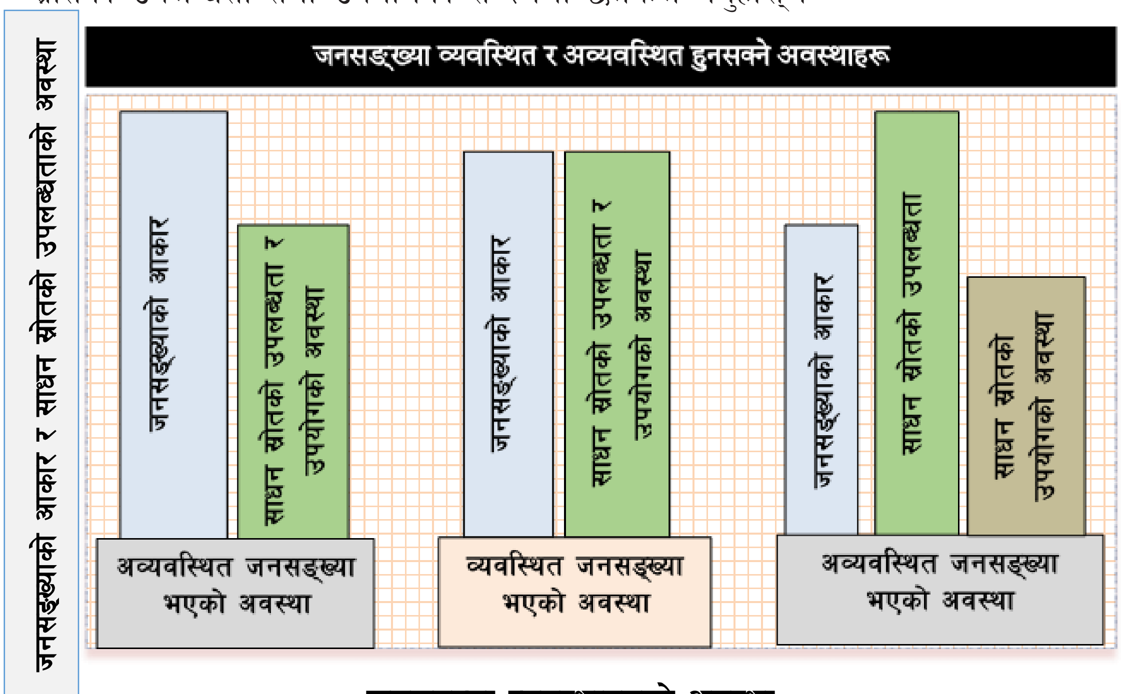

जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको अवस्था

क्रियाकलाप ४ : गाउँ र सहरको जनसङ्ख्याको आकारसँग सम्बन्धित घटना संलग्न गरी जनसङ्ख्या व्यवस्थापन हुन किन कठिनाइ भएको होला भन्ने सन्दर्भमा छलफल गर्दै स्वास्थ्य सेवाको अभाव, लैङ्गिक विभेद, बालविवाह, अशिक्षा, आर्थिक विभेद जस्ता पक्षलाई बोर्डमा टिपोट गरेर जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा परेको बाधाका सन्दर्भमा कुनै घटना प्रस्तुत गर्दै प्रस्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप ५ : जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका उपायहरू लेखिएको चार्टलाई कक्षाकोठाभित्र वा बाहिरको कुनै भित्तामा टाँस्ने । विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । हरेक समूहको कुनै एक जना विद्यार्थीलाई टिपोटकर्ताका रूपमा छनोट गर्न भन्नुहोस् । बाँकी साथीहरूलाई चार्टमा लेखिएको उपायहरू अध्ययन गरी सम्झनाका आधारमा साथीलाई भन्न लगाउनुहोस् । सबैभन्दा पहिला लेखेर सक्ने समूहलाई विजयी घोषणा गर्नुहोस् र टिपेका कुरा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६ : विद्यार्थीहरूको समुदायमा भएका स्थानीय सङ्घसंस्थाहरूका सन्दर्भमा छलफल गर्दै विद्यालय, बालक्लब, आमा समूह, गाउँ वा नगरपालिका कार्यालय झल्कने चित्र तथा भिडियो प्रस्तुत

गर्नुहोस् र ती संस्थाले जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा गरेका कार्यलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्दै ती बुँदाका सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् र विद्यार्थीलाई निष्कर्ष बताइदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ७ : नजिकै भएको कुनै जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा क्रियाशील सङ्घसंस्थाको भ्रमण गराई वा ती संस्थाबाट स्रोत व्यक्तिलाई कक्षाकोठामा आमन्त्रण गरी ती संस्थाले जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका क्षेत्रमा गरेका कार्यहरूका सन्दर्भमा अन्तरक्रिया गराउनुहोस् र छोटो विवरण तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ८ : जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा विद्यार्थीले खेल्नसक्ने भूमिका विषयमाका वक्तृत्वकला प्रतियोगिता गराउनुहोस् ।

५.मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीले गरेको वक्तृत्वकला प्रतियोगितालाई निम्न आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

वाकपटुता, तर्कशीलता, निडरता, प्रस्तुति शैली, विषयवस्तुको प्रचुर्यता आदि ।

(ख) निम्नलिखित प्रश्नमा आधारित भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

१. जनसङ्ख्या व्यवस्थापन भनेको के हो ?

२. स्थानीय सङ्घसंस्थाको नाम लेख्नुहोस् ।

३. तपाईंको विद्यालयले जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा गरेको कार्य खोजी गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

६. थप सन्दर्भ सामग्री

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएको भिडियो सामग्री :
https://youtu.be/K131wXmLcQI
https://youtu.be/tNELU4ylUl4

एकाइ ९ अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र सहयोग

१.एकाइगत सिकाइ उपलब्धि

- नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र सहयोगको परिचय दिन र महŒव तथा छिमेकी देशसँगको आपसी सहयोग र सम्बन्ध उल्लेख गर्न
- सूचना प्रविधिको परिचय दिन र उचित प्रयोग गर्न
- समसामयिक गतिविधि र घटना सङ्कलन गरी त्यसको प्रभाव बताउन

२. एकाइ परिचय

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको सर्वप्रथम **बेलायत**सँग दौत्य सम्बन्ध कायम भएपछि सुरुआत भएको थियो । अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध भनेको छिमेकी देश र दौत्यसम्बन्ध कायम भएका देश र अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठनहरूसँगको आपसी सहयोग, समर्थन र आपसी हितको विषयमा स्थापित हुने सम्बन्ध हो । अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध द्विपक्षीय र वहुपक्षीय हुन्छ । यस एकाइमा सिकारुमा नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध, छिमेकी देश र मित्र देशसँग नेपालको सम्बन्ध र सहयोगको परिचय र महŒव बोध हुने अपेक्षा गरिएको छ । अहिलेको समय सूचना र प्रविधिको समय हो । सूचना प्रविधिको जानकारी विना विश्वमा भइरहेका गतिविधि र घटनासँग अद्यावधिक हुन नसकिने हुँदा सिकारुहरूमा विद्यालय तहदेखि सूचना प्रविधिको जानकारी हुन आवश्यक छ । यसै कुरालाई मध्यनजर राखी सूचना प्रविधिसँग परिचित हुन र सूचना प्रविधिका विभिन्न साधन र माध्यमहरूको समुचित प्रयोग गर्न सिकाउनु पनि यस एकाइको उद्देश्य रहेको छ । त्यसैगरी समसामयिक घटना र यसले समाजमा पारेका प्रभावलाई बुझी आफूलाई सामाजिक समायोजनका लागि तयारी गराउन पनि यस एकाइको महŒवपूर्ण भूमिका रहने हुँदा यिनै विषयवस्तुलाई सहजीकरण गर्ने प्रक्रिया र मूल्याङ्कन विधिसँग परिचित गराउने पनि यस एकाइको लक्ष्य रहेको छ ।

३. विषयवस्तु, सामग्री र समय विभाजनसम्बन्धी विवरण

पाठ	पाठको नाम	सिकाइ उपलब्धि	शैक्षणिक सामग्री	अनु. का. घ.
१.	नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध	नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र सहयोगको अवस्था जानकारी लिई उल्लेख गर्न	– सहयोग र सम्बन्धको विभिन्न अवस्था झल्कने चित्र – मानविय सम्बन्धको दायरा झल्कने चार्ट – पञ्चशीलको सिद्धान्त उल्लेखित मेटाकार्ड नेपाललाई सहयोग गर्ने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाको सूची आदि	२
२	नेपालको विकासमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग	नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र सहयोगको परिचय दिन र महŒव बताउन तथा छिमेकी देशसँगको आपसी सहयोग र सम्बन्ध उल्लेख गर्न	– विश्वको राजनीतिक नक्सा – एटलस – नेपाललाई सहयोग गर्ने देशका झन्डा – नेपाललाई सहयोग गर्ने विभिन्न देश र संस्थाको नाम र तिनले गरेको सहयोग भल्कने चित्र फोटो, भिडियो तथा सूची	३

३	सूचना प्रविधि	सूचना प्रविधि (इन्टरनेट, गुगल, इमेल, स्काइप, फेसबुक, म्यासेन्जर) को परिचय र उचित प्रयोग	– विभिन्न प्रकारका सूचना प्रविधिका सामग्रीहरूको चित्र, फोटो, भिडियो – सूचना प्रविधिका वास्तविक सामग्रीहरू जस्तै : कम्प्युटर, मोबाइल, ट्याबलेट आदि ।	३
४	सामाजिक सञ्जालको उचित प्रयोग	सूचना प्रविधिको परिचय दिन र उचित प्रयोग गर्न	- सामाजिक सञ्जालको विभिन्न लोगो वा चित्र - सामाजिक सञ्जालको दुरूपयोगका केसहरू - साइबर अपराध झल्कने चित्र वा फोटा - सामाजिक सञ्जालसँग सम्बन्धित भिडियोहरू	२
५	समसामयिक घटना	समसामयिक गतिविधि र घटनाहरू सङ्कलन गरी त्यसको प्रभाव बताउन	- पत्रपत्रिका, म्यागाजिन - बुलेटिन बोर्ड - समसामयिक गतिविधि झल्कने चित्र, फोटा र अडियो र भिडियोहरू - रेडियो, टेलिभिजन.	२

पाठ १ : नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध

अनुमानित कार्यघण्टा : २

१. सिकाइ उपलब्धि

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत विशिष्ट उद्देश्य
नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र सहयोगको अवस्था जानकारी लिई उल्लेख गर्न	अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको अवधारणा बताउन

२. पाठ परिचय

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धले विश्वका विभिन्न मित्र राष्ट्र, छिमेकी देश र विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाबिचको आपसी सहयोग र सम्बन्धलाई जनाउँछ । नेपालको छिमेकी देशहरू भारत, चीनसँग असल छिमेकीको सम्बन्ध रही आएको छ भने विभिन्न मित्र राष्ट्रहरू जस्तै जापान, अमेरिका, **बेलायत** आदिसँग पनि असल र सहयोगात्मक सम्बन्ध विद्यमान छ । त्यस्तै विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूले पनि नेपालको साक्षरता, चेतना जागरण र पूर्वाधार विकासका विभिन्न क्षेत्रमा सहयोग गर्दै आएका छन् । यस पाठमा यिनै विषयवस्तुमा केन्द्रित रही छलफल गरिने छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

सहयोग र सम्बन्धको विभिन्न अवस्था झल्कने चित्र, मानवीय सम्बन्धको दायरा झल्कने चार्ट, पञ्चशीलको सिद्धान्त उल्लेखित मेटाकार्ड, नेपाललाई सहयोग गर्ने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाको सूची आदि

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १ : अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध भनेको के हो भनी विद्यार्थीका धारणा व्यक्तिगत रूपमा लेख्न लगाउने, विद्यार्थीलाई जोडी जोडीमा विभाजन गरी अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सम्बन्धमा अगि तयार पारेको व्यक्तिगत विचारलाई जोडी जोडीमा छलफल गरी एउटै विचार तयार पार्न लगाउनुहोस् र केही जोडीका विचारहरू कालो/सेतोपाटीमा टिप्दै जाने र शिक्षकले ती विचारलाई समेट्दै अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको अवधारणा स्पष्ट पारिदिने ।

क्रियाकलाप २ : एकाइ परिचय खण्डमा उल्लेखित विभिन्न चित्रमा छलफल गरी अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको परिचय र महŒव उल्लेख गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ : नेपालको परराष्ट्र नीतिका आधारहरू उल्लेखित चार्ट प्रदर्शन गरी परराष्ट्र नीतिका आधार स्पष्ट पार्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४ : पञ्चशीलको सिद्धान्त भनेको के हो र पञ्चशिलमा कुन कुन पक्षहरू पर्छन् भन्ने सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूलाई अनुमान गर्न लगाउने, उनीहरूमा अनुमानमा मिल्दा पक्षहरूलाई समेट्दै पञ्चशीलका सिद्धान्त र पञ्चशीलका सिद्धान्तको सामान्य अवधारणा र पक्षहरू अवगत गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ५ : नेपाललाई सहयोग गर्ने विभिन्न मित्र राष्ट्रहरू र अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाको नाम पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् र शिक्षकले कालो/सेतोपाटीमा टिप्दै जाने र शिक्षकले विभिन्न सहयोगी देश र सङ्घसंस्थाको सूची प्रदर्शन गरी छलफल गराउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६ : सार्कको लोगो प्रस्तुत गर्दै विद्यार्थीहरूलाई सो सङ्ठगनको सामान्य जानकारी र स्थापनाको औचित्य प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ७ : विभिन्न देशहरूमा राजदुतावास स्थापना गरिनुका कारणहरू के हुन सक्छन् भनी समूहमा छलफल गरी समूहको निचोड प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ८ : नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको सुरुआत भएको देश र त्यो देशपछि अरू देशहरूमा पनि सम्बन्ध बिस्तारको चर्चा गर्दै हालसम्म नेपालको दौत्य सम्बन्ध कायम भएको अन्तिम देशको समेत जानकारी प्रदान गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ९ : नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको फाइदा सम्बन्धमा समूहमा छलफल गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन/प्रतिविम्बन

(क) विद्यार्थीहरूलाई प्रश्न बल क्रियाकलापमार्फत अगाडि पढिएका विषयवस्तुमा आधारित रही प्रश्नहरू सोध्न र बल प्राप्त गर्नेले उत्तर दिन लगाई पालैपालो यो क्रियाकलापबाट सिकाइ अवस्थाको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

जस्तो सुरुमा शिक्षकले अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध भनेको के हो ? भनी प्रश्न गर्नुहोस् र बल कुनै विद्यार्थीलाई पास गर्नुहोस् । बल प्राप्त गर्ने विद्यार्थीले सो प्रश्नको उत्तर दिई अर्को प्रश्न सोध्ने जस्तै पञ्चशीलको कुनै एक सिद्धान्त भन्नुहोस । अव बल अर्को कुनै एक जना विद्यार्थीलाई फ्याँक्न भन्नुहोस् । अब बल पाउनेले पञ्चशीलको कुनै एक सिद्धान्त भन्नुपर्ने छ । यसैगरी पालैपालो बल पास गरी प्रश्नोत्तर क्रियाकलापलाई अगाडि बढाउने ।

पाठ २ नेपालको विकासमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : ३**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	**पाठगत सिकाइ उपलब्धि**
नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र सहयोगको परिचय दिन र महŒव बताउन तथा छिमेकी देशसँगको आपसी सहयोग र सम्बन्ध उल्लेख गर्न	• नेपाल र छिमेकी देशसँग सहयोग सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गर्न • नेपाललाई सहयोग गर्ने विभिन्न देश र मुख्य दातृ निकायहरूको नाम र सहयोगको क्षेत्र बताउन

२. पाठ परिचय

विश्वमा विभिन्न देशबिच आपसी सम्बन्ध कायम रहेको हुन्छ । जसरी समाजमा विभिन्न परिवार आपसी सहयोग र सहकार्य गरेर जीवनयापन गरिरहेका हुन्छन् त्यसरी नै विश्वमा विभिन्न मुलुक आपसी सहयोग र सहकार्य गर्दै अस्तित्वमा रहेका हुन्छन् । नेपालले पनि विभिन्न मुलुकसँग आपसी सम्बन्ध र सहयोग विस्तार गर्दै आफ्ना आवश्यकता पूरा गर्दै आएको छ । छिमेकी देशहरूसँग असल छिमेकिको व्यवहार गर्दै आएको छ । यस सम्बन्धले हाम्रो देशको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक विकासमा मदत मिलेको छ । नेपाललाई विदेशी राष्ट्रले मात्र होइन विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाले पनि सहयोग गर्दै आएका छन् । विश्व बैङ्क, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, एसियाली विकास बैङ्क जस्ता बहुराष्ट्रिय संस्थासँग पनि हाम्रो अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र समन्वय छ । युरोपियन युनियन (EU), आसियान (ASEAN) लगायतका क्षेत्रीय मञ्चहरूले पनि नेपालको आर्थिक, सामाजिक विकासमा सहयोग पुऱ्याएका छन् । नेपालसँग सन् २०२२ जुन १६ सम्ममा १७७ देशसँग दौत्य सम्बन्ध स्थापना भएको छ । पछिल्लो राष्ट्र ट्रिनिडाड एन्ड टोबागो रहेको छ । दौत्य सम्बन्ध भनेको दुई देश बिचमा सरकारी प्रतिनिधि आदानप्रदान हुने गरी स्थापना भएको औपचारिक सम्बन्ध हो ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

यो पाठ शिक्षण गर्नका लागि निम्नानुसारका सिकाइ **सामग्री** आवश्यक पर्छन् ।

- विश्वको राजनीतिक नक्सा
- एटलस
- नेपाललाई सहयोग गर्ने देशका झन्डा
- नेपाललाई सहयोग गर्ने विभिन्न देश र संस्थाको नाम र तिनले गरेको सहयोग झल्कने चित्र फोटो, भिडियो तथा सूची

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीहरूलाई हाम्रो छिमेकमा एकआपसमा के के सहयोग आदानप्रदान गरिन्छ भनी सोध्ने । त्यसपछि उनीहरूले दिएको जवाफ टिप्दै समुदायमा एकआपसमा सहयोग आदानप्रदान गरिँदा सम्बन्ध राम्रो हुने र समस्या समाधान गर्न सहयोग पुग्ने कुरा प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २

विश्वको नक्सा प्रदर्शन गर्दै र विद्यार्थीहरूलाई एटलसमा भएको विश्वको नक्सा अवलकोकन गर्न लगाई विश्वमा विभिन्न देश छन् । ती देश पनि एकआपसमा सहयोग आदानप्रदान गर्दै सम्बन्ध कायम गरेका हुन्छन् भनी प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

विद्यार्थीहरूको पाँच समूह बनाउने प्रत्येक समूहलाई निम्नानुसार नेपाललाई सहयोग गर्ने राष्ट्र तथा संस्थाका सम्बन्धमा पाठ्यपुस्तक, तथा सन्दर्भ सामग्री अध्ययन गरी बुँदा टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । पालैपालो प्रत्येक समूहलाई प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् र आवश्यक पृष्ठपोषण दिनुहोस् ।

समूह क नेपाल र भारतबिचको सहयोग

समूह ख नेपाल र चीनबिचको सहयोग

समूह ग नेपाल र संयुक्त राज्य अमेरिकाबिचको सहयोग

समूह घ नेपाल र जापानबिचको सहयोग

समूह ङ नेपाल र विभिन्न सहयोगी संस्थाबिचको सहयोग

क्रियाकलाप ४

नेपाललाई विभिन्न मित्र राष्ट्र तथा संस्थाले दिएको सहयोगका कार्यसम्बन्धी चित्र, फोटो, भिडियो प्रदर्शन गर्दै छलफल गर्दै प्रस्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप ५

विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न दातृ निकायहरूको लोगो बनाउन लगाई कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

विभिन्न पत्रपत्रिका र इन्टरनेटबाट खोजेर वा अभिभावकसँग सोधेर नेपाललाई सहयोग प्राप्त सहयोगका सम्बन्धमा

खोजी गरी विवरण तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

५.प्रतिविम्बन/मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूलाई तलका जस्तै प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा प्रतिविम्बन गराउन सकिन्छ ।

(क) नेपाललाई जापानले के के सहयोग गरेको छ ?

(ख) बालाजु औद्योगिक क्षेत्र कुन देशको सहयोगमा स्थापना भएको हो

(ग) भारतले नेपालमा के के सहयोग गरेको छ ?

(घ) पृथ्वी राजमार्ग कुन देशको सहयोगमा निर्माण भएको हो ?

(ङ) युनेस्कोले नेपालमा के सहयोग गरेको छ ?

(ख) विद्यार्थीले बनाएका लोगोहरूको निम्नानुसार मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

विद्यार्थीको नाम	लोगोको आकार	लोगोको स्पेलिङ	लोगोको रङ संयोजन

मिलेको भए ठिक र नमिलेको भए बेठिक लेख्ने ।

पाठ ३ **सूचना प्रविधि**

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : ३ घण्टा**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
सूचना प्रविधि (इन्टरनेट, गुगल, इमेल, स्काइप, फेसबुक, म्यासेन्जर) को परिचय र उचित प्रयोग	• सूचना प्रविधिका साधनहरूसँग परिचित हुन • सूचना प्रविधिका विभिन्न साधनहरूको उचित प्रयोग गर्न

२. पाठ परिचय

विभिन्न विद्युतीय यन्त्र र प्रविधिको प्रयोग गरी गरिने ध्वनि, तस्बिर, अक्षर र अङ्कको सूचना आदानप्रदान गर्ने प्रविधिलाई सूचना प्रविधि भनिन्छ । यसअन्तर्गत कम्प्युटर र इन्टरनेट प्रविधिको संयोजनबाट लिखित सन्देश, फोटो, भिडियोलगायतका सामग्री एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सहजै र तुरुन्तै पठाउन सकिन्छ । त्यस्तै दुई पक्षबिचमा प्रत्यक्ष कुराकानी गर्नसमेत सकिने भएको छ । धेरै जना एकैपटक छलफल र मिटिङ गर्न सकिने भएको छ । यो प्रविधि मोबाइलमा समेत उपलब्ध छ । यसरी सूचनाको विभिन्न प्रविधिहरूले सूचना सङ्कलन, भण्डारण र व्यवस्थापनमा मदत गर्छ । आजको युगमा सूचना प्रविधि दैनिक कामकाज, मनोरञ्जन, शिक्षा आर्जन, स्वास्थ्य परामर्श, व्यापार, बैङ्किङ कारोबारलगायत विविध क्षेत्रमा प्रयोग भइरहेको छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- विभिन्न प्रकारका सूचना प्रविधिका सामग्रीको चित्र, फोटो, भिडियो
- सूचना प्रविविधका वास्तविक सामग्रीहरू जस्तैः कम्प्युटर, मोबाइल, ट्याबलेट आदि

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीहरूसँग उनीहरूले कम्प्युटर वा इन्टरनेट वा मोबाइलको प्रयोग गरेको अनुभव सुनाउन लगाउनुहोस् । आफ्नो अनुभव पनि सुनाउने र यसका फाइदा सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

विद्यालयमा कम्प्युटर ल्याब छ भने विद्यार्थीहरूलाई कम्प्युटर ल्याबमा लगेर त्यहाँ कम्प्युटरमा पेन्ट एप प्रयोग गरी चित्र बनाउन र त्य**सलाई** सेभ गर्न लगाउनुहोस् ।

यदि इन्टरनेट पनि उपलब्ध छ भने गुगलमा गएर Information technology सम्बन्धमा खोजी गर्न लगाई सामग्री अध्ययन र डाउनलोड गर्न लगाउनुहोस् ।

यदि कम्प्युटर र इन्टरनेट छैन भने मोबाइल प्रदर्शन गर्दै यसबाट विभिन्न प्रकारका सन्देश पठाउन र प्राप्त गर्न र कुराकानी गर्न सकिन्छ भनी छलफल गर्दै प्रस्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप ३

चित्र, फोटो, भिडियो प्रदर्शन गर्दै कम्प्युटर, इन्टरनेट, मोबाइल आदिमार्फत इमेल, फेसबुक, मेसेन्जर, ह्वाट्स् एप, गुगल आदिको परिचय गराउँदै यिनको प्रयोग किन गरिन्छ भन्ने सम्बन्धमा छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

सूचना प्रविधिको फाइदा सम्बन्धमा समूहगत छलफल गरी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् र शिक्षकले सूचना प्रविधिका फाइदा लेखिएका चार्ट प्रदर्शन गर्दै सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट हुने फाइदाका सम्बन्धमा प्रस्ट पार्नुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

तल**का जस्तै छोटा प्रश्न सोधेर मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।**

(क) इन्टरनेटको प्रयोग के के कामका लागि गर्न सकिन्छ ?

(ख) कम्प्युटरले के के काममा सहयोग गर्छ ?

(ग) मोबाइलको प्रयोग के के कामका लागि गर्न सकिन्छ ?

समूह छलफलका क्रममा विद्यार्थी क्रियाकलापको अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

विद्यार्थीको नाम	समूहमा सक्रिय सहभागिता	विषयवस्तुमा स्पष्टता	सहकार्य

धेरै राम्रो क , राम्रो ख , सामान्य ग

पाठ ४: सामाजिक सञ्जालको उचित प्रयोग

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : २**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
सूचना प्रविधिको परिचय दिन र उचित प्रयोग गर्न	• सामाजिक सञ्जालसँग परिचित हुन • साइबर अपराधको परिचय दिन र यसअन्तर्गत पर्ने विषयवस्तुको सूची तयार पार्न • सूचना प्रविधिको साधन प्रयोगमा होसियारी अपनाउन

२. पाठ परिचय

वर्तमान समयमा सामाजिक सञ्जाल सबैको चासो र सरोकारको विषय बनेको छ। सामाजिक सञ्जाल भनेको विभिन्न सूचना वा खबर आदानप्रदान गर्ने माध्यमका रूपमा लिइन्छ । फेसबुक, ट्विटर, ह्वाट्सयाप, मेसेन्जर, इमो, भाइबर आदि सामाजिक सञ्जालका उदाहरण हुन् । सामाजिक सञ्जालको दुरूपयोग गरी अरूलाई गाली गर्ने, सामाजिक सञ्जालमा नकारात्मक टिप्पणी गर्ने, चरित्र हत्या गर्ने जस्ता कार्यलाई साइबर अपराध भनिन्छ । सूचना प्रविधिको उचित प्रयोग गर्न र सूचना प्रविधिको साधनको प्रयोगमा होसियारी अपनाउँदा साइबर अपराधका घटनाहरू घट्ने सम्भावना रहँदैन । यस्ता विषयवस्तुमा विद्यार्थीलाई सचेत र जिम्मेवार बनाउनु**पर्छ** । यस्ता कार्यले सामाजिक सञ्जालको दुरूपयोग, विद्युतीय सामग्रीमा खेल्ने र प्रयोग गर्ने खराब लत (Digital addiction) लाई कम गर्दै जान सकिन्छ ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- सामाजिक सञ्जालको विभिन्न लोगो वा चित्र
- सामाजिक सञ्जालको दुरूपयोगका केसहरू
- साइबर अपराध झल्कने चित्र वा फोटाहरू
- सामाजिक सञ्जालसँग सम्बन्धित भिडियोहरू

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीहरूलाई तपाइँहरूले फेसबुक, ट्विटर, मेसेन्जर, भाइबर आदिबाट कुराकानी गर्ने गर्नुभएको छ वा प्रयोग गर्ने गर्नुभएको छ ? आदि प्रश्न सोध्ने । विद्यार्थीबाट प्राप्त जवाफलाई शैक्षणिक पाटीमा टिप्दै जाने । विद्यार्थीका भनाइ र अनुभवलाई जोड्दै शिक्षकले विभिन्न चित्र, भिडियोमार्फत सामाजिक सञ्जालको अवधारणा स्पष्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप २

साइबर अपराध सम्बन्धमा विद्यार्थीलाई व्यक्तिगत रूपमा आफ्ना विचार कापीमा टिप्न लगाउने, यसका लागि २ मिनेट समय उपलब्ध गराउनुहोस् । त्यसपछि विद्यार्थीलाई जोडी जोडीमा बस्न लगाई उनीहरूले लेखेका विचारलाई एउटै विचार वनाउन लगाउनुहोस् । हरेक जोडीमा विचार एउटै हुनु**पर्छ** । अव पालैपालो हरेक जोडीका विचार भन्न लगाउनुहोस् । शिक्षकले जोडीका विचारलाई शैक्षणिक पाटीमा टिप्दै जाने र विद्यार्थीलाई विचार टिप्दै गर्दा त्यसमा थप गर्नुपर्ने कुरा, विचार राख्दै जाने ।

क्रियाकलाप ३

साइबर अपराधअन्तर्गत पर्ने विभिन्न अपराधको सूचीहरूको तालिका प्रदर्शन गर्दै वा चित्र भिडियो देखाउँदै विभिन्न साइबर अपराध सम्बन्धमा स्पष्ट पार्ने ।

क्रियाकलाप ४

साइबर अपराध गर्दा हुने कानुनी दण्ड सजाय सम्बन्धमा समेत विभिन्न कथा वा केसमार्फत स्पष्ट पार्ने

क्रियाकलाप ५ साइबर अपराधबाट जोगिन अपनाउनुपर्ने सावधानी सम्बन्धमा विभिन्न समूहमा पाठ्यपुस्तक वा विभिन्न स्रोत सामग्री अध्ययन गर्न लगाई छलफल गराउनुहोस् र निष्कर्ष प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् र शिक्षकले आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ६ सूचना प्रविधिको प्रयोगले सामाजिक अध्ययन तथा मानव मूल्य शिक्षा विषयको अध्ययनमा पुगेका फाइदाहरू कक्षाको चारओटा कुनामा टाँस्ने । विद्यार्थीहरूलाई चार समूहमा विभाजन गरी हरेक समूहका टोली नेतालाई हरेक कुनाबाट अरू साथीहरूले टिपोट गरेर ल्याएका कुरा लेख्ने जिम्मेवारी दिने । अरू साथीहरूले आफ्नो समूहलाई तोकिएको कुनाबाट हेरेका आधारमा सम्झेको कुरा भन्नुपर्ने कुरा बताइदिने । लेखेर टिपोट गर्न नपाइने, सम्झेर भन्नुपर्ने कुरा बताइदिने । सुरुमा जुन समूहले लेखेर सक्छ, त्यही समूहलाई विजेता घोषित गर्नुहोस् । हरेक समूहले तयार पारेको सामग्री कक्षामा टाँस्ने र प्रस्तुतीकरण गर्नुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

विद्यार्थीहरूलाई पाठ सकिनेबित्तिकै तलका जस्तै प्रश्न सोधी पाठको विषयवस्तुका बारेमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

(क) सामाजिक सञ्जाल भनेको के हो ?

(ख) साइबर अपराधअन्तर्गत के कस्ता अपराध पर्छन् ?

(ग) साइबर अपराधबाट जोगिने उपाय उल्लेख गर्नुहोस् ।

६. थप अध्ययन सामग्रीहरू

साइबर ब्युरोको वेबसाइट

७. थप सुझाव

- विद्यार्थीलाई साइबर ब्युरोको वेबसाइटमा खोजी गर्न लगाई विभिन्न तथ्यमा अद्यावधिक हुन लगाउन सकिन्छ ।
- सम्भव हुने भए साइबर अपराधको क्षेत्रमा जानकार व्यक्तिलाई स्रोत व्यक्तिका रूपमा कक्षामा आमन्त्रण गरी अन्तरक्रिया वा छलफल गर्न लगाउनुहोस् ।

पाठ ५ : समसामयिक गतिविधि

१. सिकाइ उपलब्धि **अनुमानित कार्यघण्टा : २**

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि	पाठगत सिकाइ उपलब्धि
समसामयिक गतिविधि र घटनाहरू सङ्कलन गरी त्यसको प्रभाव बताउन	• समसामयिक घटनासँग परिचित हुन • विभिन्न समसामयिक घटनाहरूको सूची तयार पार्न • समसामयिक घटनाले समाजमा पार्ने प्रभाव **बताउन**

२. पाठ परिचय

समसामयिक घटना भन्नाले तत्काल वा हालसालै वा दैनिक जसो घट्ने विभिन्न घटना, अवस्था र परिवर्तनलाई जनाउँछ । यसले प्रत्यक्ष रूपमा दैनिक जीवन, मानव सभ्यता, समाज र संस्कृति एवम् संस्कार र सोचमा परिवर्तन गराउँछ । सामाजिक अध्ययनमा समसामयिक घटना र यसका विषयवस्तुले ठुलो महŒव राख्छ । समाजको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक वातावरणीय पक्षमा बारम्बार आउने परिवर्तनले गर्दा यसका विषयवस्तुको अर्थ र प्रस्तुति शैलीमा पनि परिवर्तन आउँछ । यसले गर्दा नयाँ सोच र धारणा विकसित हुँदै जान्छन् र पुराना मान्यता र सोचलाई नयाँ मान्यता, सोच र विश्वासले प्रतिस्थापन गर्ने छ । समसामयिक घटना शिक्षण गराउन सामाजिक अध्ययन शिक्षण गर्ने शिक्षक बढी सचेत, सक्रिय र संवेदनशील बन्नु**पर्छ** । साथै ऊ नयाँ परिवर्तन, समसामयिक घटना र मान्यताप्रति अद्यावधिक हुनु**पर्छ** ।

३. सिकाइ सहजीकरण सामग्री

- पत्रपत्रिका, म्यागाजिन
- बुलेटिन बोर्ड
- समसामयिक गतिविधि झल्कने चित्र, फोटा र अडियो र भिडियोहरू
- रेडियो, टेलिभिजन

४. सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप

क्रियाकलाप १

विद्यार्थीलाई आफ्नो समुदायमा भएका कुनै एक समसामयिक घटना पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् । त्यो घटनाले समुदायमा के प्रभाव पार्‍यो आदि प्रश्न सोध्दै समसामयिक घटना, यसको जानकारी र प्रभाव सम्बन्धमा जानकारी प्रदान गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २

विगतमा भएको कोरोना महामारीमा विद्यार्थीका अनुभवलाई पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् र यसले स्थानीय समुदायमा र विश्वमा शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारीमा पारेको प्रभावलाई छलफल गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३

पत्रपत्रिका वा स्थानीय अखबारमा छापिएका समसामयिक घटनाहरू समूह समूहमा अध्ययन गर्न लगाई ती घटना कुन सन्दर्भ वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित छन्, ती घटनाले कुन क्षेत्रमा बढी प्रभाव पारेको छ, ती

घटनाले पारेका प्रभाव के के रहेछन् भनी तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् र शिक्षकले आवश्यक पृष्ठपोषण दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप ४

विद्यार्थीहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा दैनिक रेडियो, एफ.एम.सुन्न, अनलाइन मिडिया एवम् टेलिभिजन हेर्न र पत्रपत्रिका अध्ययन गर्न लगाई त्यहाँ प्रसारित र प्रकाशित भएका मुख्य मुख्य समाचार टिपोट गरी कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ५

समसामयिक घटनासँग सम्बन्धित रही पत्रपत्रिकाका समाचार, चित्र, सम्पदकीय आदिको कटआउट सङ्कलन गरी बुलेटिन बोर्ड तयार पार्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ६

समसामयिक गतिविधिसँग सम्बन्धित रही विद्यार्थीलाई प्रश्न निर्माण गर्न लगाई हाजिरीजवाफ प्रतियोगिता सञ्चालन गर्न लगाउनुहोस् ।

५. मूल्याङ्कन

१. विद्यार्थीहरूलाई पाठको अन्त्यमा तलका जस्तै प्रश्न सोधी विषयवस्तुका बारेमा मूल्याङ्कन गराउन सकिन्छ ।

(क) समसामयिक घटना भनेको के हो ?

(ख) एक महिनाभित्र देशमा घटेका मुख्य मुख्य समसामयिक घटनाको सूची तयार पार्नुहोस् ।

२. विद्यार्थीले बुलेटिन बोर्ड तयार पार्दाको समूह गतिविधिलाई अवलोकन गरी निम्नअनुसारको रुजुसूचीमा आधारित भई मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप	उच्च	मध्यम	निम्न
सहभागिताको अवस्था			
जिम्मेवारी बोध			
प्रस्तुतीकरण			
सहकार्य			

६. थप सुझाव

समसामयिक घटनासँग अद्यावधिक हुन विभिन्न तरिका जस्तो हरेक दिनको कक्षामा २/३ मिनेट समसामयिक विषयवस्तुमा छलफल गराउनुहोस् वा हप्ताको एक दिन पुरै समसामयिक विषयवस्तुमा छलफल गराउनुहोस् वा हरेक पाठसँग जोडेर समसामयिक विषयवस्तुको छलफल गर्ने आदि क्रियाकलाप गराउन सकिन्छ ।